

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

І. А. Єремєєва

ТЕОРЕТИЧНЕ КРАЇНОЗНАВСТВО

Підручник

Дніпро
2022

УДК 327
Є 70

*Рекомендовано до друку науково-методичною
радою Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 9 від 26.05.2022)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Шуліка А. А., професор кафедри політології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор політичних наук, доцент;

Василенко В. О., професор кафедри історії та політичної теорії НТУ «Дніпровська політехніка», доктор історичних наук, професор;

Шаповал В. А., доцент кафедри прикладної економіки, підприємництва та публічного управління НТУ «Дніпровська політехніка», кандидат економічних наук, доцент.

Єремєєва І. А.

Є 70 **Теоретичне країнознавство** : підруч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с.

ISBN 978-617-8032-72-2

Підручник розроблено відповідно до вимог рівня знань теорії та практики міжнародних відносин та фаховим компетентностям спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Навчальне видання призначено для здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня та магістрів, що вивчають міжнародні відносини, для всіх, хто цікавиться особливостями розвитку країн світу та їх впливу на світову політику.

ISBN 978-617-8032-72-2

© Єремєєва І. А., 2022
© ДДУВС, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРАЇНОЗНАВСТВА	6
1.1. Країнознавство як наука	6
1.2. Теорії географічного детермінізму	8
1.3. Національні географічні школи ХІХ – першої половини ХХ ст.	11
1.4. Країнознавчі аспекти геополітичних теорій	17
Розділ 2. ТЕРИТОРІЯ В КРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	26
2.1. Поняття та властивості території	26
2.2. Параметри території	28
2.3. Територія держави	32
2.4. Поняття географічного положення	35
2.5. Поняття та оцінка геополітичного положення держави	38
2.6. Оцінка впливу глобалізації на міждержавний розвиток	41
Розділ 3. РЕСУРСИ ТА ПРИРОДА В КРАЇНОЗНАВЧОМУ АНАЛІЗІ	49
3.1. Поняття природних ресурсів	49
3.2. Класифікація природних ресурсів	50
3.3. Оцінка природних ресурсів та природокористування у країнознавчому аналізі	56
Розділ 4. ЕКОНОМІЧНІ ТА ГОСПОДАРСЬКІ ХАРАКТЕРИСТИКИ В КРАЇНОЗНАВСТВІ	64
4.1. Економічні категорії країнознавчого аналізу	64
4.2. Системний аналіз економічного розвитку держави в країнознавстві	68
4.3. Типи економічних систем країн світу	74
Розділ 5. НАРОДОНАСЕЛЕННЯ	81
5.1. Поняття народонаселення	81
5.2. Кількісні параметри народонаселення	81
5.3. Територіальний розподіл населення	84
5.4. Якісні параметри народонаселення	89
5.5. Етнокультурні характеристики народонаселення в країнознавстві	93

Розділ 6. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	101
6.1. Класифікація політичних компонент країнознавчого аналізу	101
6.2. Форми територіального устрою держави	102
6.3. Типи політичних режимів	107
Розділ 7. МІЖНАРОДНИЙ ІМІДЖ ДЕРЖАВИ: СТРУКТУРА ТА СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ В УМОВАХ БАГАТОПОЛЯРНОГО СВІТУ	114
7.1. Теоретичні основи визначення міжнародного іміджу держави	114
7.2. Структурно-функціональний аналіз міжнародного іміджу держави	118
7.3. Напрями сучасного міжнародного державного іміджмейкінгу	121
7.4. Вплив дипломатичних технологій на розробку міжнародного іміджу держави	124
СЛОВНИК ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ ТЕРМІНІВ.....	131
БІБЛІОГРАФІЯ.....	135
ДОДАТКИ.....	139

ПЕРЕДМОВА

В умовах розвитку процесів глобалізації збільшився суспільний інтерес до процесів, що відбуваються в інших державах, що вивчаються у країнознавстві, яке є комплексною синтетичною наукою, що поєднує різноманітні знання та методики їх оцінки про країни світу: їх природні умови, етнічні особливості населення, історії, культури, економіки та політики окремих держав. Метою викладання навчальної дисципліни «Країнознавство» є вироблення вмінь аналізувати й оцінювати основні закономірності та особливості розвитку країн та регіонів світу на основі поєднання їх географічних, політичних, економічних, культурних характеристик. Завданням теоретичного країнознавства є підготовка студентів-бакалаврів до системного сприйняття держави, що найкраще досягається за допомогою методів та інструментів синтезованого міждисциплінарного країнознавчого аналізу, що здійснюється на стику кількох суміжних суспільних наук та покликаний формувати цілісне, об'ємне й водночас багате сприйняття країн (держав) як складних суспільно-політичних, геокультурних і соціально-економічних утворень. Студенти мають змогу через призму раніше отриманих знань та вмінь по-новому підійти до розуміння рушійних сил суспільного прогресу в окремо взятих країнах чи регіональних блоках держав, зрозуміти комплекс причин, які зумовлюють прискорений розвиток чи відставання окремих держав у суспільному розвитку. Вони так само мають змогу значно ширше поглянути на суперечливий характер розвитку окремих держав через системну взаємодію зі світовими цивілізаційними процесами і глобальним характером сучасної політики та економіки. Тож розуміння специфіки країнознавчого аналізу має важливе значення у фаховій підготовці здобувачів вищої освіти спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Розділ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРАЇНОЗНАВСТВА

1.1. Країнознавство як наука

Країнознавство являє собою особливу міждисциплінарну науку, змістом якої є комплексне дослідження держав та регіонів шляхом узагальнення та систематизації даних про географічне положення, різноманітні ресурси, соціально-економічні, політичні, національно-культурні процеси.

Головною метою країнознавства як науки є розробка та створення об'єктивних цілісних комплексних характеристик країн та регіонів світу, на основі яких формується образ держави та народів, що становлять ці держави. Образ держави є не тільки науковим поняттям, але являє собою дипломатичний інструмент держав у сучасних міжнародних відносинах.

Рівні країнознавчих досліджень:

- державний рівень;
- макрорегіональний – дає змогу виявляти особливі риси не тільки макрорегіону, але й суміжних держав, що його утворюють.

Об'єктом країнознавчих досліджень є:

- макрорегіони світу, що виділяються за різноманітними критеріями;
- країни, що аналізуються, як комплексне поняття та розглядаються одночасно в декількох значеннях: держава, що характеризується певним набором політико-правових, економічних та географічних характеристик; історико-культурні особливості народів, своєрідність їх етнічного та суспільного розвитку;
- області та регіони окремих держав.

Зважаючи на комплексний характер країнознавства, *предмети* країнознавчих досліджень є досить різноманітними та їх типи залежать від мети аналізу країни:

- географічне положення держави, з обов'язковим аналізом

геополітичних параметрів;

- природа держави як комплексне поняття, так і її окремі складові – рельєф, кліматичні особливості тощо;
- населення держави – чисельність, расовий, етнічний, гендерний склад, мова, культура;
- економіка країни – рівень її розвитку, галузева спеціалізація тощо;
- політико-правові особливості розвитку держави.

Зважаючи на специфіку об'єкта та предмета країнознавства, **завдання** комплексного країнознавства мають прикладний характер та зводяться до виявлення та аналітичної оцінки чинників впливу на розвиток території держави, зокрема:

- оцінка впливу умов природокористування на розвиток території;
- визначення ролі історичних та культурних процесів у формуванні держави;
- створення об'єктивного образу країни або регіону для реалізації внутрішніх та зовнішніх соціально-економічних та політичних завдань;
- забезпечення рекреаційних та туристичних потреб.

Для вивчення країнознавчих об'єктів застосовують як загальнонаукові, так і спеціальні, переважно географічні, **методи дослідження**:

- хорологічний;
- історичний;
- порівняльний;
- екологічний;
- кількісні;
- картографічний;
- соціологічний.

Хорологічний метод засновується на принципі регіоналізму, сутність якого полягає в тому, що регіон (держава) в межах певних кордонів характеризується специфічною єдністю природи, людини та результатів людської діяльності. Відповідно, хорологічний метод у країнознавстві передбачає просторове всебічне вивчення об'єктів, що розташовані на певній території. Особливістю такого комплексного підходу в разі застосування хорологічного методу є те, що під час аналізу об'єкта обов'язково треба враховувати всі його якісні та кількісні параметри, зв'язки між процесами в чітко позначеному географічному просторі.

Застосування **історичного методу** в країнознавстві дозволяє виявити, коли в регіоні, що вивчається, виникли певні природні

умови, народи з власним життєвим укладом та особливостями природокористування, тобто розуміння того, в який спосіб відбулося формування соціокультурної спільноти. Поєднання хорологічного та хронологічного методів є особливістю країнознавчих досліджень.

Порівняльний метод використовується для класифікації, генералізації та прогнозування процесів під час вивчення просторових та часових об'єктів. У країнознавчому аналізі порівняння використовуються досить широко через методу територій-аналогів. За своєю суттю країнознавчі дослідження часто вимагають визначення відмінностей між розвитком держав та народів.

Екологічний метод полягає в аналізі та обліку впливу природного середовища на здоров'я та життєдіяльність людини та впливу суспільства на природу. За допомогою цього методу в країнознавстві досліджують такі параметри: геоекологічні проблеми, пов'язані з розвитком промисловості та сільського господарства в різних регіонах світу, особливості розселення та міграції людей, що пов'язані із забрудненням навколишнього середовища та погіршенням екологічного стану різних територій.

Кількісні методи містять набір статистичних і математичних методів, що використовують для аналізу різноманітних даних, які характеризують різноманітні процеси в різних регіонах та державах світу. Кількісний аналіз країнознавчих параметрів завжди має об'єктивний та системний характер.

Прогностичні методи використовують для наукового вивчення перспектив розвитку будь-якої держави, переважно з використанням кількісних оцінок.

1.2. Теорії географічного детермінізму

Географічний детермінізм (лат. *determine* – визначати) наведено теоріями, що вважають вплив природно-географічного середовища головною рушійною силою розвитку держави. Формування такої системи поглядів бере свій початок у період античності, саме тоді сформувалося кілька напрямів географічного детермінізму:

- **фізіологічний** (Гіппократ) – залежність фізичного та психічного стану людини від природних умов, температури повітря, якості водних ресурсів, рельєфу, рослинності;

- **географічний** (Арістотель, Геродот, Страбон) – вирішальну роль у розвитку держави відіграє географічне становище. Арістотель

визначав вплив природних умов на характер та політичний устрій народів. Наприклад, характерними рисами народів півночі є мужність, але інтелектуальні здібності в них розвинені менше, тоді як азійські народи інтелігентні та мають розвинені творчі здібності, але через нестачу мужності, вони перебувають у підпорядкованому стані. Географічне становище Греції, на думку Арістотеля, сприяє поєднанню в еллінах інтелекту та мужності, що дає їм здатність мати владу над іншими народами. Геродот зазначав на залежності способу життя населення від клімату, рослинності, рельєфу країни, зокрема кочове господарство скіфів зумовлено рівнинним рельєфом, масштабними пасовиськами, річками, а багатство та різноманітність природи сприяє формуванню вишуканих культурних народів. Страбон¹ стверджував, що географічне середовище має вирішальне значення, а для успішного державного управління треба добре розумітися на її масштабах, природних умовах та інших складових географічного положення. Страбон вперше висловив думку про необхідність всебічного врахування географічних умов в політиці, військовій справі, управлінні країною. Географ наголосив на багатстві античного світу корисними копалинами, худобою, різноманітними природними умовами, що дозволяло розвивати сільське господарство, промисли та сприяло торгівлі. Здійснюючи опис окремих держав, Страбон завжди враховував вплив на розвиток суспільства всієї сукупності природних умов.

Теорії географічного детермінізму отримали свій розвиток у XVI ст. в роботах французького вченого **Жана Бодена** «Метод легкого пізнання» (1556 р.) та «Шість книг про державу» (1576 р.). Головною тезою концепції Жана Бодена є твердження, що найбільший вплив на національний характер та політичний устрій держави мають **кліматичні умови** її існування. Крім клімату, на розвиток держави впливає характер поверхні місцевості – гори, рівнина, пустеля, болото, якість ґрунтів (родючі або безплідні). Мешканці родючих земель завжди схильні розкошувати, тоді як ті, хто заселяє бідні землі, є мужніми воїнами та вправними ремісниками. Відповідно до цих тверджень Жан Боден виділяє такі **кліматичні зони**:

- південна (Схід) – характеризується великою кількістю сонячного тепла, що впливає на меншу кількість «внутрішнього тепла» у

¹ Страбон

населення, а тому мешканці півдня більш схильні до міркувань та мистецтва;

- поміркована – населення цієї зони має перевагу в налагодженні суспільних справ;
- північна (Захід) – холодний клімат сприяє формуванню «внутрішнього жару» населення, що сприяє його активності та силі, мешканці півночі більш схильні до ручного ремесла та технічних винаходів.

Розвиваючи ідеї географічного детермінізму, французький філософ періоду Просвітництва **Шарль Луї Монтеск'є** (1689–1755 рр.) стверджував, що географічні чинники відіграють визначальну роль у формуванні позитивних форм правління державою. Філософ зазначав, що спекотний клімат викликає лінь та пристрасті, знищує громадянські доблесті, що є причиною деспотичної форми правління. Поряд із кліматом Шарль Монтеск'є аналізував вплив на устрій держави її розмірів – держави, що охоплюють широкі рівнини Азії, мають деспотичну форму правління, тоді як держави середнього розміру в Європі характеризуються поміркованим режимом.

Французький просвітник **Жан-Жак Руссо** (1712–1778 рр.) у праці «Про суспільний договір» ступінь централізації влади ставив у залежність від розмірів території держави – зростання площі держави впливає на формування жорстко централізованої влади.

Англійській історик-позитивіст **Генрі Томас Бокль** (1821–1862 рр.) в «Історії цивілізації в Англії» розкритикував підхід до вивчення історичного розвитку окремих держав через діяльність державних та військових діячів. Генрі Бокль виявляв закономірності суспільного прогресу окремих держав за допомогою статистичних методів, через аналіз економічних та природних чинників. Бокль обґрунтовував відмінності в розвитку народів світу впливом таких природних показників – клімат, ґрунти, ландшафт, якість та кількість їжі. Ландшафт має визначальний вплив на ментальні та фізичні риси людини, що безпосередньо впливає на суспільний розвиток держави загалом. Складні ландшафти та кліматичні умови формують слабку людину, що підпорядковує своє життя стихії. Поміrkовані кліматичні умови навпаки сприяють активності та розвитку творчих здібностей людини в її боротьбі за існування.

Генрі Бокль стверджував, що природні чинники впливають на соціально-економічні та політичні відносини. У регіонах із сприятливим кліматом виникає надлишок запасів їжі, що не стимулює

творчість, сприяє високій народжуваності, що спричиняє надлишок робочих рук, значне соціальне розшарування, внаслідок чого формується деспотичний політичний режим (Єгипет, Індія). Суворий клімат та обмежені запаси їжі сприяють формуванню ефективних способів збереження ресурсів, що є показником економічного прогресу.

1.3. Національні географічні школи ХІХ – першої половини ХХ ст.

Окремі оригінальні елементи у концепції географічного детермінізму були внесені національними географічними школами Європи у ХІХ ст. Зокрема, **французька школа географії людини – посибілізм** (фр. *possibilité* – можливість) (табл. 1.1) ввела комплексні країнознавчі описи та особливу увагу приділяла людині та циклам її життєдіяльності, через розкриття специфіки окремих регіонів та територій. Особливу увагу французька школа географії приділяла аналізу різноманітності форм та географічних типів господарського використання та заселення територій, взаємодії на неї природи, людини, господарства, культури. Прихильники посибілізму значну увагу приділяли результатам цієї взаємодії, що мають вираз у формах господарської діяльності, розселення народів, характеристиці населених пунктів та, навіть, пейзажах. Для них важливим було знайти гармонію та врівноваженість у взаємовідносинах природи та господарства. Відповідно до цієї концепції головним завданням соціально-економічної географії є пошук форм господарської діяльності, що будуть найкраще вписуватися в параметри навколишнього середовища. Отже, прихильники французької школи головну увагу приділяють пошуку та використанню можливостей, що природа надає людині. Але тільки активність людини визначить ефективність використання цих можливостей.

Представник французької географічної школи **Елізе Реклю**² (1830–1905 рр.) провідний автор багатотомних фундаментальних видань «Земля і люди. Загальна географія» та «Людина і земля» визнавав вплив природних умов на розвиток держави та зауважував на доцільності

2 Елізе Реклю

аналізу відповідності історичних періодів у житті окремих народів змінам навколишнього середовища та виявлення впливу як природи на людину, так і зворотного – людини на природу.

Суспільну еволюцію Елізе Реклю пов'язував безпосередньо з розвитком навколишнього середовища. Географ вважав, що з часом вплив природних умов на людину змінюється. Розвиток виробництва спричиняє екологічні зміни, що впливає на життя наступних поколінь. Можливості впливу людини на природу призводять до постійних змін, які мають негативний характер, наприклад знищення окремих видів тварин та рослин. Концепція географічного детермінізму Елізе Реклю була зосереджена на конкретному аналізі взаємодії природи та людини в територіальному аспекті, що було характерним для французької географічної школи загалом.

Один із засновників французької школи «географії людини» **Відаль де ла Бланш** (1845–1918 рр.) основою країнознавчих досліджень вважав «спосіб життя», який ототожнювався з пристосуванням людей до території та до її конкретних природних умов. За таких умов людина, її особа та індивідуальні якості уподібнені конкретній території. На перший план країнознавчого аналізу висуваються відмінні риси розвитку народів, тому що саме це визначає унікальність розвитку території.

Німецька школа описового країнознавства (табл. 1.1) отримала свій розвиток з XVIII ст., коли студенти німецьких університетів почали вивчати інформацію про держави, міста, окремі регіони, особливості їх господарства політичного устрою, склад населення. Подібні розвідки відрізнялися переважанням фактичного матеріалу та відсутністю просторового аналізу зав'язків між країнознавчими характеристиками та були близькими до комерційної географії, яка зосереджувала свою увагу на вивченні торгівлі та поширенню товарів у географічному просторі.

На подальший розвиток країнознавчих досліджень в Німеччині значний вплив мала німецька класична філософія, представники якої досить детально вивчали проблеми взаємовідносин суспільства та природи. Засновник німецької класичної філософії **Фрідріх Гегель** (1770–1831 рр.) в розділі «Географічна основа всесвітньої історії» своєї фундаментальної праці «Філософія історії» зауважує на взаємозв'язку географічних та історичних чинників. Саме географічні умови є причиною поділу народів на історичні та неісторичні, а спекотний та холодний клімат становлять природні властивості держав, що виключають їх із всесвітньо-історичного процесу. Гегель виділяв три

типи місцевості:

- сухі плоскогір'я, що сприяють кочовому скотарству та патріархальному устрою;
- низовини з великою кількістю річок, що придатні для розвитку землеробства, виникнення державних утворень, права, чіткої владної ієрархії;
- приморські держави з розвиненим мореплавством, торгівлею, з якими пов'язані найрозвиненіші суспільні формації та громадянські свободи.

Гегель вважав, що розвиток промисловості зменшує залежність суспільства від природних чинників.

Засновники «нової школи» в географії ХІХ ст. **Олександр Гумбольдт** (1769–1859 рр.) та **Карл Ріттер** (1779–1859 рр.) розвинули концептуальні підходи німецької класичної філософії у сфері країнознавчих досліджень. Олександр Гумбольдт наголошував на впливі природних умов на умови розвитку людства, створив фізичну географію, заклав основи загального землекористування, географії рослин та кліматології. Він вважав, що природа має вплив на характер та мистецтво через психіку, обґрунтував ідею зонального поширення рослинності та надав детальну характеристику особливостей приморського та континентального клімату. В науковій роботі «Космос» Олександр Гумбольдт здійснив аналіз значення для суспільства клімату, рельєфу, протяжності берегових ліній.

Натурфілософські ідеї Гегеля вплинули на наукові уявлення німецького географа Карла Ріттера, який вважав, що врахування об'єктивних умов життя людини необхідно з тієї причини, що природа існує незалежно від людини. Природа активніше впливає не на одну людини, а на суспільство загалом. Ріттер вважав, що місцеві ландшафти впливають на такі характерні параметри їх мешканців: зовнішність, темперамент, мова, духовний розвиток. Учений стверджував, що на початкових етапах людського розвитку вплив природи мав вирішальний вплив на фізичні особливості людини, по мірі розвитку цивілізації ступінь залежності суспільства від природних чинників зменшується, але розвиток суспільства продовжує визначатися оточуючим середовищем. У зв'язку з цим Ріттер стверджував, що комплекс природних умов Західної Європи визначає вищий рівень розвитку її народів від інших регіонів та визначає їх право на визначення тенденцій світового розвитку.

Німецький географ **Альфред Геттнер** (1859–1941 рр.) розвинув ідею філософа Іммануїла Канта про те, що основним змістом географії є

вивчення наповненості земних просторів. У хорологічній теорії Геттнера географія вирішує такі **завдання**:

- вивчення просторових відмінностей земної поверхні;
- вивчення особливостей окремих районів та територій.

Обидва завдання становлять основу країнознавчих досліджень. Альфред Геттнер вважав, що предметом географії є не тільки морфологія земної поверхні, природні води та кліматичні умови, але і людина, її господарська діяльність та культура. Тож сутнісною рисою географії є країнознавство як сфера знань про території материків, держав, регіонів щодо їх географічного положення, форми, розмірів, співвідношення та взаємозв'язку об'єктів, що їх утворюють. Унікальність кожної держави створюється природою та людиною.

Одним із перших учених в **США**, що здійснював країнознавчі дослідження в межах теорій географічного детермінізму, був професор із Бостона **Арнольд Гюйо** (1807–1884 рр.), автор монографії «Земля і людина, або Фізична географія щодо людського роду». Арнольд Гюйо основними завданнями географічних наук визначав не тільки опис об'єктів, але і порівняння, тлумачення та встановлення закономірностей їх розвитку. Географічне положення материків є визначальним чинником суспільно-історичного прогресу народів, що їх населяють. Азія, на думку Арнольда Гюйо, є колискою людської цивілізації, але Європа – лідер за модернізаційними процесами та моральними якостями.

Серед представників **американської географічної школи** (табл. 1.1), що є дотичними до країнознавчих досліджень, цікавими видаються погляди еколога **Джорджа Перкінса Марша** (1801–1882 рр.), автора книги «Людина і природа», в якій викладені результати досліджень впливу людини на природу та його наслідки. За Джорджем Маршем географія є наукою про взаємозв'язки природних та суспільних явищ. На прикладі римської імперії Джордж Марш розглянув вплив природних та штучних (здійснені людиною) умов на розвиток державності. Дослідник зазначав сприятливі природні умови Середземномор'я, але для прогресу людина повинна була інтенсивно працювати. Причинами занепаду імперії Джордж Марш визначав геологічні зміни, яких людина не може запобігти, та результати прямого впливу (насилля) людини над природою. Головна причина кризи Римської імперії – недбале ставлення людини до законів природи та деспотія. Джордж Марш стверджував, що в разі порушення людиною природної взаємодії елементів навколишнього середовища, треба заповнювати вилучене власною діяльністю.

Відсутність такої заміни спричинить руйнування природи. Отже, дослідник відстоював позицію, що причинами змін у суспільстві є зміни, спричинені його впливом на природу, яку треба зберігати. За таких умов головним завданням вчених-географів Джордж Марш визначав вивчення наявних у природі взаємозв'язків, залежностей та вплив на них людської діяльності.

Таблиця 1.1

Національні географічні школи XIX – початку XX ст.

Національна школа	Представники	Наукова методологія
Французька школа географії людини (посибілізм)	Елізе Реклю (1830–1905 рр.) Відаль де ла Бланш (1845–1918 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Гуманістичний підхід, принцип «людської діяльності» • Принцип взаємозв'язку – формування країнознавчого об'єкта з окремих елементів та його взаємодії з іншими об'єктами • Перевага вивченню результатів господарської діяльності та пошук її ефективних форм
Німецька школа	Олександр Гумбольдт (1769–1859 рр.) Карл Ріттер (1779–1859 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Перевантаженість фактами • Переважання фізико-географічного аналізу в характеристиці окремих держав • Застосування порівняльного методу та комплексний характер досліджень
Американська школа географічного детермінізму	Арнольд Гюйо (1807–1884 рр.) Джордж Перкінс Марш (1801–1882 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Аналітичний характер, значна увага порівнянню, тлумаченню та встановленню закономірностей розвитку об'єктів • Висвітлення взаємозв'язків природних та суспільних явищ

В англomовних країнах розвиток ідей географічного детермінізму отримав у напрямі **енвайронменталізм** (англ. *environment* – навколишнє середовище) – науковий напрям початку ХХ ст. у США. **Еллен Черніл Семпл** (1863–1932 рр.) у роботі «Вплив географічного середовища» вирішальну роль у розвитку суспільства надає географічному середовищу, а розвиток і розміщення господарства ставить в залежність від природних умов. Середовище трактується, як сукупність таких умов: географічне положення, кордони – сухопутні, морські та річкові, клімат та інші.

Напрямок енвайронменталізму спирається на ідеї американського дослідника **Елсворта Гантінгтона** (1876–1948 рр.), в роботах якого «Принципи географії», «Економічна та соціальна географія», «Цивілізація та клімат», «Головні принципи цивілізації» аналізуються вплив географічного середовища (переважно кліматичних умов) на рівень розвитку цивілізації, економіки, культури, побуту. Для оцінки впливу клімату на продуктивність праці, фізіологію та психіку людини Гантінгтон використовував довільну систему показників.

Елсворт Гантінгтон виділив такі типи промислового розвитку, що розвиваються під впливом кліматичних умов:

- примітивний – виготовлення стріл та луків індіанцями, ручне ткацтво, терка зерна, рукоділля та інше;
- простий – переробка зерна на механізованих млинах, вироблення шкіри, плавка руди, заготовка лісу та його переробка на папір;
- суспільний – міські електростанції, газові заводи, водопровід, гаражі, будівництво, поліграфічна промисловість, залізничні майстерні, чавуноливарні заводи;
- комплексний – усі інші галузі промисловості, в яких застосовуються складні машини, комбінуються різні види сировини, виготовляється кінцева продукція, що готова для споживання та призначена для продажу за межами центрів її виробництва.

На основі концептуальних положень Елсворт Гантінгтон зробив практичні висновки, що природні умови північного сходу США є сприятливими для розвитку промисловості комплексного типу завдяки оптимальним кліматичним умовам, що стимулюють працездатність, здоров'я та енергію. Інші регіони та країни розглядаються як постачальними сировини та ринків збуту. Рівень здоров'я, життєвої енергії людей та цивілізацій Елсворт Хантінгтон зображував на картах із оптимальними кліматичними умовами для людини європейського походження. Такі «кліматичні оптимуми» належать США та Англії –

країнам, де на думку дослідника, концентрація промисловості раціональніша за інші регіони.

Загалом основна ідея енвіронменталізму полягає в тому, що навколишнє середовище відіграє вирішальну роль у господарській діяльності, культурі та побуті. В подальшому до поняття навколишнього середовища були включені не тільки природні, але і соціально-політичні складові. У сучасному енвіронменталізмі природним умовам не відводиться вирішальна роль. Все більше значення надається питанням антропогенного впливу на природне середовище та екологічним проблемам глобального характеру.

1.4. Країнознавчі аспекти геополітичних теорій

Геополітика являє собою політичні теорії, що засновані на розкритті залежності зовнішньої політики держави від її географічного становища, клімату, природних ресурсів, території та ін. Становлення геополітики як наукової школи можна умовно поділити на два *етапи*:

- класичний етап – органічна школа Ф. Ратцеля, Р. Челлена; вісь історії Х. Маккіндера; «життєвий простір» К. Гаусхофера тощо;
- сучасні геополітичні теорії та школи – ідеї атлантизму та неоатлантизму С. Гантінгтона, Г. Кіссінджера; мондіалізм Ж. Атталі, К. Сонторо; «нові права» Ж. Тіріар, І. Лакоста та ін.

Виникнення терміна «геополітика» пов'язано зі шведським ученим кінця ХІХ – початку ХХ ст. **Рудольфом Челленом** (1864–1922 рр.)³, який виділив такі елементи сильної держави: економполітика, демополітика, соціополітика, кратополітика, геополітика. Геополітика як наукова школа бере свій початок у роботах німецького географа **Фрідріха Ратцеля** (1864–1904 рр.)⁴, який аргументовано доводив зв'язок між географією та політикою, визначав суттєві характеристики держави її територією та географічним положенням. Ратцель

3 Rudolf Kjellén

4 Friedrich Ratzel

сформулював **закони експансії** держави:

- протяжність держави збільшується залежно від розвитку її культури;
- держава прагне до включення узбережжя, басейнів річок, долин, територій, багатих ресурсами;
- джерелом могутності народів є море;
- держава розширюється через поглинання менших держав.

Ратцель запропонував визначення поняття **світова держава** – держава, яка має тенденцію до максимальної географічної експансії, що поступово виходить на планетарний рівень.

Геополітичні концепції отримали свій подальший розвиток у роботах німецького географа **Карла Гаусхофера** (1869–1946 рр.)⁵, який стверджував, що поглинання великими державами дрібних є об'єктивною закономірністю. Майбутній світ Гаусхофер бачив у вигляді декількох регіонів, які будуть утворені на основі панідеї: пан-Америка на чолі із США, велика Східна Азія на чолі з Японією та пан-Європа на чолі з Німеччиною.

Американський геополітик **Хелфорд Маккіндер** (1861–1947 рр.)⁶ в статті «Географічна вісь історії» (1904 р.) висунув ідею про поділ світу на окремі зони, кожна має свій статус та відіграє певну роль в історії. Особливе місце належить Хартленду («серединна земля»), а сутність міжнародних відносин полягає в протистоянні Хартленду та навколишніх земель.

Концепції геополітиків кінця XIX – першої третини XX ст. відображали світові політичні процеси цього часу. Особливої популярності ідеї геополітиків отримали в період між двома світовими війнами. Зокрема, ідея «життєвого простору» Гаусхофера використовувалася нацистами Німеччини для виправдання агресивної зовнішньої політики.

Сучасні геополітичні школи отримали свій розвиток після Другої світової війни та пояснювали складні процеси трансформації міжнародних систем під час «холодної війни» та після її завершення.

5 [Karl Haushofer](#)

6 [Хелфорд Маккіндер](#)

Сучасна геополітика трактується так:

- стратегія для вирішення зовнішньополітичних та воєнно-стратегічних завдань, що зумовлена територіально-просторовими чинниками;
- політична географія, що досліджує районування політичних процесів глобального та регіонального рівнів.

Геополітичні теорії сучасності спираються на вирішення таких проблем:

- просторові відмінності та протиставлення центру та периферії (наприклад, країни, що розвиваються – розвиненим країнам);
- концепція поколінь війн – війни, спрямовані на руйнування, втрачають свою актуальність, особливого значення набувають комунікаційні війни (нульовий результат людських втрат);
- національна ідентичність – основа національної політики, тобто етнічні, класові, релігійні суперечності, підпорядковані становленню національної держави;
- відмінності між релігійними системами мають вплив на розвиток подій у регіонах.

Одним із головних напрямів геополітичної школи в умовах «холодної війни» став атлантизм, який виник у 1940–1950-х рр., розглядав західну цивілізацію як таку, що домінує у світовій політиці та є носієм ліберально-демократичних цінностей і ринкової економіки. Атлантисти розвивали ідеї класичної геополітики, доповнюючи їх сучасними. Зокрема, *Дональд Мейніг*⁷ у статті «Heartland та Rimland в євразійській історії» відносить до геополітичних критеріїв не тільки географічне співвідношення території до Суші та Моря, але і функціональну орієнтацію населення та держави.

Американський геополітик Сол Коен поділяє регіони сучасного світу на чотири частини:

- зовнішня морська частина, що залежить від торговельного флота та портів;
- континентальне ядро (nucleus), що подібне до Хартленду;
- дисконтинуальний пояс – берегові сектори, що орієнтовані всередину або ззовні континенту;
- регіони, що є геополітично незалежними.

Концепція атлантизму наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр.

7 [Meinig Donald](#)

переросла в теорію *мондіалізму*, відповідно до якої світ чекає повна планетарна інтеграція, яка прийде на зміну національним державам. Основою відносин між державами є світова економіка та торгівля, які не мають обмежуватися національними урядами. Статус та вага держави у світі визначаються виключно її економікою. Загальнолюдські цінності переважають над національними традиціями. Мондіалісти відмовляються від поняття суверенітет та вважають, що держави підпорядковуються наддержавним структурам (наприклад, ООН, СОТ), метою яких є забезпечення свободи торгівлі, загальнолюдських цінностей та безконфліктного міжнародного середовища.

Представник неоатлантизму *Семюель Гантінгтон* (1927–2008 рр.)⁸ в роботі «Зіткнення цивілізацій» визначальним чинником розвитку міжнародних відносин вважає цивілізаційний. Гантінгтон виділяє вісім цивілізацій у сучасному світі:

- західно-християнська;
- православно-християнська;
- ісламська;
- конфуціанська;
- латиноамериканська;
- індуїстська;
- японська;
- африканська.

Цивілізаційний чинник характеризується поселенням «синдрому братніх країн», тобто у зовнішньополітичних відносинах держави орієнтуються не на спільність ідеологій та політичних систем, а на цивілізаційну близькість. Основні конфлікти відбуваються на лініях зламу цивілізацій: Балкани, Кавказ, Близький Схід та ін. Гантінгтон вважає, що конфлікт між західною та незахідною цивілізаціями неминучий. Головною небезпекою для Заходу може бути конфуціансько-ісламський блок.

Загострення конфлікту між християнською та мусульманською цивілізаціями, на думку С. Гантінгтона, визначається такими чинниками:

- зростання мусульманського населення, збільшення безробіття та

незадоволення серед молоді, що належить до ісламських рухів та мігрує на Захід;

- відродження ісламу надало мусульманам можливість усвідомити особливий характер та місію власної цивілізації та цінностей;
- зростання зусиль Заходу щодо універсалізації власних цінностей та інститутів з метою збереження власного воєнного та економічного домінування;
- руйнування комунізму означало зникнення спільного для Заходу та ісламу ворога;
- поглиблення контактів між Заходом та ісламською цивілізацією змушує обидві сторони переусвідомити свою винятковість, загострює питання про обмеження прав представників меншин в країнах, де більшість мешканців належить до представників іншої цивілізації.

Запитання до самоперевірки

1. Наведіть визначення поняття образ країни.
2. Проаналізуйте особливості об'єкта та предмета країнознавчих досліджень.
3. У чому полягає специфіка використання спеціальних та загальнонаукових методів у країнознавчих дослідженнях?
4. Наведіть визначення поняття географічний детермінізм.
5. Що спільного було у поглядах представників географічного детермінізму періоду античності та Нового часу?
6. Проаналізуйте погляди Генрі Бокля щодо чинників суспільного прогресу.
7. Порівняйте погляди представників французької та німецької країнознавчих шкіл
8. Визначте особливості концепцій енвайронменталізму.
9. Назвіть етапи формування концепцій геополітики та виділіть їх особливості.
10. Проаналізуйте закони експансії держави Ф. Ратцеля.

Завдання до індивідуальної роботи

1. Складіть таблицю «Основні періоди становлення та розвитку країнознавства» за зразком:

Період	Концепції періоду

2. Розкрийте основні риси теорій географічного детермінізму.

3. Проаналізуйте країнознавчі погляди Ф. Ратцеля.

4. Який вплив мали геополітичні теорії на країнознавчі дослідження?

5. Економічний, воєнний, політичний потенціал, розмір території і чисельність населення держави визначають місце країни в ієрархії міжнародних відносин та її політику на світовій арені. Серед держав сучасного світу виділяють три групи країн:

а) великі держави;

б) держави – регіональні лідери;

в) малі держави. Тому:

1) підберіть, як приклад, по 5 держав для кожної групи;

2) опишіть їх місце і роль у системі міжнародних відносин.

6. Надайте визначення поняттю «образ країни».

Тестові завдання до самостійної роботи

1. *До предмета геополітики належить:*

А. Стратегія регіональної безпеки.

Б. Географічне положення окремих держав.

В. Територіальні інтереси держав.

Г. Міжнародні політичні відносини.

2. *Залежність становища держави від географічних чинників вивчається:*

А. Геодезією.

Б. Етнополітологією.

В. Глобалістикою.

Г. Геополітикою.

3. *Яким типом цивілізації визначається сучасний світ:*

- А. Постіндустріальна.
- Б. Аграрна.
- В. Індустріальна.
- Г. Капіталістична.

4. *Автор терміна геополітика:*

- А. Челлен.
- Б. Ратцель.
- В. Бокль.
- Г. Хаусхофер.

5. *Автор «Історії цивілізації в Англії»:*

- А. Челлен.
- Б. Ратцель.
- В. Бокль.
- Г. Хаусхофер.

6. *Річковий, морський та океанічний періоди в еволюції людства виділяв:*

- А. Челлен.
- Б. Ратцель.
- В. Мечников.
- Г. Хаусхофер.

7. *Закони просторового зростання держави сформулював:*

- А. Челлен.
- Б. Ратцель.
- В. Мечников.
- Г. Хаусхофер.

8. *На думку Мехена, про силу держави свідчать три основні елементи:*

- А. Географічне положення, еліта та морська сила.
- Б. Географічне положення, національний характер та морська сила.
- В. Географічне положення, національний характер та економіка.
- Г. Географічне положення, політика та морська сила.

9. Автор «Антропогеографії»:

- А. Челлен.
- Б. Ратцель.
- В. Бзежинський.
- Г. Хаусхофер.

10. Принцип взаємозв'язку у французькому країнознавстві:

- А. Утворення географічного об'єкта внаслідок виділення одного елемента.
- Б. Утворення географічного об'єкта внаслідок взаємодії окремих елементів.
- В. Утворення географічного об'єкта внаслідок виділення тільки територіального елемента.
- Г. Утворення географічного об'єкта внаслідок виділення тільки економічного елемента.

11. Залежність становища держави від географічних чинників вивчається:

- А. Геодезією.
- Б. Етнополітологією.
- В. Глобалістикою.
- Г. Геополітикою.

12. Емпіричне пізнання передбачає:

- А. Виведення кінцевого наслідку.
- Б. Спостереження та опис.
- В. Розкладання цілого на частини і відтворення цілого з частин.
- Г. Побудову моделі.

13. Порівняльний метод країнознавчого дослідження:

- А. Дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності.
- Б. Зіставлення одного з іншим з метою виявлення їх співвідношення.
- В. Цілеспрямоване вивчення предметів, що спирається в основному на дані органів почуттів.
- Г. Активне і цілеспрямоване втручання у перебіг досліджуваного процесу, відповідна зміна об'єкта або його відтворення в спеціально створених і контрольованих умовах.

14. Метод моделювання в країнознавстві:

А. Дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності.

Б. Цілеспрямоване вивчення предметів, що спирається в основному на дані органів почуттів.

В. Все назване.

Г. Засіб вивчення об'єкта дослідження шляхом створення формально тотожного йому образу, який відображає певні його властивості.

15. Макродержави в міжнародних відносинах:

А. Держави, що організують міжнародне середовище та являють собою центри сили і впливу.

Б. Мають помірний зовнішній аспект суверенності, їм притаманна невелика кількість населення і території.

В. Мають слабкий зовнішній суверенітет, населення та невелику територію.

Г. Обмежені, сильно залежні від інших держав.

16. Мікродержави в міжнародних відносинах:

А. Держави, що організують міжнародне середовище та являють собою центри сили і впливу.

Б. Мають помірний зовнішній аспект суверенності, їм притаманна невелика кількість населення і території.

В. Мають слабкий зовнішній суверенітет, населення і територія в них невеликі.

Г. Обмежені, сильно залежні від інших держав.

Розділ 2 ТЕРИТОРІЯ В КРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

2.1. Поняття та властивості території

Головним завданням країнознавства є вивчення особливостей заселених частин земної кулі. Саме тому поняття території є одним із опорних понять комплексної країнознавчої характеристики та об'єктом країнознавства як науки. *Територія* являє собою узагальнюючий ресурс, що має кордони, в межах яких об'єднані інші види ресурсів, а саме: природні, народонаселення, виробничі потужності, культурний потенціал.

Зважаючи на комплексний характер поняття територія, країнознавчий аналіз передбачає різні варіанти її *трактування*:

- простір життєдіяльності людей;
- територія реалізації різних форм державного управління;
- елемент природно-ресурсного та виробничого потенціалу певної людської спільноти;
- основа для класифікації держав за типами;
- простір формування національної ідентичності.

Відповідно до державної системи та інфраструктури територія виконує такі функції:

- місце фізичного розташування господарських об'єктів, інфраструктури та джерело ресурсів, що необхідні для забезпечення життєдіяльності населення;

- поєднання характерних для території кліматичних умов, що формують основи господарювання, соціальної організації, способу життя;

- головний чинник життєдіяльності населення, значення якого визначається наявністю та рівнем розвитку національного господарства загалом та окремих його галузей, науки, культури, інфраструктури, комунікацій, економічної активності населення, інтелектуального потенціалу суспільства тощо;

- чинник безпеки держави, її сили та статусу у міжнародних

відносинах.

Суспільство організовує територію, позначає її належність та встановлює кордони. Організована територія стає простором – місцем, пристосованим для життєдіяльності людей. Поняття *простору* відображає сферу реальних відносин та фактичних норм, засобів та механізмів їх регулювання. Простір містить елементи всього вказаного у своїй територіальній унікальності та пропорції, являє собою перетворену людиною територію.

Будь-яка територія має свої властивості – характерні особливості, що відрізняють її від сусідніх або просторово віддалених частин земної поверхні (рис. 2.1).

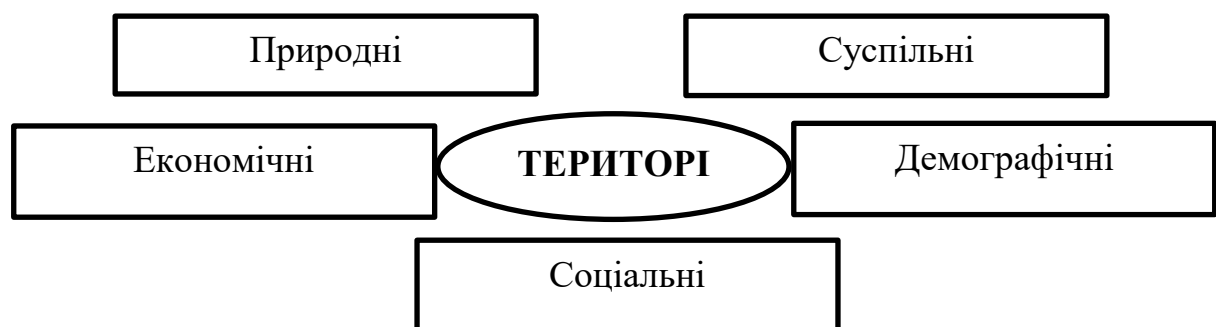

Рис. 2.1. Властивості території

Природні властивості території є стійкими показниками, що представлені кліматичними умовами та природними ресурсами, в комплексному країнознавчому аналізі розглядаються як потенціал та умови для виробництва та духовного розвитку людини в конкретних географічних умовах.

Суспільні властивості території є відображенням ступеня та якості заселеності та засвоєння території. **Економічні властивості** території часто включають до складу суспільних, вони являють собою невід’ємні характеристики розвитку держави та є проявами розподілу праці, типів та форм організації виробництва, спеціалізації та організації господарських зв’язків. Економічні властивості території є динамічними показниками.

Демографічні властивості являють собою характеристики сукупності людей, що проживають на певній території, містять у собі кількісні та якісні показники, що розкривають динаміку руху населення, показники народжуваності та смертності, віковий та гендерний склад, етнічні параметри, міграційні потоки, рівень зайнятості.

Соціальні властивості території характеризують розподіл населення за місцевостями (рівень урбанізації), поділ на прошки, поширення освіти, особливості релігійних уподобань, рівень злочинності, показники зайнятості.

Будь-яка держава має **територіальну структуру**, що визначена природними чинниками та відображає найсуттєвіші риси внутрішнього устрою та поділу території. Дослідження територіальної структури важливо для розуміння географічної конкретики та країнознавчої специфіки.

Важливим елементом територіальної структури є особливості її поверхні, співвідношення гірських та рівнинних територій, гідрографічні басейни – річкові, озерні, безстічні області. Такий тип територіальної структури має місце на більшості **територіальних рівнів** – континент, макрорегіон у складі групи держав, країна, район). Цікавими для країнознавчого аналізу видаються території, що розташовані між різними гідрографічними басейнами.

2.2. Параметри території

Територія часто є об'єктом планувальних рішень, тобто створюється проєкт, що має максимально враховувати реальні особливості територіальної структури з погляду доцільності ведення тих чи інших видів господарської діяльності. За таких умов комплексна країнознавча характеристика повинна виявити та оцінити територіальні ресурси розвитку та властивості території, що обмежують або взагалі унеможливають певні форми її використання. Для цього необхідно встановити кількісні показники, що відображають параметри території – її розміри, ступінь компактності та інші. До **параметрів території** належать такі показники:

- розмір;
- кордони;
- конфігурація;
- безпека території.

Розмір території країни впливає на різні сфери. Від розміру території залежить її забезпеченість природними ресурсами та ареалів розселення. Країни з великими територіями часто мають набагато більше можливостей для розвитку різноманітних галузей економіки. Для маленьких держав часто актуальною є проблема переважання в її економіці зовнішньоекономічної складової. Але для великих країн,

порівняно з малими та середніми, проблемною є логістика та собівартість транспортних перевезень, міжрегіонального зв'язку, інфраструктури.

До аналізу розміру території в комплексній країнознавчій характеристиці доцільною є оцінка територіальних ресурсів держави. Розподіл територіальних ресурсів у масштабах Землі є таким:

- активні форми використання *територіальних ресурсів* (поселення) – 3 %;
- сільськогосподарські землі – 1/3 територіальних ресурсів;
- ліси – приблизно 1/3.

Забезпеченість територіальними ресурсами визначається через співвідношення розмірів території на душу населення до середнього світового показника. Рівень забезпечення регіонів світу територіальними ресурсами неоднорідний: США – 1,6; Бразилія – 2,5; Аргентина – 3,7. Найчисельніші за кількістю населення держави світу Китай та Індія мають критичні показники забезпеченості територіальними ресурсами – відповідно 0,36 та 0,17.

Наведені цифри вимагають країнознавчих уточнень та доповнень іншими показниками розвитку держави. Високий рівень технологічного розвитку та раціональне використання територій забезпечує нормальну життєдіяльність густозаселених Західної Європи та Японії, яка має один із найнижчих у світі коефіцієнтів забезпеченості територіальними ресурсами – 0,13. Високі показники для країн Африки та Росії без аналізу додаткових показників соціально-економічного розвитку надають уявлення про стан розвитку держави. Зокрема, в Африці фіксують найвищі темпи приросту населення. За умов існування деградованих екосистем збільшення антропогенного тиску на територіальні ресурси держав Африки буде набувати критичних масштабів та посилювати кризові явища у цьому регіоні.

Значення територіальних ресурсів зростає в густозаселених регіонах з високою економічною активністю, де створюються проекти щодо штучного збільшення площі та раціонального використання територіальних ресурсів. Наприклад, в Японії на штучному острові в Осацькому заливі був побудований міжнародний аеропорт Кансай площею понад 500 га із протяжністю злітно-посадкових смуг 3500 м та надсучасними спорудами для обслуговування аеропорту.

Державний кордон – це лінія на земній та водній поверхні та уявна вертикальна площина, що проходить над ними та визначає межі суверенітету держави над її сухопутними та водними територіями,

повітряним простором, надрами.

Залежно від місця походження державні кордони *поділяють* на такі:

1. **Сухопутні** – відділяють сухопутні території суміжних держав, являють собою лінії, що проходять за певними позначками, встановлюються, як правило, на підставі угод між окремими країнами і відповідно до цих договорів позначаються на місцевості. Сухопутні кордони позначають як:

- орографічні (природні) межі – лінії між певними точками рельєфу місцевості (наприклад, гірськими хребтами). Такі межі чітко розрізняються і викликають менше плутанини;

- геометричні межі – лінії, що з'єднують природні чи штучні орієнтири в певних точках географічних координат;

- астрономічні межі проводяться за паралелями та меридіанами.

2. **Водні** – річкові, озерні, морські.

3. **Повітряні** – бічні та висотні кордони повітряного простору країни.

Конфігурація – є важливим показником економічного прогресу держави, що одночасно може як сприяти його розвитку, так і стримувати, тому що на економічну діяльність впливає відстань між промисловими центрами, їх віддаленість від кордонів та інше. Зв'язок географічного положення з конфігурацією території набуває геополітичного змісту. Є певна залежність між конфігурацією та кордонами держави. Традиційно незначна відстань промислових та торговельних центрів держави від кордонів сприяє їх зовнішньоекономічним зв'язкам.

Одним із центральних параметрів, що визначають конфігурацію держави, є компактність території, від якої залежить раціональність та ефективність її економічних зв'язків. Компактність території полегшує управління політико-адміністративними одиницями. Найкомпактнішою та економічно доцільною є територія, що має форму, наближену до кола, яка в реальному житті не зустрічається в конфігурації держав, але є країни, конфігурація яких може бути вписана в коло, наприклад Франція. Прямокутна конфігурація Португалії скорочує ступінь економічності приблизно вдвічі (рис. 2.2).

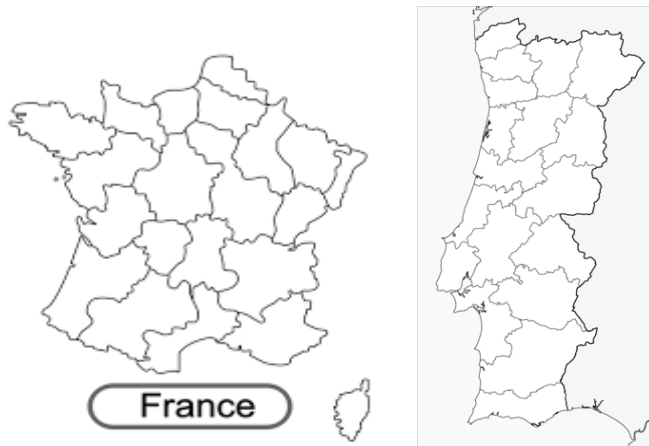

Рис. 2.2. Контурні карти Франції та Португалії

У країнознавстві розроблено показники, що дозволяють визначити **ступінь компактності території**:

- співвідношення між площею держави та протяжністю її кордонів, чим менше цей показник, тим компактнішою, а отже, економічно ефективнішою є територія держави. Наприклад, компактність території України – 86,3 (площа держави – 603548 км², протяжність кордонів – 6993 км), а компактність території Аргентини – 232,31 (площа держави – 2780400 км², протяжність кордонів – 11968 км) (рис. 2.3);

- співвідношення максимальної довжини до найменшої ширини.

Ступінь компактності території прямо корелює з її розмірами – компактність зменшується за умов збільшення території держави.

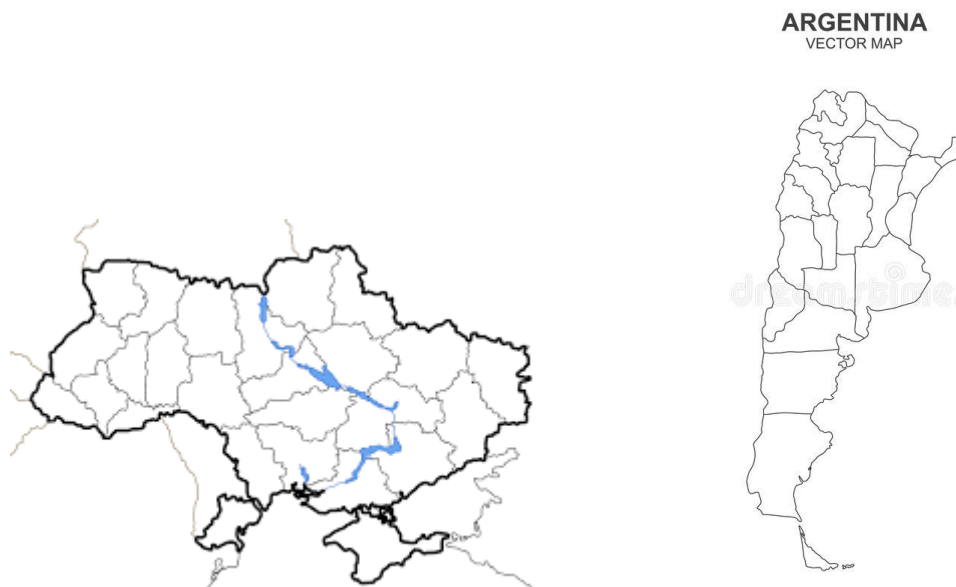

Рис. 2.3. Контурні карти України та Аргентини

Забезпечення стійкого розвитку держави визначається низкою чинників, серед яких – ризики та **безпека території**, що пов'язані зі стихійними лихами. Матеріали, що характеризують ступінь схильності території до природних або техногенних катастроф, мають важливе значення для комплексної країнознавчої оцінки держави. До чинників, що визначають масштаби, характер, розміщення осередків та районів стихійних лих, належать:

- характер використання території;
- географічне положення;
- поєднання стихійних лих із іншими чинниками негативного впливу;
- територіальне охоплення та тривалість поширення можливих проблем;
- історичні та соціально-економічні умови розвитку держави.

Більшість руйнівних стихійних лих фіксується в країнах, що розвиваються, в яких наслідки від природних катастроф мають високий ступінь руйнувань через їх географічне розміщення в тропічній кліматичній зоні, слабких природних систем із сейсмічними та вулканічними проявами, економічно-технічне відставання.

2.3. Територія держави

Державна територія – це територія, що належить певній державі, яка здійснює свій суверенітет у її межах. Територія держави містить (рис. 2.4):

- сухопутна територія держави являє собою усю сушу, яка перебуває у межах держави. Статус сухопутної території як поверхні землі, окресленої межами, охоплює окремі частини території, оточені землями інших держав (анклави), та острови, що омиваються водою. Саме по сухопутній території визначаються офіційні розміри держави, протяжність її сухопутних та морських кордонів;
- водні простори (акваторія), що містять внутрішні води та **територіальне море** – прибережний морський пояс шириною до 12 морських миль, що перебуває під суверенітетом прибережної держави (Конвенція ООН з морського права 1982 р.). Водночас у деяких державах прийнята менша ширина – 6 миль (Греція), 4 милі (Норвегія) та, навіть, 3 морські милі (США та ін.).

До **внутрішніх вод**, зі свого боку, належать:

- ✓ води портів, заток, бухт, лиманів, ширина заходу до яких не

перевищує 24 морських миль;

✓ води заток, бухт, лиманів, захід до яких перевищує 24 морські милі, але історично належить державі;

✓ води річок, озер та інших водойм, розташованих на території держави;

✓ надра – джерело природних ресурсів підземних і державних вод. Глибина надр необмежена і теоретично має форму конуса, вершина якого є центром земної кулі;

✓ повітряний простір – розташований над сухопутною і водною територією країни, межа висоти повітряного простору на висоті 100–110 км над рівнем моря.

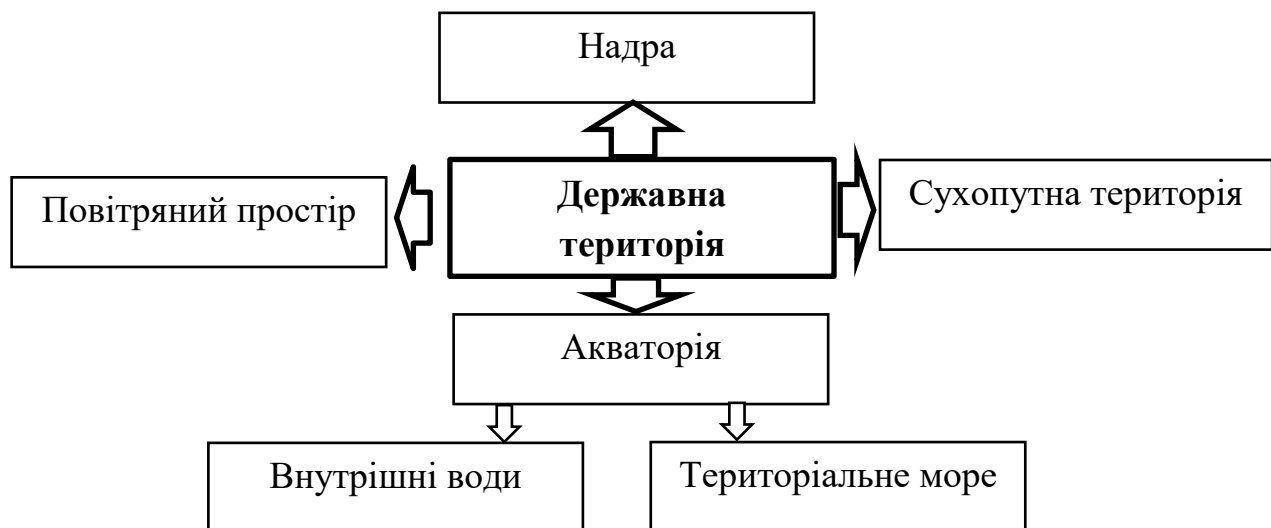

Рис. 2.4. Структура території держави

Важливою юридичною ознакою території держави є **суверенітет**, що характеризує державу як актора міжнародних відносин. За ступенем державного суверенітету здійснюють **юридичну класифікацію** держав:

- імперія;
- держава-нація;
- асоційована держава;
- самопроголошена держава;
- протекторат;
- окупована держава.

Головними **ознаками** суверенітету є:

- **неподільність** – суверенітет належить державі загалом, а не її

окремим інститутам, посадовим особам або представникам. Подібна властивість виключає делегування або поділ державного суверенітету на частини;

- **невідчужуваність** – гарантується тим, що держава не може бути позбавлена суверенітету будь-якими засобами.

У сучасних міжнародних відносинах державний суверенітет трактується за двома **критеріями**:

- **внутрішній** – свобода держави обирати власний шлях розвитку, економічну та політичну модель, законодавство тощо;

- **зовнішній** – невтручання зовнішніх акторів у внутрішні справи держави, рівність та незалежність суверенних держав на міжнародній арені.

Категорія державного суверенітету закріплена в основних актах міжнародного права, які утверджують неможливість без законних підстав порушувати або примусово обмежувати суверенітет держави та втручатися у її внутрішні справи. ООН визнає пріоритет принципу державного суверенітету у міжнародних відносинах, зазначаючи у своєму Статуті, що «усі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави».

У реальній світовій політиці **державний суверенітет** може бути **обмежений**, що зумовлено об'єктивними та суб'єктивними чинниками, зокрема нормами міжнародного права або силовими діями інших держав. Зокрема, Статут ООН надає право на використання дій воєнного характеру із санкції Ради Безпеки ООН у випадку існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії (ст. 39, ст. 42).

Отже, стан абсолютного суверенітету в міжнародних відносинах є недосяжним. Сам факт включення держави до світової політики через укладення угод, участь у міжнародних організаціях автоматично обмежує суверенітет зобов'язаннями перед іншими акторами, які теж обмежують власний суверенітет.

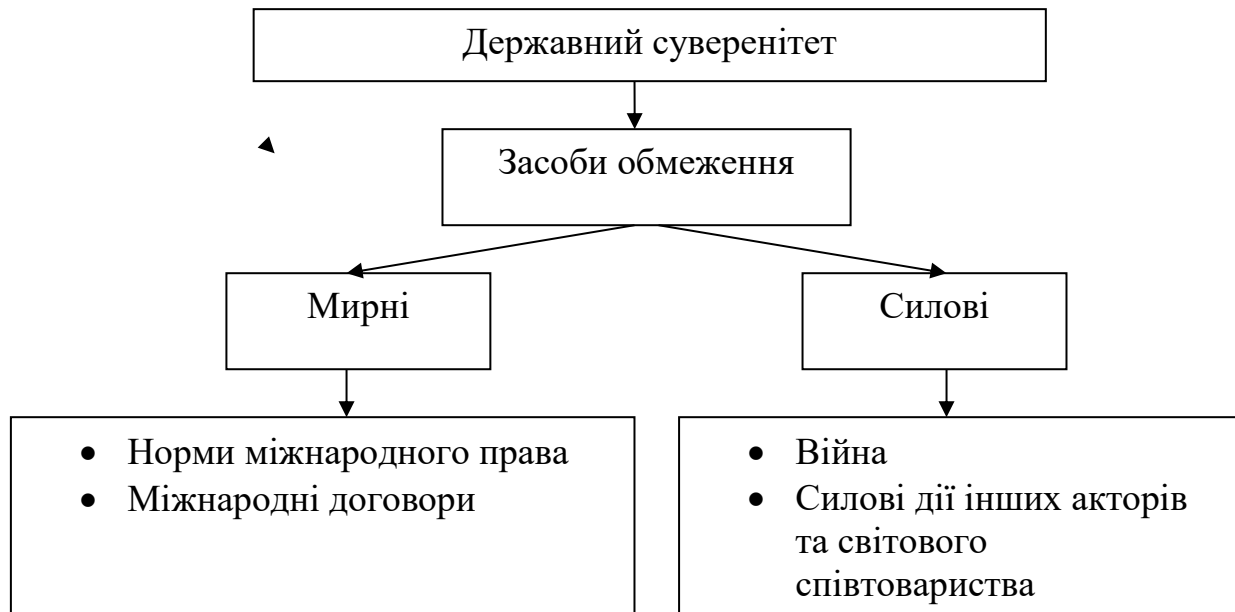

Рис. 2.5. Засоби обмеження державного суверенітету в системі міжнародних відносин

2.4. Поняття географічного положення

Географічне положення визначає розташування території щодо інших географічних об'єктів та є однією з головних категорій країнознавства, адже саме аналіз географічного положення дозволяє виявити унікальні риси та особливості держави, визначити їх проблеми. Тож країни, що розвиваються, які не мають виходу до моря, мають невигідне географічне положення. Відсутність вільного виходу до моря позбавляє такі держави багатьох потенційних міжнародних ринків, а дорогі транспортні послуги для таких країн негативно впливають на їхню експортну конкурентоспроможність та обмежують доступ до імпорتنих товарів. Плата за морські та транзитні перевезення для такої категорії країн є ще більшим бар'єром, ніж імпорتنі тарифи, що стоять на шляху доступу до міжнародних ринків.

Компоненти географічного положення поділяють на такі:

- постійні – характеризують стійкість та незмінність геосистеми;
- динамічні – визначаються часовими характеристиками (як одноденними, кон'юнктурними, так і тривалими, багаторічними) (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Компоненти географічного положення

Постійні компоненти	Динамічні компоненти
<ul style="list-style-type: none"> • Особливості рельєфу • Клімат • Біологічний та природно-ресурсний потенціал 	<ul style="list-style-type: none"> • Культурне та господарське засвоєння території • Демографічний потенціал • Транскордонний культурний, міграційний, екологічний вплив • Зміни геополітичних сфер тяжіння

Поняття «географічне положення» є системою просторових відносин, що наведені різними територіальними системами та об'єктами. Така багатоманітність змісту географічного положення зумовлює його поділ на такі *види*:

- економіко-географічне;
- фізико-географічне;
- геополітичне;
- воєнно-географічне;
- еколого-географічне;
- культурно-географічне;
- математико-географічне.

Узагальнюючими видами географічного положення, що мають важливе значення для комплексної країнознавчої характеристики, є багатопланові та синтетичні економіко-географічне та фізико-географічне.

Економіко-географічне положення – це місцезнаходження об'єкта щодо інших об'єктів природного або соціально-економічного характеру, що в певний спосіб впливають на його розвиток. Економіко-географічне положення містить такі *типи*:

- транспортно-географічне – положення щодо транспортної мережі з урахуванням її потужності, ступенем завантаженості, швидкості та вартості перевезень;
- агрогеографічне – положення щодо продовольчих баз та основних центрів споживання сільськогосподарської продукції;
- торговельно-географічне – положення щодо ринків збуту продукції (засобів виробництва та предметів споживання);

- демографічно-географічне – положення щодо місць концентрації населення, трудових ресурсів та науково-технічних кадрів;
- рекреаційно-географічне – положення щодо місць відпочинку та туризму;
- енергетично-географічне;
- промислово-географічне.

Оцінка економіко-географічного положення має бути багатофакторною із врахуванням зовнішніх чинників природного розвитку в комплексі із особливостями соціально-економічних відносин. Наприклад, прогрес у розвитку Великобританії та Японії зумовлений їх океанічним положенням, але географічні переваги реалізовані завдяки нарощуванню промислового та технічного потенціалу цих держав.

Фізико-географічне положення є положенням країнознавчого об'єкта щодо поверхні Землі та інших природних об'єктів, з якими він взаємодіє. Вигідним географічним положенням держави вважається її розміщення на березу моря, перетині торгівельних шляхів, на території з м'яким кліматом та різноманітними природними ресурсами.

Аналіз економіко-географічного та фізико-географічного положення дозволяє розкрити сприятливі чинники для прогресу держави або визначитися з негативними та, можливо, мінімізувати їх вплив. Прикладом може слугувати сприятливе міжокеанське фізико-географічне положення США та Канади, що сприяє їх економічним відносинам із країнами басейну Атлантичного океану та Азійсько-Тихоокеанського регіону. Океани надійно захищають держави Північної Америки від світових війн та менш масштабних збройних конфліктів. Великі за площею негустозаселені території в зонах поміркованого та субтропічного кліматичних поясів мали сприятливі умови для прийому та адаптації значної кількості мігрантів, які здійснювали ефективне господарське засвоєння цих територій. Саме географічне положення визначає багатство та різноманітність природних ресурсів США та Канади, серед яких значними є запаси нафти та газу, що посилює конкурентні позиції цих держав на світовій арені.

Під час визначення головних рис розвитку макрорегіонів світу також доцільним є звернення до характеристики їх географічного положення. Так, географічне положення Західної Європи сприятливіше за положення регіону Східної Європи. Західна Європа відкрита Атлантиці, ближче до провідних країн та центрів світової економіки, тимчасом як континентальне положення Східної Європи віддаляє її від

цих територій. **Еколого-географічне положення** Східної Європи також створює додаткові проблеми цьому регіону – через атлантичне перенесення повітряних мас із заходу на схід країни Східної Європи отримують досить значні обсяги забруднень. У разі характеристики географічного положення держави недостатньою є оцінка відстаней та інших формальних метричних ознак. Японія розташована на відстані 500 км від Росії, але її економіка орієнтована на розвинені держави басейну Тихого океану – США, Канаду, Австралію, країни Південно-Східної Азії. Отже, суто географічні параметри потребують доповнень характеристик інших сфер.

2.5. Поняття та оцінка геополітичного положення держави

Геополітичне положення визначає розташування держави щодо основних комунікаційних напрямів цивілізаційного розвитку, воєнно-політичних блоків, зон внутрішніх та міжнародних конфліктів, центрів світового економічного та політичного лідерства та зумовлюється такими групами **чинників**:

- характер розташування щодо найзначніших географічних регіонів та політичних структур світу;
- змінні, що обумовлені динамікою соціально-економічних систем, світової кон'юнктури, змінами просторової конфігурації політичних систем, геополітичних меж та сфер впливу;
- чинники ендогенного походження, що містять ресурсний та економічний потенціал регіону, ступінь участі у світових процесах, глобальній комунікаційній мережі, розвиненість сучасної інфраструктури транскордонної системи.

Опис геополітичного положення держави містить такі відносні **показники**:

- зовнішній контекст – оцінка геополітичного положення актора в цілому або окремих параметрів геополітичного положення (наприклад, власне ВВП) через порівняння з аналогічними параметрами сусідніх держав, світових центрів сили та інших акторів;
- внутрішній контекст – оцінка зовнішніх параметрів (наприклад, ВВП інших держав) через параметри або чинники розвитку внутрішнього географічного простору.

Варто зазначити, що оцінка тільки відносних показників не дозволяє визначити геополітичне положення держави. Наприклад, співвідношення чисельності населення деяких територій дає уявлення

про геодемографічну ситуацію, але включення демографічного параметра до політичної характеристики умов існування геополітичного актора, в контексті його загроз та можливостей, сили та слабкості дає змогу комплексної оцінки геополітичного становища держави.

Геополітичне положення держави визначається через поняття *геополітичного потенціалу*, яке безпосередньо пов'язане з економіко-географічним та фізико-географічним положеннями. Водночас геополітичний потенціал містить певний динамічний зміст, виражений в динаміці зовнішніх зв'язків і позицій регіону економіці, політиці щодо інших регіонів та країни світу. Геополітичний потенціал демонструє здатність регіону відповідати зовнішнім викликам, що впливають на формування держави або регіону, вказує на місце серед інших держав та регіонів світу. Структура геополітичного потенціалу визначають низкою *елементів*:

- природно-ресурсні – загальна площа, водні ресурси та корисні копалини, кількість родючих земель, площа незаселених територій тощо;
- економічні – рівень ВВП, експорт та імпорт, об'єми та напрями інвестицій, розвиток та співвідношення галузей промисловості та аграрного сектора, рівень зайнятості тощо;
- демографічні – приріст населення, міграція, співвідношення працездатного населення, щільність населення, гендерний та етнічний склад, рівень освіти тощо;
- транспортний та інфраструктурний розвиток – доступність, поширеність, вантажообіг тощо;
- транскордонні чинники розвитку держави – позитивні та негативні;
- політичні – система влади та її ефективність, політичний режим та система, законодавство тощо;
- безпекові чинники – армія, дипломатія, зовнішнє оточення тощо;
- чинники, що стримують розвиток – інфляція, високий рівень внутрішньої та зовнішньої конфліктності та ін.

Аналіз вказаних чинників демонструє їх подвійний характер в геополітичному положенні – з одного боку, є потреба в описі їх якісних та кількісних параметрів щодо країн, регіонів, територій, з іншого – необхідність розкриття їх відносної геопросторової належності. Наприклад, під час характеристики демографічних показників, політичних режимів, геополітичних конфліктів природних явищ вони поділяються на геопросторові відрізки, що зумовлені абсолютними географічними координатами.

Елементи геополітичного потенціалу державу зумовлюють **параметри оцінки** геополітичного положення держави:

- **політико-географічні та стратегічні** параметри визначаються географічним положенням та конфігурацією кордонів, їх історичною стійкістю та зміною, сусідством, місцем держави за площею території. Аналіз цих показників дозволяє визначити геопросторову основу для подальших порівняльних характеристик за ступенем вигоди. У цій категорії параметрів також оцінюються: політичні режими договори, неоднорідність акторів та територіальні спори; сфери впливів та центри сили; геополітичні образи включно із ідентичністю, особливостями еліт; воєнний потенціал та воєнно-стратегічне положення, включно із конфліктами поблизу кордонів, чинником конфігурації кордонів для сухопутних, воєнно-морських та воєнно-повітряних операцій;

- **природно-географічні** параметри в концепціях географічного детермінізму набували значення таких, що формують політику держави, однак розвиток техносфери позначив зменшення залежності суспільного розвитку від природного середовища, хоча проблеми ресурсозалежності держав та вплив цього чинника на їх політику та міжнародні відносини в цілому залишаються актуальними в сучасному світі. Отже, важливою є оцінка показників відносної забезпеченості сприятливою для життя людини територією, забезпеченості природними ресурсами та еколого-географічного положення;

- **транспортно-комунікаційні** параметри впливають на більшість компонентів геополітичного положення. Комплексна країнознавча характеристика може містити опис: географічного розташування транспортних та комунікаційних шляхів, вузлів та інфраструктури; транспортних альянсів та ексклавів; завантаженості шляхів; включення до світової системи комунікацій та ролі транзитного сполучення, ступеня залежності від зовнішніх транзитних територій; розвитку передових засобів комунікацій та їх географію;

- **геодемографічні** параметри є об'єктивними геополітичними показниками, що дозволяють визначити реальний середньостроковий стан суспільства. До оцінки геодемографічних параметрів держави або регіону доцільно включати співвідношення систем розселення, величину, динаміку та співвідношення демографічних показників, міграційні процеси, типи відтворення населення;

- **економіко-географічні** параметри містять оцінку потужності економік (включно з валовими показниками на душу населення); співвідношення та взаємозамінність територіальних структур господарства; ступінь самодостатності території включно з

енергозабезпеченням; науково-технічний розвиток; зовнішню торгівлю, інвестиції, залежність від зовнішніх ринків та оцінку підконтрольності цих ринків дружнім або ворожим політичним силам; соціально-економічні показники держави;

- **етно-цивілізаційні** та **культурні параметри** визначають положення геополітичного актора у етнолінгвістичній та історичній площині. З цією метою визначається локалізація етносів, етнічних систем, компліментарність сусідніх етносів, історичні відмінності культурно-символічних складових народів, тобто розглядається вплив геополітичного положення на національний характер та історичну індивідуальність народу. Для глибокого розуміння специфічних рис окремих держав та підвалин їх ставлення до інших народів цікавим видається характеристика взаємних історичних претензій, культивування образу ворога, трайбалізм, ставлення до етнічних меншин, стан освіти.

З геополітичним положенням пов'язані **суміжені поняття**, що визначають його нюанси під завдання конкретного країнознавчого аналізу:

- **геополітична ситуація** – позиційна сукупність геополітичних положень усіх акторів у визначеній частині геопростору на певний момент часу;
- **геополітична обстановка** – сукупність чинників, що визначають стан та перспективи розвитку міждержавних відносин;
- **геополітична потужність** – здатність актора досягти певної мети у зовнішньому середовищі.

2.6. Оцінка впливу глобалізації на міждержавний розвиток

Глобалізація являє собою достатньо складне та динамічне явище, яке подане поєднанням економічних, політичних та культурних аспектів. У комплексних країнознавчих дослідженнях для детального розуміння специфічних рис розвитку держави або регіону доцільним є враховувати ступінь їх залучення до глобальних світових процесів. Поняття глобалізації має безліч **трактувань**, серед яких найпоширенішими є:

- підвищення відкритості міждержавних кордонів, що становить феномен подолання кордонів та економічного громадянства;
- зростання інтенсивності трансдержавних та транснаціональних рухів капіталу, інформації, послуг та людських ресурсів;

- поширення одноманітних стандартів споживання, організації побуту на інші частини планети;
- посилення ролі недержавних регуляторів світової економіки та міжнародних відносин;
- формування віртуального простору електронного спілкування, зростання можливостей соціалізації особистості та її безпосереднього включення у світовий інформаційний простір.

У загальному значенні **глобалізація** є процесом поширення в масштабах світової цивілізації наднаціональної мережі асиметричних відносин між усіма міжнародними акторами.

Найважливішими аспектами глобалізації є:

- процес економічної інтеграції;
- трансформація національних економік у світову;
- розвиток світових фінансових потоків;
- універсалізація економічного простору.

Глобалізація визначає характер сучасних міжнародних відносин та має як позитивні, так і негативні наслідки (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Наслідки глобалізації у міжнародних відносинах

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
<ul style="list-style-type: none"> • Поглиблення міжнародного поділу праці, що стимулює виробництво на національному та макрорівні • Економія на масштабах виробництва, скорочення витрат та зниження цін • Раціоналізація виробництва, поширення передових технологій та конкуренції • Підвищення продуктивності праці 	<ul style="list-style-type: none"> • Посилення взаємозалежності країн світу • Зростання кризових явищ у світовій економіці • Загострення політичної ситуації та рівня конфліктності

Глобалізація є певним викликом усталеним принципам міжнародної політики, що вимагає створення ефективної **системи управління** світовими процесами:

- розширюється коло суб'єктів політичного ринку, що впливають на ухвалення рішень урядів та міжнародних організацій. Тим самим

послаблюються традиційні механізми репрезентації та агрегування економічних та політичних інтересів;

- в останні десятиліття утворилися численні регіональні економічні угруповання, які в умовах загальної орієнтації на цінності відкритої світової економіки являють собою потужні інструменти захисту специфічних інтересів суб'єктів, що мають вирішальний вплив на розробку політики в цих угрупованнях;

- відбувається дифузія автономії міжнародних організацій, що виражається в підміні координації економічної політики в міжнародному масштабі боротьбою окремих держав, державних блоків, окремих організацій за вплив на ухвалення глобально значущих рішень.

Загалом переваги глобалізації дозволяють поліпшити становище усім партнерам, які, збільшивши масштаби виробництва, підвищують рівень заробітної платні, життєві стандарти. Прихильники глобалізації її кінцевим результатом визначають підвищення добробуту у світі.

Серед експертів є погляд щодо можливості глобальної конвергенції доходів. Аргументом слугує таке твердження: країни, що розвиваються мають вищі темпи економічного росту ніж макродержави. Але швидкі темпи розвитку економіки головним чином характеризують тільки країни Південно-Східної Азії, тимчасом як інші країни, що розвиваються, мають набагато нижчі темпи розвитку, ніж макродержави, таким чином вигоди цих країн від глобалізації є мінімальними. Результатом описаних процесів є не конвергенція або вирівнювання доходів, а ймовірніше їх поляризація. Зростання розриву в доходах є незадоволення з боку країн, що розвиваються, які готові боротися за свою частку у світовому виробництві. Отже, питання перерозподілу економічних благ у глобальному масштабі є проблемою, що має значні політичні наслідки у вигляді посилення конфліктності сучасних міжнародних відносин.

Глобалізація пов'язана з проблемою потенційної міжнародної політичної нестабільності через взаємозалежність національних економік на світовому рівні. Локальні економічні коливання або кризи в одній країні, як правило, мають регіональні або глобальні наслідки. Подібна проблема має не тільки теоретичний, але й реальний характер, що підтверджується економічними кризами кінця ХХ – початку ХХІ ст. (включно із сучасною світовою рецесією), наслідком яких є загострення політичних відносин між державами.

Наступне коло проблем, що є наслідком глобалізації, викликане загрозою втрати контролю за економікою суверенними урядами та його переходу до інших суб'єктів, у тому числі до більш сильних держав,

багатонаціональним або глобальним корпораціям, міжнародним організаціям. Тобто глобалізація розцінюється як спроба підриву принципу національного суверенітету, що може викликати як у національних лідерів, так і в електорату відчуття безпорадності та неприйняття міжнародних процесів. Подібні настрої легко трансформуються у крайній націоналізм та ксенофобію. На фоні політики протекціонізму це викликає посилення екстремістських політичних рухів, що має потенційну загрозу до загострення політичних конфліктів на міжнародній арені.

Запитання до самоперевірки

1. Проаналізуйте країнознавчий зміст поняття територія.
2. Наведіть функції та властивості території.
3. На які показники розвитку держави впливає параметр розміру території?
4. Чому параметр забезпеченості території ресурсами не надає об'єктивної картини економічного розвитку держави?
5. На які види поділяють державний кордон?
6. Що характеризує параметр компактність території?
7. Наведіть чинники, що визначають безпеку території.
8. Які складові містить у собі державна територія? Дайте їх оцінку.
9. Розкрийте зміст поняття суверенітет держави.
10. Проаналізуйте види географічного положення держави.
11. Які показники становлять поняття геополітичне положення?
12. Що містять у собі політико-географічні та стратегічні параметри геополітичного положення?
13. Що містять у собі природно-географічні параметри геополітичного положення?
14. Що містять у собі транспортно-комунікаційні параметри геополітичного положення?
15. Що містять у собі геодемографічні параметри геополітичного положення?
16. Що містять у собі економіко-географічні параметри геополітичного положення?
17. Що містять у собі етно-цивілізаційні та історичні параметри геополітичного положення?
18. Проаналізуйте наслідки глобалізаційних процесів у міждержавних відносинах.

Завдання до індивідуальної роботи

1. Яке значення має компактність території?
2. У чому полягає сутність фізико-географічної характеристики території?
3. Дайте характеристику території держави (на вибір):
 - а) регіону Близького Сходу;
 - б) регіону Південної Америки.
4. Проаналізуйте взаємозв'язок між формою території держави та особливостями її внутрішньо-економічного та безпекового становища.
5. Розкрийте значення параметра берегова лінія для статусу держави.
6. Дайте прогноз варіантів внутрішнього розвитку та зовнішньої політики держав, що відповідають таким умовам: держава А має значні території, що не піддавалися антропологічному впливу; держава Б має території з високою щільністю заселення без резерву вільних територій.
7. Проаналізуйте внутрішні та зовнішні чинники географічного положення.
8. Як впливає конфігурація держави на її країнознавчі характеристики?
9. Наведіть приклади впливу географічного положення на країнознавчі характеристики конкретних держав світу.
10. Заповніть таблицю «Критерії класифікації та порівняльний аналіз типів географічного положення»:

Тип географічного положення	Класифікаційний критерій	Ознаки

Тестові завдання до самостійної роботи

1. *Промислова територіальна зона:*
 - А. Поселення, що є осередками традиційної культури.
 - Б. Частина земельного фонду, задіяна для організації туризму, лікування та відпочинку.
 - В. Території з великою концентрацією промислових підприємств.
 - Г. Території з великою концентрацією міського населення.

2. Основними просторовими характеристиками території держави є:

- А. Геодезія, конфігурація та географічне положення.
- Б. Етноси, розміри, конфігурація.
- В. Районування, конфігурація та географічне положення.
- Г. Розміри, конфігурація та географічне положення.

3. Державний простір містить:

- А. Територію держави, належну їй акваторію і повітряний простір над ними.
- Б. Територію держави, належну їй економіку і повітряний простір над ними.
- В. Політичну систему держави, належну їй акваторію і повітряний простір над ними.
- Г. Територію держави, належну їй акваторію і народ.

4. Рекреаційна територіальна зона:

- А. Поселення, що є осередками традиційної культури.
- Б. Частина земельного фонду, задіяна для організації туризму, лікування та відпочинку.
- В. Території з великою концентрацією промислових підприємств.
- Г. Території з великою концентрацією міського населення.

5. Акваторія держави містить:

- А. Земну поверхню, не вкриту водою морів та озер, а також острови й архіпелаги у відкритому морі, які належать цій державі.
- Б. Земну та водну поверхні.
- В. Всі води внутрішніх річок та озер, заток і проток, морів.
- Г. Надра.

6. Суходільна територія держави містить:

- А. Земну поверхню, не вкриту водою морів та озер, а також острови й архіпелаги у відкритому морі, які належать цій державі.
- Б. Земна та водна поверхня
- В. Всі води внутрішніх річок та озер, заток і проток, морів.
- Г. Надра.

7. Повітряний простір держави – це:

- А. Розташований над її територією та акваторією шар атмосфери.
- Б. Земна та водна поверхня

- В. Всі води внутрішніх річок та озер, заток і проток, морів.
- Г. Надра.

8. *Параметри території – це:*

- А. Етнічний склад, кордони і конфігурація.
- Б. Розмір, кордони і конфігурація.
- В. Економіка, розмір, кордони.
- Г. Географічне положення, кордони і конфігурація.

9. *Інтенсифікація використання території виявляється в:*

- А. Розширенні ареалів людської діяльності.
- Б. Підвищенні компактності ареалів людської діяльності.
- В. Залученні нових територій до ареалів людської діяльності.
- Г. Знищенні ареалів людської діяльності.

10. *З погляду міжнародного права найважливішими особливостями території держави є:*

- А. Конфігурація.
- Б. Цілісність і недоторканність.
- В. Ресурси.
- Г. Політичні відносини.

11. *Традиційно-етнографічна територіальна зона:*

- А. Поселення, що є осередками традиційної культури.
- Б. Частина земельного фонду, задіяна для організації туризму, лікування та відпочинку.
- В. Території з великою концентрацією промислових підприємств.
- Г. Території з великою концентрацією міського населення.

12. *Урбанізована територіальна зона:*

- А. Поселення, що є осередками традиційної культури.
- Б. Частина земельного фонду, задіяна для організації туризму, лікування та відпочинку.
- В. Території з великою концентрацією промислових підприємств.
- Г. Території з великою концентрацією міського населення.

13. *Глобальне положення становить:*

- А. Розміщення країни в оточенні держав-сусідів і взаємодія з ними.
- Б. Розміщення і взаємозв'язки з країнами власного історико-географічного регіону.

В. Місце тієї чи іншої держави на політичній карті світу в контексті її глобальних зв'язків і відносин з іншими державами.

Г. Географічний об'єкт через виділення економічного елемента.

14. Локальне положення становить:

А. Розміщення країни в оточенні держав-сусідів і взаємодія з ними.

Б. Розміщення і взаємозв'язки з країнами власного історико-географічного регіону.

В. Місце тієї чи іншої держави на політичній карті світу в контексті її глобальних зв'язків і відносин з іншими державами.

Г. Географічний об'єкт через виділення економічного елемента.

15. Географічне положення у фізико-географічному положенні означає:

А. Положення щодо економічно значущих об'єктів.

Б. Положення щодо соціально значущих об'єктів.

В. Положення щодо політичних реалій.

Г. Положення в географічній координатній сітці з його природними зонами, областями, орографією, розподілом суші і моря.

16. Географічне положення в економіко-географічному положенні означає:

А. Положення щодо економічно значущих об'єктів.

Б. Положення щодо соціально значущих об'єктів.

В. Положення щодо політичних реалій.

Г. Положення в географічній координатній сітці з його природними зонами, областями, орографією, розподілом суші і моря.

17. Регіональне політико-географічне положення становить:

А. Розміщення країни в оточенні держав-сусідів і взаємодія з ними.

Б. Розміщення і взаємозв'язки з країнами власного історико-географічного регіону.

В. Місце тієї чи іншої держави на політичній карті світу в контексті її глобальних зв'язків і відносин з іншими державами.

Г. Географічний об'єкт через виділення економічного елемента.

Розділ 3 РЕСУРСИ ТА ПРИРОДА В КРАЇНОЗНАВЧОМУ АНАЛІЗІ

3.1. Поняття природних ресурсів

Природні умови та ресурси є однією з головних складових потенціалу, що визначає можливості розвитку держави. **Природні ресурси** – це сукупність об'єктів і систем живої та неживої природи, компонентів природного середовища, які оточують людину і використовуються в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб людини і суспільства.

У широкому сенсі слово природа означає весь матеріальний, енергетичний та інформаційний світ Всесвіту. **Природа** – це сукупність природних умов існування людського суспільства, на яке прямо чи опосередковано впливає людство, з яким воно пов'язане через господарську діяльність. Проблема взаємодії людини з природою залишається актуальною протягом усього періоду існування людини, що пов'язано з її походженням із природним середовищем. Людина як елемент природи є частиною складної системи «природа – суспільство». Завдяки природі людство задовольняє багато своїх потреб.

Усі елементи природи становлять поняття **навколишнього середовища**, до якого не входять створені людиною об'єкти (будівлі, автомобілі тощо) для особистого, а не для суспільного споживання. Водночас природні об'єкти та території, які піддаються антропологічному впливу (міста, сільськогосподарські угіддя, водойми, лісосмуги), є частиною довкілля, оскільки створюють соціальне середовище.

У країнознавстві розрізняють «природні умови» та «природні багатства». **Природні умови** – широке поняття, що всебічно охоплює природні явища, які відбуваються незалежно від діяльності людини. **Природні ресурси** – це природні об'єкти та явища, які використовують у сьогоденні, минулому та майбутньому для прямого та опосередкованого споживання, що сприяє створенню матеріальних благ, відтворенню трудових ресурсів.

Природні ресурси можуть **використовуватись** як:

- засоби праці (земля, водні шляхи, вода для зрошення);
- джерела енергії (горючі копалини, енергія водних потоків та вітру);
- сировина та матеріали (мінеральна сировина, лісові запаси);
- предмети споживання (дикорослі плоди, промислова фауна, питна вода);
- об'єкти для рекреації та туризму (гори, ліси, моря, річки, озера та їх узбережжя).

Для комплексних країнознавчих характеристик важливим є виявлення та оцінка сили **взаємозв'язків** між природою, господарством та населенням:

- природа-людина – значення такого взаємозв'язку постійно зростає та є під впливом науково-технічного прогресу, виражається через культурні ландшафти та природокористування;
- природа-господарство – вивчається роль природної складової в розміщенні, спеціалізації та розвитку господарства, важливою є оцінка зворотного впливу на природу, її окремі компоненти та загальний екологічний стан певної території;
- природа-суспільство – аналізується вплив природної складової на різні сфери суспільного розвитку та територіальну організацію держави;
- природні ресурси-господарство – наголошує на суперечностях розвитку сучасних національних та світової економік, коли відбувається зменшення ролі сировинних галузей у формуванні валового світового продукту та зростання частки обробної промисловості й невиробничої сфери, але в реальному житті значення сировинних та енергетичних ресурсів постійно зростає, а рівень забезпеченості цими ресурсами визначає розвиток міжнародних відносин.

3.2. Класифікація природних ресурсів

Елементи природи, які безпосередньо використовуються або можуть бути використані у виробничій діяльності, класифікують за різними критеріями, серед яких найпоширенішими є такі:

1. За **природним походженням** ресурси об'єднують у такі групи:
 - корисні копалини (мінеральні);
 - енергетичні;
 - водні;
 - біологічні;

- земельні;
- агрокліматичні;
- рекреаційні.

2. За **призначенням** природні ресурси поділяють на такі види:

- багатопільові;
- промислові;
- сільськогосподарські;
- рекреаційні.

3. За **типом відновлення** природні ресурси утворюють такі види (рис. 3.1):

- вичерпані;
- невичерпані.

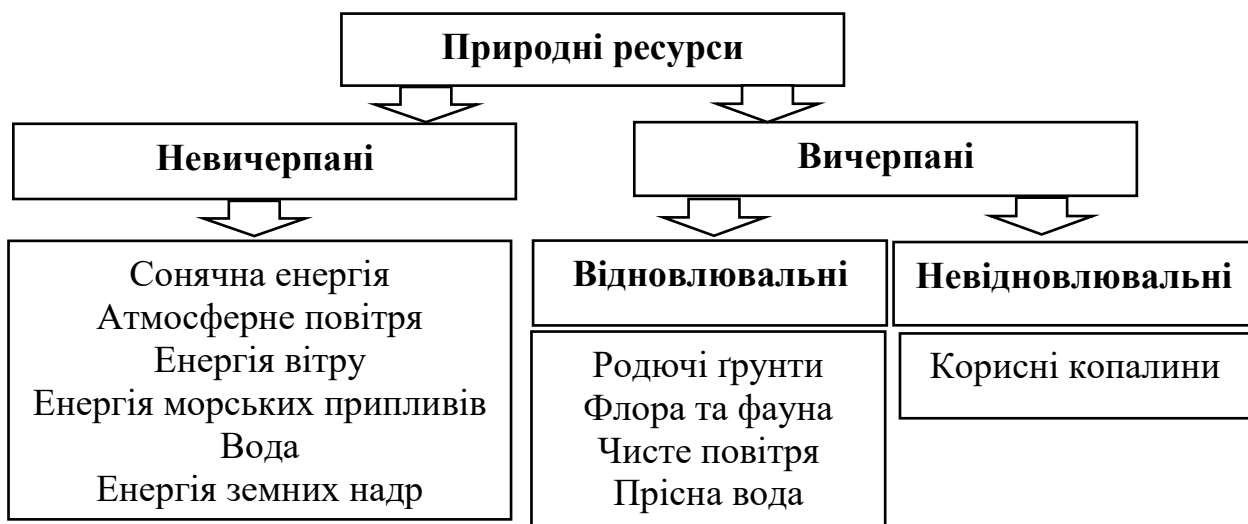

Рис. 3.1. Види природних ресурсів за типом відновлення

Загальний аналіз країни містить оцінку природних ресурсів окремих країн. Важливим для кожного району є рівень забезпеченості водними ресурсами, які належать до категорії невичерпаних і становлять води, придатні для використання в господарстві: річки, озера, канали, водосховища, підземні води, вологість ґрунту, льодовикові води. Сьогодні ресурси прісної води становлять 2,5 % гідросфери і є дефіцитними в багатьох частинах світу. Крім того, через забруднення річок та озер їх води стають непридатними для споживання людиною. Такі обставини дають вченим-екологам підстави віднести водні ресурси до категорії вичерпаних, зокрема прісну воду, яка є основою життєдіяльності людини.

Земельні ресурси – одні з основних природних ресурсів, які є засобом виробництва. Земельні ресурси становлять 29 % земної поверхні і являють собою земну поверхню, на якій можуть розміщуватися різноманітні об'єкти, міста та інші населені пункти. Краєзнавча оцінка земельних ресурсів країни дає аналіз їх спроможності забезпечити розвиток сільського та лісового господарства, тому важливо розуміти параметр якості (родючості) земель.

Організація Об'єднаних Націй визначає **земельні ресурси** як наземну біопродуктивну систему, що містить у собі ґрунт, рослинність, іншу біомасу, а також екологічні та гідрологічні процеси, що відбуваються всередині цієї системи. Відповідно до цього визначення в країнознавстві землю можна трактувати, як територію на поверхні суші, що має всі властивості біосфери безпосередньо над поверхнею землі або під нею та **структурними елементами** якої є:

- клімат;
- ґрунт та рельєфи;
- поверхневі води та ґрунтові води;
- популяції рослин та тварин (біологічне розмаїття);
- населенні пункти та інфраструктурні об'єкти, що забезпечують користування землею.

Земельні ресурси є невід'ємною умовою розвитку людства, що виконують переважно економічні та стратегічні функції. Зважаючи на те, що земля є центральним елементом різноманітних і складних економічних, соціальних, політичних, міжнаціональних відносин, умовою взаємодії між виробниками та споживачами її функціонал доцільним є розкривати щодо ціннісних уявлень про землю різних акторів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Уявлення стейк-холдерів
щодо функціональної цінності земельних ресурсів**

Урядові та політичні кола	Земля – інструмент влади, контролю, збільшення суспільних благ
Науковці	Земельні ресурси – сукупність ґрунтів, води, біологічного розмаїття, мінералів, взаємодія між якими забезпечує надання товарів та послуг, які приносять користь людям, та підтримує функціонування екосистем
Дрібні землевласники	Земельні ресурси – джерело продовольства, спосіб передачі матеріальних благ від покоління до покоління, джерело ідентичності
Автохтони	Земельні ресурси – громадський капітал, що потребує охорони та захисту, як цінність, що мають особливе духовне значення, забезпечує національну або релігійну ідентичність
Аграрні виробники та промисловці	Земля – джерело прибутку
Забудовники та мешканці міст	Розширення освоєних територій та підвищення рівня життя населення
Архітектори, діячі мистецтва, туристи	Земельні ресурси мають рекреаційне значення, місце для відпочинку, а також джерело естетики та духовності

Лісові ресурси є найважливішим видом біологічних ресурсів, що забезпечують різноманітні потреби людей:

- сировинна база лісової та лісопереробної промисловості;
- елемент рекреаційного потенціалу;
- середовище проживання людини;
- регулювання та очищення водних потоків;
- запобігання ерозії, збереження та підвищення родючості ґрунтів;
- збереження генетичної різноманітності біологічної сфери;
- збагачення атмосфери киснем та захист повітряного басейну від забруднення, що значною мірою формує кліматичні умови існування території.

Паливно-енергетичні ресурси у сучасному світі визначаються, як стратегічні для будь-якої держави, це: нафта, газ, вугілля, торф, горючі сланці, ядерна сировина, енергія води, вітру, сонця. Вугілля слугує паливом та сировиною для хімічної промисловості та металургії. Воно було першим з використовуваних людиною видів викопного палива, використання якого сприяло першій промисловій революції, яка сприяла розвитку вугільної промисловості, забезпечивши її більш сучасними технологіями⁹. У сучасному світі вугілля вже не має такого значення для виробництва, як паливний ресурс, що є недостатньо ефективним та забруднює навколишнє середовище. Частина промислово розвинених країн скорочують як використання, так і видобуток вугілля. За таких умов наявність запасів вугілля на території держави вже не оцінюється як її значна конкурентна перевага.

На відміну від вугілля, родовища нафти і газу дають країні як економічні, так і стратегічні переваги в міжнародних відносинах. Нафта – це природна масляниста горюча рідина зі специфічним запахом, що містить переважно складну суміш вуглеводнів різної молекулярної маси та деяких інших хімічних сполук. Газоподібне паливо являє собою горючі гази, які широко використовують у різних галузях народного господарства, енергії для виробництва тепла, заміни бензину в двигунах внутрішнього згорання.

Розміщення природних ресурсів на планеті характеризується нерівномірністю. Між країнами та великими регіонами сучасного світу наявні помітні відмінності щодо характеру та рівня їх забезпеченості природними ресурсами. Наявність мінеральних ресурсів зумовлена кліматичними та тектонічними процесами й різними умовами утворення корисних копалин у минулі геологічні епохи. На сьогодні відомо понад 3,6 тис. вугільних басейнів, які в сукупності становлять 15 % території Землі. Із загальних запасів вугілля 40 % припадає на буре вугілля і 60 % – на кам'яне. Розвідані запаси становлять 8 % від загальних. Понад 90 % усіх вугільних ресурсів є в Північній півкулі – Азія, Північна Америка, Європа. Десять найбільших вугільних басейнів світу: Тунгуський, Ленський, Кансько-Ачинський, Ковальський, Рурський, Аппалацький,

⁹ «Вугільна промисловість України в умовах гібридної війни». Аналітична записка

Печорський, Таймирський, Західний, Донецький. Більшість запасів зосереджена в економічно розвинених країнах.

Нафтогазоносних басейнів розвідано більше 600, а 450 перебувають у процесі розробки. Основні запаси нафти зосереджені в Північній півкулі¹⁰. Важливе місце належить так званим родовищам-гігантам із запасами понад 500 млн т і навіть понад 1 млрд т нафти та 1 трлн м³ газу в кожному. Гігантських родовищ нафти у сучасному світі налічується 50 (більше половини у країнах Близького і Середнього Сходу) (табл. 3.2), газу – 20 (вони містять понад 70 % усіх запасів). Найбільші нафтогазоносні басейни: Персидської затоки, Маракайбський, Оринокський, Мексиканської затоки, Техаське, Іллінойське, Каліфорнійське, Західно-Канадське, Аляскінське, Північноморське, Волго-Уральське, Західно-Сибірське, Дацинське, Суматринське. За запасами природного газу виділяють такі райони: Західний Сибір, Туркменія, Узбекистан, Близький Схід (Іран).

Таблиця 3.2

Розподіл запасів нафти за країнами світу

Країна	Ресурси нафти, млрд т
Саудівська Аравія	36,3
Іран	19,0
Ірак	15,5
Кувейт	14,0
Об'єднані Арабські Емірати	13,0
Венесуела	12,5
Росія	10,9
Лівія	5,4
Канада	4,2
США	3,6

Уран (ядерна сировина) досить поширений у земній корі, але економічно вигідно розробляти лише родовища, що містять не менше 0,1 % урану (1 кг – 80 дол.). За оцінкою МАГАТЕ, за запасами урану

¹⁰ Білецький В. Мінеральні ресурси та добувна промисловість країн світу: Об'єднані Арабські Емірати

виділяються – Австрія, ПАР, Нігер, Бразилія, Намібія, Росія. Найбільші запаси залізорудної сировини зосереджені в США, Китаї, Росії, Індії, Бразилії, Австралії, Канаді, Ліберії, Швеції, Україні. Щорічно у світі видобувають приблизно 1100 млн т залізної руди. З кольорових металів найбільш поширеним є алюміній, вміст якого в земній корі становить 10 % від усіх запасів кольорових металів. Здебільшого родовища алюмінієвих руд є в тропічному та субтропічному поясах. Виділяють кілька бокситоносних провінцій: Середземне море, узбережжя Гвінейської затоки, узбережжя Карибського басейну, Австралія. Також є запаси в СНД та Китаї. Основні ресурси мідних руд зосереджено у Замбії, Заїрі, Чилі, США, Канаді, Перу, на Філіппінах; свинцево-цинкові руди – у США, Канаді, Австралії; олов'яні руди – у Малайзії, Індонезії, Болівії, Бразилії, Таїланді.

Морська вода також є ресурсом Світового океану. Вона містить приблизно 75 хімічних елементів. З вод морів вилучають майже 1/3 видобутої у світі кухонної солі, 60 % магнію, 90 % бромю та калію. Води морів у низці країн використовують для промислового опріснення. Найбільші виробники прісної води – Кувейт, США, Японія. З енергетичних ресурсів Світового океану використовується, головним чином, приливна енергія. У деяких країнах світу розробляються та частково реалізуються проекти використання енергії хвиль та течій.

3.3. Оцінка природних ресурсів та природокористування у країнознавчому аналізі

Характеристика природних умов та ресурсів в країнознавчих дослідженнях може здійснюватися різними способами, серед яких найпоширенішими є:

- комплексний – опис природи взаємопов'язаний з усіма іншими сферами держави або регіону;
- секторальний – вивчаються складові природи або ресурси, що впливають на розвиток окремих сфер життєдіяльності держави, ті, що не мають прямого впливу, не беруться до уваги.

У країнознавстві характеристика природи є описово-аналітичною та часто має практичне значення. Тож за результатами вивчення антропогенного впливу на природне середовище окремих держав та регіонів розробляються рекомендації щодо шляхів оптимізації територіальної структури господарства та сучасного природокористування у країнах світу (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Результати прикладних країнознавчих досліджень у сфері природокористування

Об'єкти країнознавчих досліджень	Напрями практичних заходів
Природний територіальний комплекс	Оцінка ресурсу та функціонального потенціалу ландшафту певної території
Природні ресурси	Побудова моделей регіональних/державних ресурсних циклів
Територіальне співвідношення природних та ресурсних елементів	Визначення раціональних, екологічно допустимих місць розташування виробничих потужностей, що відповідають ландшафту
Взаємозв'язок та співвідношення природних, матеріальних та демографічних ресурсів	Визначення компонентної структури ресурсного потенціалу регіону та його конкурентних позицій

Технічний прогрес спричиняє певне послаблення залежності господарства держав світу від природних умов, однак розвиток найважливіших галузей економіки зберігає взаємодію з природою та її ресурсами, зокрема це стосується аграрного та енергетичного секторів, транспорту, рекреації та ін. Під час комплексної країнознавчої характеристики природних чинників треба брати до уваги їх сезонність, що впливає на життя людей та способи ведення господарства. Наприклад, пік економічної активності держав або регіонів, що розташовані на крайній півночі, зумовлений завезенням вантажів у короткий період навігації. Природна сезонність впливає на сільськогосподарське виробництво. Врахування таких показників природної сезонності, як вегетаційного та безморозного періодів, дозволяє виявити специфічні риси аграрної географії та визначити природні умови вирощування сільськогосподарських культур регіону або країни.

Оцінка *земельних ресурсів* у комплексному країнознавчому аналізі відбувається за такими параметрами: склад, структура та якість

земельного фонду¹¹. Структурування земельного фонду передбачає поділ земель за типами призначення та визначення їх частки в загальній кількості земель (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Структура земельного фонду території басейну Дніпра в Україні

Сільськогосподарські землі:	68,3 %:
• рілля	53,2 %
• багаторічні насадження	2,0 %
• луки	5,0 %
• пасовиська	8,1 %
Ліси та лісопокриті площі	18,4 %
Забудови	4,0 %
Болота	2,3 %
Інші землі	2,8 %

Під час характеристики впливу природних чинників на розвиток держави або регіону важливою вважається оцінка впливу *рельєфу* на різні сфери життя. Рельєф є основним компонентом природи будь-якої країни, що формує первісний образ території, впливає на її доступність для заселення та ведення господарства. Країнознавчий аналіз рельєфу виконують за такими *напрямами*:

- характеристика рельєфу та поверхневих відкладень, історії їх формування та розвитку;
- виділення природно-історичних областей, що відрізняються будовою та історією формування;
- виявлення головних особливостей сучасного розселення на території держави або регіону;
- оцінка ролі рельєфу та поверхневих відкладень на різних етапах засвоєння території;
- обґрунтування варіантів господарського засвоєння держави, зважаючи на сформовані природно-історичні області та раціональне використання рельєфу й природно-ресурсного потенціалу, пов'язаного з

¹¹ Лесько Н. В. Земельний фонд України: сутність поняття та структура

поверхневими відкладеннями.

Під час комплексного країнознавчого вивчення поверхні великий інтерес становить аналіз ступеня її *відкритості* – співвідношення та територіальне поширення гірського (закритого) та рівнинного (відкритого) рельєфів. Відомо, що людські спільноти завжди віддавали перевагу заселенню та засвоєнню відкритого простору рівнин. Але в тропічних та субтропічних регіонах насамперед заселялися міжгірські басейни, що мали сприятливіші умови для життя та господарської діяльності людини. Саме ці закономірності зумовили виникнення густозаселених землеробських осередків в гірських басейнах Мексики, Центральної Америки та Андах. На приморських рівнинах мешкає більше половини населення світу, розташовані великі міста та промислово-портові райони. Через проблему підвищення середньорічної температури (парниковий ефект) будуються прогнози затоплення великих площ прибережних рівнин, що є прикладом наслідків впливу природних умов на усі сфери життєдіяльності держави.

Під час характеристики природних умов життя держави треба зважати на висотну (вертикальну) диференціацію території. Подібний аналіз є важливим для держав, що містять гірський рельєф, який поділяють:

- низькогір'я – нижче 600–1000 м над рівнем моря;
- середньовисотні гори – до 2000–3000 м над рівнем моря;
- високогір'я – вище за 2000–3000 м над рівнем моря.

Межі висотних поясів можуть варіюватися залежно від положення у певній географічній зоні. Ці межі визначають типи господарства, використання та заселеності регіонів. Найбільшу щільність населення та вищий рівень засвоєння мають передгір'я – контактні зони між рівнинними та гірськими територіями. У багатьох країнах важливе значення мають висотні пояси з найвищою концентрацією населення та господарства. Наприклад, в Мексиці такий пояс розміщується у висотному діапазоні 1500–2500 м над рівнем моря, саме тут розташована й столиця держави Мехіко. В Ефіопії виділяється висотний пояс Война-Дега (1800–2400 м над рівнем моря) – густозаселені території з розвиненим аграрним виробництвом.

У межах загального країнознавства вивчення природних умов життя країни здійснюється *екологічним країнознавством*, яке обґрунтовує необхідність досліджень, спрямованих на виявлення причин та зменшення загроз руйнування природного довкілля рослин, тварин і безпосередньо людства в різних країнах світу. Ці загрози

виявляються через скорочення біорізноманіття, соціальні, демографічні та еколого-економічні проблеми природокористування у багатьох країнах світу. Екологічне країнознавство як міждисциплінарний науковий напрям орієнтоване на таке:

- вивчення природних умов та ресурсів країн та регіонів світу;
- оцінку екологічних умов життя корінних малих народів;
- класифікацію та вивчення сучасних регіональних екологічних проблем;
- виявлення особливостей розселення та природокористування;
- аналіз взаємодії етнічних груп у сфері екології в умовах глобалізованого світу;
- виділення особливостей рекреаційного природокористування в окремих країнах.

Природні ресурси у своїй сукупності становлять важливий фактор розвитку промисловості. Зокрема, мінеральні ресурси є базовими для виробництва значної кількості продукції. Зміни у видобутку та споживанні сировини впливають не тільки на економічний розвиток окремих держав та регіонів, але й мають глобальний характер. У більшості економічно розвинених держав споживання природних ресурсів (особливо корисних копалин) переважає над їх запасами. Відсутні ресурси імпортуються переважно з країн, що розвиваються, до трьох центрів переробки: Північну Америку, Західну Європу, Східну та Південно-Східну Азію. Такий стан міжнародної торгівлі сировиною формує такі проблеми: залежність розвинених країн від поставок сировини та сировинна орієнтація експорту багатьох країн. Отже, нерівномірність розміщення мінеральних ресурсів у надрах Землі, а також різна забезпеченість країн земельними та лісовими ресурсами сприяють розвитку міжнародного поділу праці та на цій основі – міжнародних економічних відносин.

Питання до самоперевірки

1. Розкрийте складові поняття «природа» у країнознавчому аналізі.
2. Проаналізуйте напрями використання природних ресурсів у державах світу.
3. Оцініть взаємозв'язки між природою, господарством та населенням.
4. Назвіть групи природних ресурсів за критерієм природного

походження.

5. Назвіть групи природних ресурсів за критерієм призначення використання.

6. Назвіть групи природних ресурсів за типом відновлення.

7. Визначте місце водних ресурсів у життєдіяльності держави.

8. Проаналізуйте структурні елементи земельних ресурсів.

9. Розкрийте функції земельних ресурсів в державі.

10. Яке значення мають лісові ресурси?

11. Визначте вплив паливно-енергетичних ресурсів на систему безпеки держави.

12. Наведіть способи оцінки природних ресурсів у країнознавчому аналізі.

13. Дайте визначення сезонності у країнознавчих характеристиках.

14. За якими параметрами оцінюється вплив рельєфу на сфери діяльності країни?

15. Проаналізуйте напрями дослідження екологічного країнознавства.

Завдання до індивідуальної роботи

1. Визначте вплив природної сезонності на країни та регіони світу.

2. Проаналізуйте показники ефективності ресурсної бази країн світу.

3. Заповніть таблицю «Забезпеченість природними ресурсами держави (держави на вибір)»:

Держава	Ресурси (кількісні параметри)	Вплив наявності ресурсів

Тестові завдання до самостійної роботи

1. *Інтенсифікація використання території виявляється в:*

А. Розширенні ареалів людської діяльності.

Б. Підвищенні компактності ареалів людської діяльності.

- В. Залученні нових територій до ареалів людської діяльності.
- Г. Знищенні ареалів людської діяльності.

2. *Венесуела має значні поклади:*

- А. Золота.
- Б. Нафти.
- В. Алмазів.
- Г. Срібла.

3. *До мінеральних природних ресурсів відносять:*

- А. Сукупність розвіданих корисних копалин.
- Б. Сукупність усіх водних джерел.
- В. Сукупність залізорудних ресурсів.
- Г. Сукупність покладів дорогоцінних металів.

4. *Найвищу лісистість мають держави регіону:*

- А. Латинської Америки.
- Б. Австралії.
- В. Африки.
- Г. Західної Європи.

5. *Рекреаційні ресурси – це:*

- А. Ресурси, що можуть використовуватися для потреб туризму, лікування, відпочинку.
- Б. Ресурси, що забезпечують експортні поставки.
- В. Ресурси, що забезпечують імпорتنі надходження.
- Г. Ресурси, що використовують для забезпечення паливно-енергетичного сектора економіки.

6. *Вугілля, нафта та газ належать до:*

- А. Паливно-енергетичних ресурсів.
- Б. Рекреаційних ресурсів.
- В. Мінеральних ресурсів.
- Г. Земельних ресурсів.

7. *Держава, що має найбільші запаси нафти:*

- А. Саудівська Аравія.
- Б. Іран.
- В. Ірак.
- Г. Кувейт.

8. *Взаємозв'язок природа-людина визначається через:*

А. Культурні ландшафти та природокористування.

Б. Спеціалізацію та розвиток господарства.

В. Сфери суспільного розвитку та територіальну організацію держави.

Г. Рівень забезпеченості мінеральними ресурсами.

9. *Взаємозв'язок природа-господарство визначається через:*

А. Культурні ландшафти та природокористування.

Б. Спеціалізацію та розвиток господарства.

В. Сфери суспільного розвитку та територіальну організацію держави.

Г. Рівень забезпеченості мінеральними ресурсами.

10. *Взаємозв'язок природа-суспільство визначається через:*

А. Культурні ландшафти та природокористування.

Б. Спеціалізацію та розвиток господарства.

В. Сфери суспільного розвитку та територіальну організацію держави.

Г. Рівень забезпеченості мінеральними ресурсами.

Розділ 4

ЕКОНОМІЧНІ ТА ГОСПОДАРСЬКІ ХАРАКТЕРИСТИКИ В КРАЇНОЗНАВСТВІ

4.1. Економічні категорії країнознавчого аналізу

Економічна діяльність – важлива складова розвитку держави та її вивчення є одним із напрямів країнознавства. Множинність систем економіки, її територіальна структура визначає унікальні особливості регіонів та країн світу. Комплексний країнознавчий підхід до характеристики економічного розвитку полягає в аналізі структурних елементів та типів спеціалізації економіки, її вплив на характер та життя території. Економічний (господарський розвиток) розглядається через такі **поняття**:

- розподіл праці;
- форми організації матеріального виробництва;
- невиробнича сфера економіки;
- типи спеціалізації економіки.

Країнознавчий аналіз економічного розвитку може мати декілька **аспектів**, що є важливими для розуміння унікальних рис розвитку держави або регіону:

- історико-географічний – еволюція економіки на певній території;
- соціальний – соціальна структура, форми власності та їх взаємодія;
- організаційний – форми управління;
- технологічний – рівень технологій та науково-інноваційної складової господарства;
- територіальний – інтегральна просторова господарська система.

Комплексні країнознавчі характеристики економіки передбачають детальну оцінку параметрів, які дають змогу скласти уявлення про рівень розвитку держави, її місце та можливі сценарії поведінки на міжнародній арені. До таких параметрів належить **територіальний розподіл праці**, який характеризує різноманітність господарської спеціалізації країн, регіонів, міст, підприємств. Територіальний розподіл

праці виявляється у:

- закріпленні окремих галузей, виробництв і видів діяльності за певними країнами та регіонами;
- господарській спеціалізації територій та обміні між ними продукцією та послугами;
- взаємодії регіональних природних (ресурси, умови, передумови та ін.) та суспільних (виробничий потенціал, суспільні відносини та ін.) відмінностей (рис. 4.1).

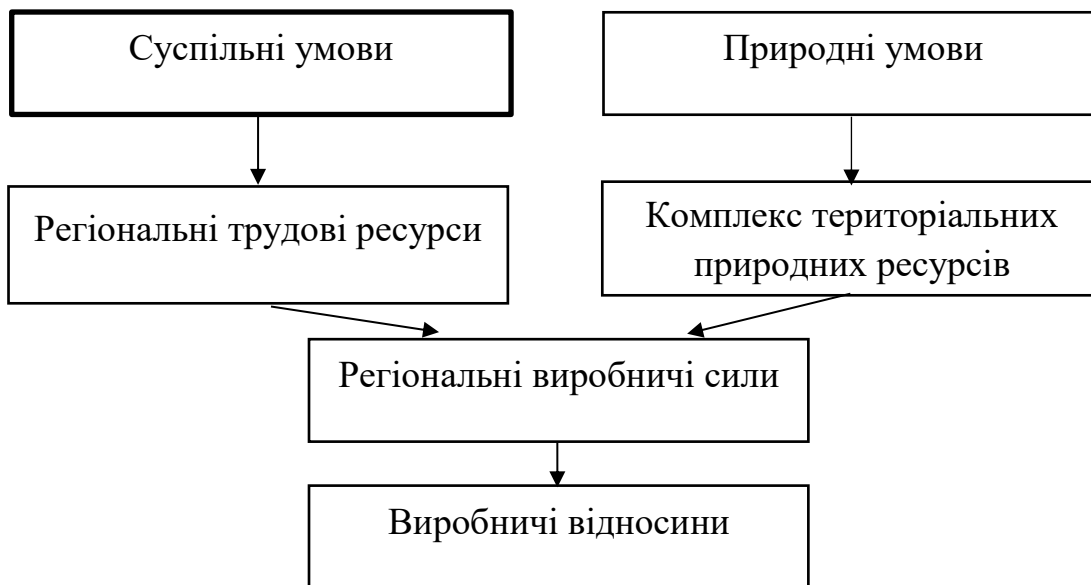

Рис. 4.1. Механізми формування територіального розподілу праці

Якщо на перших етапах еволюції суспільства вирішальну роль у формуванні територіального розподілу праці відігравали природні чинники, то під час еволюції більшого значення набували соціальні параметри – етнічні, політичні, конфесійні, історичні, етичні, моральні та ін. Широко відомі випадки, коли за схожості природних умов саме вплив соціально-економічних чинників визначав господарську спеціалізацію території. Зокрема, в США, за наявності районів, сприятливих для вирощування чаю, відсутнє його виробництво на експорт. Переважання пасовищного скотарства в степових районах Аргентини та Австралії визначається не так посушливим кліматом, як переважанням великого землеволодіння. У багатьох країнах світу спеціалізація тваринництва пов’язана з історичними, національними та конфесійними уподобаннями населення.

Територіальний розподіл праці, як економічна реальність, має

вплив на політичні процеси. Важливе місце у світовій історії посідала боротьба за території, контроль за якими дозволяв заволодіти вантажопотоками, що реалізують територіальний розподіл праці. Це вузькі дороги, що пролягають через гірські перевали або затиснуті між горами і морем, морські протоки (Босфор, Дарданелли, Гібралтар тощо), волоки між річками, перешийки між морями (Суецький, Панамський), зручні гавані тощо. Вигоди, що реалізуються від володіння пунктами з унікальним місцезнаходженням, іноді стають базою для утворення цілих держав (Панама, Сінгапур, Люксембург тощо).

Територіальний розподіл праці створюється внаслідок поєднання особливостей місцевості з галузями господарства. Територіальний розподіл праці, з одного боку, нівелює країни, райони, місцевості, міста (в разі схожості їх регіональних рис), а з іншого – індивідуалізує їх, через обрання найприбутковіших та найефективніших для території галузей, створюючи з них базу регіональної економіки. Отже, територіальний розподіл праці поєднує регіони та галузі в єдину суспільно-господарську систему.

Кожна країна має свою систему суспільного виробництва, особливості якої виявляються в її ефективності, зовнішній відкритості, галузевій спеціалізації господарства, у своєрідності оподаткування, соціального забезпечення, рівня життя населення та інших факторах, що відрізняють одну країну від іншої. З огляду на це для оцінки стану економічного розвитку держави в країнознавстві використовують аналіз структури її базових *підрозділів народного господарства*:

- енергетика;
- промисловий сектор;
- сільське господарство;
- сфера обігу та послуг.

У сучасних державах постійно зростає частка сфери обігу та послуг, що становить торгівлю, транспорт, зв'язок, фінанси та страхування, державне управління, освіту та охорону здоров'я, комунальні послуги, індустрію розваг та відпочинку.

Для оцінки ефективності економіки застосовують різні показники, що взаємно доповнюють один одного, серед яких найважливішим є валовий внутрішній продукт (ВВП) (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Валовий внутрішній продукт України в 2021 р. (млн грн)

2021 р.	Номинальний ВВП (у фактичних цінах)	Реальний ВВП (в цінах 2020 року)	Різниця (реальний – номінальний)
I кв.	1 021 504	887 884	-133 620
II кв.	1 187 718	987 871	-199 847
III кв.	1 520 248	1 243 962	-276 286
IV кв.	1 730 104	1 243 865	-486 239
За рік	5 459 574	4 363 582	-1 095 992

Валовий внутрішній продукт являє собою цифровий показник, що виражає сукупну вартість спожитих населенням товарів та послуг, державних закупівель та капіталовкладень. ВВП демонструє ринкову вартість кінцевих товарів та послуг, вироблених економікою країни протягом року та є одним із найважливіших показників міжнародної системи національних рахунків (СНР), тобто показники ВВП відбивають загальні результати економічної діяльності та обчислюються за сукупною вартістю кінцевої продукції, виробленої в країні національними та зарубіжними виробниками за певний період¹². Отже, ВВП є важливим показником для країнознавчої характеристики економіки будь-якої країни, оскільки відображає результати виробництва, рівень економічного розвитку, темпи економічного зростання та застосовується для аналізу продуктивності економіки загалом. Крім того, показник ВВП надає уявлення про добробут нації.

У сучасному країнознавстві для більш об'єктивної оцінки рівня добробуту та життя населення зазвичай використовується показник ВВП на душу населення країни, або ВВП за паритетом купівельної спроможності населення. *Паритет купівельної спроможності* (ППС) відбиває співвідношення двох та більше грошових одиниць, валют різних країн, встановлювану їхню купівельну спроможність стосовно певного набору товарів та послуг. ППС може мати конкретний характер та визначатися за певною групою товарів і загальним, що

12

Рейтинг країн за рівнем ВВП на душу населення, 2021 р.

встановлюється за суспільним продуктом в цілому. Паритет купівельної спроможності є показником розвитку країни, яку більшість економістів враховує, оцінюючи добробут на душу населення та порівнюючи умови життя населення або раціональне використання ресурсів країни.

4.2. Системний аналіз економічного розвитку держави в країнознавстві

Економіка країни є складною інтегральною системою, що являє собою об'єднання взаємопов'язаних складних *структур* (табл. 4.2):

- соціальну;
- технологічну;
- галузеву;
- територіальну.

Таблиця 4.2

Структурні елементи економіки в країнознавчій характеристиці

Соціальна структура	Соціальні групи, відносини власності та економічної влади, стереотипи економічної поведінки соціальних груп
Технологічна структура	Виробничі технології
Галузева структура	Сукупність галузей народного господарства виробничої та невиробничої сфери
Територіальна структура	Сукупність взаємопов'язаних територіальних елементів, що визначають географічну модель розселення населення та господарської діяльності

Соціальна структура є сукупністю соціальних груп, інститутів і відносин, взаємодія яких забезпечує функціонування суспільства як цілісної системи. Головною ознакою соціальної структури економіки є відносини власності та економічної влади. Ця структура виражає суспільно-економічний уклад держави, що визначає її унікальність через вплив соціальних груп та стереотипи їх економічної поведінки.

Через соціальну структуру доречним є розкриття людського виміру в країнознавчому аналізі економічного розвитку держави. З цією метою вивчається господарська діяльність населення, його дії щодо створення матеріального середовища для задоволення власних та суспільних матеріальних потреб. Різноманітні сфери життя, традиції, поведінка

людей безпосередньо пов'язані з їх економічною діяльністю. Усі територіально-економічні системи від одноосібного господарства до світової економіки загалом є результатом, формою життя та соціально-економічною діяльністю людей. Тобто господарство в людському вимірі можна подати як сукупність господарських дій людини, що змінюють природу та суспільство.

Для комплексних країнознавчих характеристик важливим є виявлення взаємозв'язків господарства з населенням та розселенням. Рівень розвитку та характер спеціалізації економіки визначають умови життя населення. Але якість населення – освітній та професійний рівні, здатність до сприйняття новацій – впливають на рівень економіки. Зокрема, на Тайвані паралельно із зростанням рівня населення з вищою освітою до 30 % відбувався стрімкий економічний прогрес. Економічне зростання групи нових індустріальних країн частково зумовлено дисциплінованістю робочої сили та її відповідальним ставленням до результатів своєї праці.

Взаємозв'язок господарство-розселення формує територіальну структуру населення, що безпосередньо здійснює свою господарську діяльність. Розселення та його характер (окремі поселення або їх групові форми), крім інших чинників, визначається господарством. У пустелях та напівпустелях через нестачу води поселення будуються поряд з її джерелами, що зумовлює їх значні розміри. Тоді як в районах з достатнім рівнем води переважають невеликі поселення, що мають компактний дисперсний характер. Масштаби міст часто зумовлені потужністю та спеціалізацією їх промислового виробництва та сферою, що її обслуговує. Для виявлення характеру людського виміру соціально-економічного розвитку країни цікавими є показники транспортної рухливості населення, які прямо корелюють із рівнем держави: держави, що розвиваються, мають нижчі показники, ніж розвинені держави.

Технологічна структура є відображенням виробничих відносин економічної системи та всіх змін, які відбуваються у виробництві товарів та технологіях. На цей час заміна ручної та розумової праці здійснюється на основі електроніки, а не на базі механіки та має своєю основою такі процеси:

- застосування мікроелектроніки з робототехнікою, використання комплексних автоматизованих виробництв;
- забезпечення гнучкості виробництва, тобто надання споживачам можливості отримання унікальної продукції без збільшення собівартості виробів масової серії;
- використання біотехнологій;

- створення нових конструкційних матеріалів та космічних технологій;
- освоєння технологій, що спрямовують економіку на соціальні та екологічні програми;
- впровадження передових технологій у сфері обігу (електронні гроші, кредитні картки).

Технологічна структура пов'язана з галузевою та територіальною структурами господарства, а також з екологією країни. За застарілих неекологічних технологій для запобігання природним катастрофам держави користуються такими методиками: свідоме скорочення потреб та, відповідно, виробничих потужностей; революційна розбудова технологічної структури виробництва.

Територіальна структура економіки являє собою сукупність взаємопов'язаних територіальних елементів, що перебувають у складній взаємодії один з одним та визначають насамперед географічну модель розселення населення та господарської діяльності. Такими елементами є:

- великі міські агломерації;
- промислові зони;
- аграрні зони;
- зони відпочинку;
- транспортна інфраструктура.

Модель територіальної структури може бути моноцентричною, поліцентричною (багатоцентровою) або змішаною.

Ключовим критерієм виділення територіальної структури лежить територіальний розподіл праці. Територіальна структура кожної країни має власну специфіку, що визначається не тільки процесом територіального поділу праці, але й природними умовами держави, її розмірами і конфігурацією, історико-географічними особливостями засвоєння території, розселенням та іншими чинниками. Під час характеристики територіального поділу праці особливу увагу надають таким взаємопов'язаним аспектам:

- експортний – в окремих країнах та районах налагоджується виробництво матеріальних благ та послуг понад внутрішні потреби;
- імпортний – розвиток споживання понад внутрішні виробничі можливості внаслідок придбання продукції ззовні.

Територіальна структура виникає на досить високому рівні розвитку господарства, коли регіони держави інтегровані в єдиний комплекс. Поняття територіальної структури вивчається за двома **напрямами**:

- територіальні пропорції, просторова будова у статистичному

розумінні;

- взаємодія територіальних частин господарського комплексу країни.

Сукупність галузей, що наявні на окремій території, формує галузеву структуру економіки регіону, країни або групи країн. Під *галузевою структурою економіки території* розуміється якісний склад, кількісні характеристики відносин, а також форми взаємозв'язків одиничних галузей та окремих виробництв. Отже, галузева структура є головною ознакою економічного розвитку кожної держави, яка визначає сукупність галузей народного господарства, що відрізняються та визначаються пропорціями і внутрішніми взаємозв'язками, мають властивість єдності економічного призначення продукції та послуг, реалізуються за рахунок однорідності використовуваної сировини, матеріалів і енергії. Базова характеристика – єдність технічної бази та уніфікація технологічних процесів, унікальність персоналу та специфіка умов праці. Територіальне формування окремих галузей та галузевих груп відбувалося протягом кількох століть, але в сучасному світі зберігається динаміка цього процесу – відбувається формування та зміни галузевої структури економіки окремих країн та регіонів.

Найпоширенішою *класифікацією* галузей економіки є їх поділ на виробничу та невиробничу сфери (рис. 4.2). **Виробнича сфера** є сукупністю галузей, що створюють матеріальні блага (матеріальне виробництво): предмети споживання та засоби виробництва. Виробнича сфера містить у собі громадське харчування, промисловість, зв'язок, сільське та лісове господарство, складське господарство, будівництво, торгівлю, транспорт, енергетику. Також до виробничої сфери прийнято відносити цілу низку специфічних галузей, зайнятих виробництвом матеріального продукту (наприклад, друкарська/друкарська справа, діяльність підприємств, що здійснюють кіностудійну та звукозаписну діяльність, збирання, заготівля, первинна обробка сезонних видів плодів: грибів, ягід, насіння, дикорослих трав тощо). Крім того, до виробничої сфери належить і надання низки послуг: наукова діяльність, що безпосередньо втілюється в матеріальних благах (включно з біолабораторіями, біостанціями, проектними та конструкторськими організаціями, експериментальними та дослідними виробництвами тощо).

Невиробнича сфера є сукупністю галузей, які задовольняють потреби суб'єктів економічних відносин у продукції певної доцільної діяльності (інтелектуальний продукт, інноваційні послуги та ін.). Переважна частина галузей, що входять до цієї сфери, безпосередньо пов'язана із задоволенням потреб домогосподарств у послугах або

продуктах, що мають нематеріальний характер. Традиційно до невиробничої сфери належать такі галузі: охорона здоров'я, мистецтво, культура, освіта, соціальне забезпечення, фізична культура, фундаментальна наука.

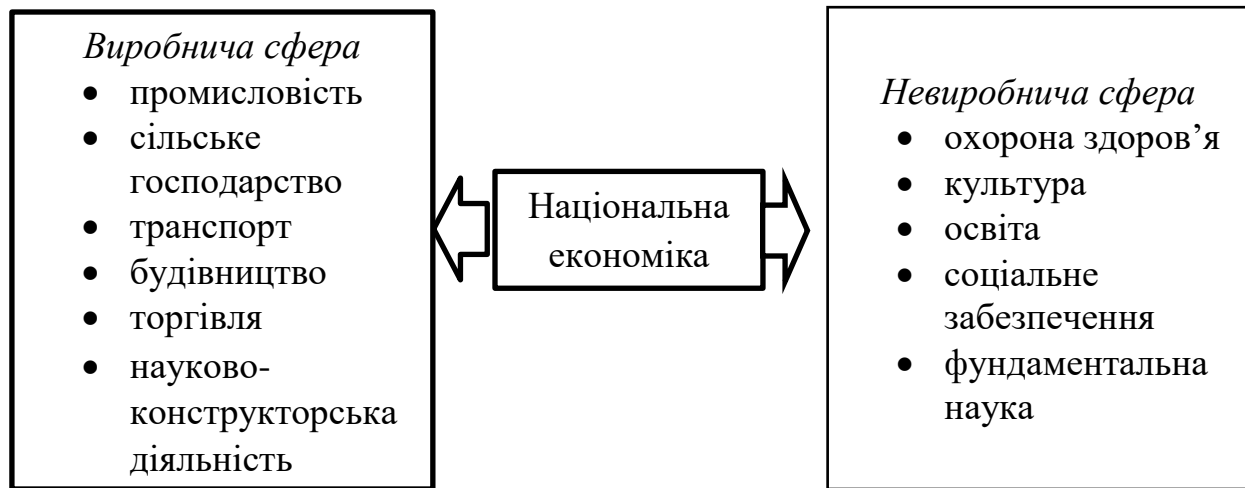

Рис. 4.2. Класифікація галузей економіки

У практиці економічного аналізу та прикладної статистики поширеною є галузева класифікація за *видами економічної діяльності*. У стандартній класифікації, схваленій Статистичною комісією ООН 1990 р. виділяють:

- сільське та лісове господарство, полювання;
- рибництво та рибальство;
- гірничу промисловість;
- обробну промисловість;
- водопостачання, виробництво електроенергії, газу;
- будівництво;
- оптово-роздрібну торгівлю, ремонт предметів особистого користування та обладнання;
- ресторани та готельне господарство;
- зв'язок, складське господарство та транспорт;
- посередництво у фінансовій сфері;
- оренду та іншу комерційну діяльність з нерухомим майном;
- державне управління та цивільну оборону;
- освіту;
- соціальні послуги та охорону здоров'я;
- інші комунальні, соціальні та персональні послуги;
- приватні домашні господарства з найманим персоналом;

- екстериторіальні організації та органи.

У сучасному країнознавстві оцінка галузевої структури економіки держави або регіону здійснюється через види економічної діяльності. Основними *показниками* дослідження галузевої структури території є:

- питома вага виду діяльності у загальному обсязі виробництва продукції;
- індекс промислового виробництва за видами діяльності, динаміка виробництва продукції (надання послуг) за видами діяльності;
- індекс цін і тарифів;
- середньооблікова чисельність зайнятих за видами діяльності;
- наявність та стан основних фондів за видами діяльності;
- кількість підприємств, що діють;
- рівень інвестування в основний капітал за видами діяльності,
- середньомісячна номінально нарахована заробітна плата, сальдований фінансовий результат.

Створення раціональної структури промисловості в країні та окремих її регіонах вимагає глибокого вивчення та аналізу *чинників*, що впливають на формування галузевої структури, серед яких такі:

- науково-інноваційний потенціал (застосування фундаментальних і прикладних досліджень);
- інвестиційний потенціал;
- зрілість бізнес-інфраструктури, що забезпечує продуктивність соціальної та виробничої сфер;
- адміністративні ресурси, що формують пріоритетність розвитку в межах конкретного тимчасового інтервалу розвитку певних галузей.

Ефективність галузевої структури країни характеризується таким кількісним співвідношенням окремих галузей і виробництв, за яким забезпечується інтенсивний соціально-економічний розвиток регіонів, що її формують.

Розгляд галузевої структури господарської системи є базовим для дослідження регіональної економіки, оскільки вона є основою всіх інших структур (секторальної, інституційної, територіальної, соціальної, соціально-економічної). Оцінка галузевої структури регіональної економіки дозволяє визначити вклад кожної галузі у виробництво валового внутрішнього продукту, виявити міжгалузеві зв'язки та пропорції.

4.3. Типи економічних систем країн світу

Поняття система використовується в різних галузях науки та в повсякденному житті для опису множини сукупностей предметів. Система трактується, як об'єктивна єдність закономірно пов'язаних один з одним предметів, явищ, знань про природу і суспільство. Зважаючи на ознаки, критерії існування та принципи поняття економічної системи, виділяють такі **характеристики**:

- взаємопов'язаність елементів системи;
- певна територія;
- перерозподіл ресурсів за допомогою виробництва в сукупності з розподілом, обміном, споживанням;
- наявність функціональних зв'язків між елементами;
- наявність соціально-економічних відносин;
- система стимулів та мотивацій учасників;
- наявність різних механізмів взаємодії.

Тож можна сформулювати узагальнене поняття **економічної системи**: сукупність всіх економічних процесів, що відбуваються між взаємозалежними елементами на основі сформованих відносин власності та господарського механізму через багатофункціональні зв'язки між елементами та за допомогою системи стимулів та мотивацій учасників. У будь-якій економічній системі первинну роль відіграє виробництво разом із розподілом, обміном, споживанням. У всіх економічних системах для виробництва потрібні економічні ресурси, а результати господарської діяльності розподіляються, обмінюються та споживаються.

Сучасна **ринкова економіка** є гнучкою найефективнішою системою, що здатна швидко перебудовуватися та пристосовуватися до мінливих внутрішніх та зовнішніх умов. Основними **рисами** країн з ринковою економікою є:

- різноманіття форм власності, серед яких переважає приватна власність у різних її видах (від індивідуально-трудової до великої, корпоративної);
- свобода підприємництва;
- орієнтація виробництва на споживача;
- один із головних механізмів координування економіки – вільне ціноутворення;
- розгортання науково-технічної революції, яка прискорює створення потужної виробничої та соціальної інфраструктури.

Для більшості **сучасних розвинених країн** з ринковою економікою характерні такі риси розвитку:

- зміни в структурі виробництва та споживання внаслідок зростання сфери послуг;
- цінність освіти та зростання її рівня внаслідок післядипломної, фахової освіти, що формує нове ставлення до праці з боку освічених робітників – збільшення творчої складової та формування нових вимог до міжособистісних відносин;
- підвищена увага до навколишнього середовища, через перехід до стійкого розвитку, що становить обмеження неконтрольованого використання природних ресурсів;
- гуманізація (соціалізація) економіки, внаслідок чого людина стає головним об'єктом інвестицій та бюджетних витрат;
- інформатизація суспільства, збільшення чисельності виробників знань (сфера науки), їх поширювачів (навчальні заклади, інформаційні мережі, інноваційні фірми) та споживачів (суспільство загалом);
- відродження значення малого бізнесу внаслідок швидкого оновлення та високої диференціації продукції, що виготовляється;
- глобалізація господарської діяльності, що формує єдиний світовий ринок для більшості виробників, для яких експорт та імпорт продукції та економічних ресурсів є не епізодичними, а системними операціями.

Національні особливості країн світу зумовлюють існування різноманітних моделей у межах сучасної ринкової системи¹³. Для країнознавчого аналізу важливим є врахування напрямів розвитку саме національних моделей економіки. *Американська модель* побудована на системі всебічного заохочення підприємницької активності та збагачення найактивнішої частини населення. Малозабезпеченим групам створюється прийнятний рівень життя за рахунок соціальних пільг та програм допомоги. Американська модель ґрунтується на високому рівні продуктивності праці та масової орієнтації на досягнення особистого успіху. Загалом для такої економічної системи характерним є державний вплив, спрямований на підтримання стабільної кон'юнктури та економічної рівноваги

*Шведська модель*¹⁴ характеризується потужною соціальною

¹³ Мейш А. В., Матвійчук О. В. Моделі та типи національних економік

¹⁴ Коваленко В. Скандинавська модель економіки

політикою, що спрямована на зменшення майнової нерівності шляхом перерозподілу національного доходу між найбіднішими. За таких умов під державним контролем перебуває тільки 4 % основних фондів, а частка державних витрат може становити більше 50 % ВВП, причому приблизно половини цих видатків спрямовується на соціальні потреби. Звичайно, це можливо тільки за умов високого оподаткування, особливо для фізичних осіб. Ця модель називається «функціональною соціалізацією», що означає, що виробнича функція спирається на приватні підприємства, що працюють на конкурентній ринковій основі, а держава виконує функцію забезпечення високого рівня життя (включно із зайнятістю, освітою, соціальним забезпеченням) та багато елементів інфраструктури (транспорт, НДДКР).

Модель *соціального ринкового господарства ФРН* формувалася на основі ліквідації концернів гітлерівських часів та надання всім формам господарства (великим, середнім, дрібним) рівних можливостей сталого розвитку в умовах економічних реформ Людвіга Ерхарда¹⁵. Особливою увагою користуються *міттельштанди* – дрібні та середні підприємства та фермерські господарства. За даними Боннського інституту досліджень середнього класу, до цієї категорії належать компанії з чисельністю працівників до 500 осіб і оборотом менше 50 млн євро, у Німеччині їх приблизно 3 млн і вони створюють робочі місця для 60 % німців. Міттельштанд є частиною філософії німецького суспільства, сімейного типу, орієнтовані на вузьку спеціалізацію, яку вони постійно вдосконалюють, застосовуючи інноваційні технології. Вони можуть діяти як підрядники, виготовляючи деталі для великих концернів на кшталт Mercedes або Volkswagen, або як мануфактури, що випускають і продають власні товари. Важливою для функціонування «міттельштанда» є освітня складова, яка передбачає «систему стажування», коли навчання відбувається не лише в аудиторії, але й на підприємстві. Приблизно 60 % молоді в Німеччині стають такими учнями. В державі діє модель «подвійної освіти» (Duale Ausbildung), що триває зазвичай три роки. Учень розділяє свій навчальний тиждень між навчальним закладом та набуттям навичок у цеху. Теоретичні знання підкріплюються необхідною практикою. Зазвичай юнак чи дівчина отримує плату за дні роботи та навчання. Часто роботодавець,

¹⁵ Іваненко В. І., Дударенко С. В. Аналіз процесу побудови соціальної ринкової економіки у Німеччині у 1949–1958 роках

помітивши здібного працівника, може сплатити за його подальшу технічну освіту. Можливість стажування, крім того, сприяє тому, що серед німецької молоді відносно невеликий відсоток безробітних. В умовах підтримки дрібного та середнього бізнесу німецька держава активно впливає на процеси ціноутворення, мита, формування технічних стандартів. Модель соціального ринкового господарства виявила свою перевагу у використанні стимулів до ефективної господарської діяльності.

Японська модель¹⁶ характеризується певним відставанням зростання заробітної платні від збільшення продуктивності праці, що сприяє зниженню собівартості продукції та підвищенню її конкурентоспроможності на світовому ринку. Така модель можлива лише за надзвичайно високого розвитку національної самосвідомості, пріоритету інтересів нації над інтересами конкретної людини, готовності населення йти на певні жертви заради процвітання країни. Ще одна особливість японської моделі розвитку пов'язана з активною роллю держави в модернізації економіки, особливо на її початковій стадії.

Південнокорейська економічна модель¹⁷ має багато спільного з японською: особливості ментальності населення країни, його високої працелюбності та відповідального ставлення до своїх обов'язків, що базуються на моральних нормах конфуціанства; активна участь державних органів у розбудові економіки. З метою прискореної модернізації широко використовуються податкова, тарифна і валютна політика. Тривалий час в південній Кореї був контроль над цінами на частину товарів виробничого та споживчого призначення. Система державного регулювання економіки, що склалася в Південній Кореї, сприяє підвищенню конкурентоспроможності південнокорейських товарів на світовому ринку. Внаслідок відносно меншого, ніж в Японії, розвитку ринкових відносин південнокорейська держава цілеспрямовано сприяла створенню потужних плацдармів ринкової економіки від імені великих корпорацій – чеболь, що з часом трансформувалися у фінансово-промислові групи. Наступним

16 Крисюк Л. М. Аналіз економічної стратегії розвитку Японії

17 Жолудь О. Південна Корея: справжні причини грандіозного зростання

елементом південнокорейської моделі є надання державними органами всебічної підтримки дрібному та середньому бізнесу, що сприяло створенню в стислий термін середнього класу – соціальної основи ринкової економіки.

Особливостями *традиційної економічної системи* є такі:

- примітивні технології, насамперед пов'язані з первинною обробкою природних ресурсів, переважання ручної праці;
- ключові економічні проблеми вирішуються відповідно до звичаїв, релігійних, племінних і навіть кастових традицій;
- організація та управління економічним життям здійснюються на основі рішень ради старійшин.

На цей час традиційна економічна система зберіглася в деяких найбільш відсталих країнах Азії та Африки, хоча її елементи зберігаються у країнах середнього рівня розвитку.

Командно-адміністративна (централізована) система економіки була поширена в СРСР, країнах Східної Європи, на Кубі, в соціалістичних державах Азії. Характерними рисами цієї системи є:

- державна власність практично на всі економічні ресурси;
- централізоване, директивне, економічне планування як основа господарського механізму;
- безпосереднє управління всіма підприємствами з єдиного центру, що зводить нанівець самостійність суб'єктів господарювання;
- держава повністю контролює виробництво та розподіл продукції, внаслідок чого унеможливорюються вільні ринкові взаємозв'язки між окремими підприємствами;
- державний апарат керує господарською діяльністю за допомогою переважно адміністративно-командних (директивних) методів, що підриває матеріальну зацікавленість у результатах праці.

Нежиттєздатність цієї системи, її несприйнятливність до досягнень НТР та нездатність забезпечити перехід до інтенсивного типу економічного розвитку зробили неминучими докорінні соціально-економічні перетворення майже у всіх соціалістичних (комуністичних) країнах. Стратегія економічних реформ у країнах визначається законами розвитку світової цивілізації, як наслідок, будується економіка, що має елементи ринкової. Прикладом такої системи є китайська модель змішаної економіки.

Питання до самоперевірки

1. Виділіть та проаналізуйте головні аспекти країнознавчого аналізу економічного розвитку.
2. Дайте оцінку поняття територіальний розподіл праці.
3. У чому полягає вплив територіального розподілу праці на політичну сферу?
4. Оцініть співвідношення сфери послуг та промислового виробництва у сучасних державах.
5. Надайте визначення поняття валовий внутрішній продукт.
6. Які параметри економічного розвитку держави можна оцінити на основі показника ВВП?
7. Що характеризує паритет купівельної спроможності?
8. Наведіть визначення соціальної структури економіки.
9. Оцініть значення людського виміру економіки в країнознавчому аналізі.
10. Що визначає взаємозв'язок «господарство-розселення»?
11. Які процеси становлять технологічну структуру економіки?
12. Наведіть визначення територіальної структури економіки.
13. Як здійснюється оцінка галузевої структури економіки в комплексному країнознавчому дослідженні?
14. Проаналізуйте ринкову економічну систему та її національні варіації.

Завдання до індивідуальної роботи

1. Проаналізуйте типи спеціалізації економіки.
2. Дайте оцінку впливу господарства на країнознавчий образ країни (країна за вибором). Оформіть вашу доповідь у вигляді аналітичної довідки.

Тестові завдання до самостійної роботи

1. *Територіальна структура економіки:*
 - А. Розміщення виробничих сил в економічних районах, що становлять у сукупності єдину систему національної економіки.
 - Б. Сукупність якісно однорідних груп господарських одиниць.
 - В. Виділення і закріплення різних видів трудової діяльності.
 - Г. Розподіл промислових підприємств за адміністративно-територіальними одиницями.

2. Галузева структура економіки:

А. Розміщення виробничих сил в економічних районах, що становлять у сукупності єдину систему національної економіки.

Б. Сукупність якісно однорідних груп господарських одиниць.

В. Виділення і закріплення різних видів трудової діяльності.

Г. Розподіл промислових підприємств за адміністративно-територіальними одиницями.

3. Розподіл праці:

А. Розміщення виробничих сил в економічних районах, що становлять у сукупності єдину систему національної економіки.

Б. Сукупність якісно однорідних груп господарських одиниць.

В. Виділення і закріплення різних видів трудової діяльності.

Г. Розподіл промислових підприємств за адміністративно-територіальними одиницями.

4. Територіальність економічного простору:

А. Передбачає врахування всієї сукупності факторів регіонального розвитку.

Б. Забезпечення пропорційного і збалансованого функціонування території.

В. Єдність природних, соціальних та економічних процесів і явищ.

Г. Відокремленість галузей промисловості.

5. Комплексність економічного простору:

А. Передбачає врахування всієї сукупності факторів регіонального розвитку.

Б. Забезпечення пропорційного і збалансованого функціонування території.

В. Єдність природних, соціальних та економічних процесів і явищ.

Г. Відокремленість галузей промисловості.

6. Регіональна цілісність економічного простору:

А. Передбачає врахування всієї сукупності факторів регіонального розвитку.

Б. Забезпечення пропорційного і збалансованого функціонування території.

В. Єдність природних, соціальних та економічних процесів і явищ.

Г. Відокремленість галузей промисловості.

Розділ 5 НАРОДОНАСЕЛЕННЯ

5.1. Поняття народонаселення

Демографічні показники мають першочерговий вплив на сукупність параметрів соціально-економічного та геоecологічного розвитку будь-якої країни або регіону. У комплексному країнознавстві поняття *народонаселення* є сукупністю показників певної спільноти осіб, що проживає на конкретній території країни та містить різноманітні характеристики, що можуть бути окремим предметом вивчення.

Аспекти, що характеризують народонаселення, належать до головних у комплексних країнознавчих характеристиках та компонуються у такі взаємозалежні *блоки*:

- геодемографічний (чисельність населення, віковий та гендерний склад);
- просторовий (щільність та розміщення населення, масштаби та напрямки міграційних потоків);
- якісний (рівень освіти, загальні параметри рівня життя, конфесійний та етносоціальний склад).

Дослідження динаміки населення і відстеження демографічних тенденцій, оцінки загальної чисельності населення та прогнози по всіх країнах світу з таких питань, як народжуваність, смертність, міжнародна міграція та урбанізація, а також чисельність та структура населення широко використовуються в комплексних країнознавчих характеристиках.

5.2. Кількісні параметри народонаселення

Геодемографічний блок має надзвичайно важливе значення для комплексних країнознавчих характеристик, демонструючи кількість населення та тенденції щодо її зміни в межах окремих держав або регіонів. Високі темпи зростання кількості населення з другої половини ХХ ст. і до наших днів стали глобальною проблемою людства, що впливає на рівень та тенденції розвитку економіки, масштаби

природокористування, його характер, стійкість різних територіальних систем природи та господарства.

За прогнозами Організації Об'єднаних Націй, до 2050 року чисельність населення світу збільшиться на 2 мільярди осіб — з 7,7 мільярда до 9,7 мільярда та, навіть незважаючи на зниження рівня народжуваності, до кінця XXI століття досягне пікової позначки — майже 11 мільярдів людей. Передбачається, що протягом цього періоду кількість дітей віком до 5 років поступатиметься кількості осіб віком 65 років і старших. Очікується, що половина глобального приросту населення в період до 2050 року припадатиме лише на дев'ять країн: Індію, Нігерію, Пакистан, Демократичну Республіку Конго, Ефіопію, Танзанію, Індонезію, Єгипет та Сполучені Штати Америки. Чисельність населення країн Африки на південь від Сахари може подвоїтися, тоді як чисельність населення Європи має тенденцію до скорочення. ООН зауважує на збільшенні масштабів світової міграції. Хоча протягом останніх двох десятиліть частка міжнародних мігрантів незмінно становить приблизно 3 % від загальної чисельності населення світу, з 2000 року вона збільшилася більше ніж удвічі. Водночас внаслідок затяжних конфліктів різко зростає кількість людей, змушених покинути свої будинки, причому через зміни клімату та погіршення стану навколишнього середовища це число може ще більше зрости.

Відділ народонаселення Департаменту з економічних та соціальних питань ООН зазначає, що із загального зростання чисельності населення світу на розвинені країни припадає 6 %, тоді як на країни, що розвиваються – приблизно 90 % (60 % на країни Азії, 20 % – Африки, 10 % – Латинської Америки). Отже, приріст чисельності населення світу відбувається у макрорегіонах та країнах із низьким рівнем розвитку продуктивних сил, нестачею сільськогосподарських угідь, деградацією ґрунтових та водних ресурсів. Подібна тенденція буде зберігатися у найближчі десятиліття. Такий територіальний розподіл населення світу сприятиме загостренню соціально-економічних та екологічних проблем, особливо в менш стійких за своїм розвитком регіонах.

Протягом XX ст. площа ріллі у світі збільшилася вдвічі, але з початку 80-х рр. XX ст. площа землі, засіяна зерновими культурами, не збільшувалася. Людство наблизилося до межі можливого використання сприятливих масивів земельних ресурсів для розширення посівів продовольчих культур. Приріст виробництва продовольства у світі відстає від темпів зростання чисельності населення світу.

Означені вище проблеми актуалізують необхідність виявлення в комплексних країнознавчих характеристиках реальної ситуації

забезпеченості сільськогосподарськими угіддями держав та регіонів. На Землі тільки 1/8 частина територій має аграрну продуктивність вище середнього рівня. Особливо складна ситуація із орними землями – на одного мешканця Землі припадає приблизно 1/3 таких земель, що втричі нижче рівня, здатного забезпечити світ продовольством на основі екстенсивного розвитку сільського господарства. Особливо відчутною є нестача землі в країнах, що розвиваються. Зокрема, у гірських районах Мексики, Центральної Америки, Андах, в районах стародавньої іригації в басейнах «великих історичних річок» Ніл, Євфрат, Тигр, Янцзи, Хуанхе.

Рівень сільського господарства держави залежить від співвідношення та взаємозв'язків тваринництва та рослинництва. У більшості країн, що розвиваються, в аграрній сфері переважає рослинництво, що впливає на раціон мешканців цих держав – переважають рослинні компоненти (злакові), а не тваринні білки. Відсутність розвиненого тваринництва пояснюється низкою причин (навіть релігійними), серед яких головною є нестача земель для пасовищ та надмірна роздрібненість селянських господарств.

Для кожної країни та регіону важливим є співставлення демографічних показників та тенденцій їх змін з рівнем природно-ресурсного потенціалу та забезпеченості територіальними ресурсами. Ці показники треба пов'язувати з рівнем та характером розвитку виробничих сил, науки та технології, їх здатністю забезпечити соціально-економічний прогрес. Виділяють декілька варіантів таких співвідношень:

- країни, що розвиваються, частіше відчувають проблему перенаселення;
- для індустріальних країн типовими є низькі темпи приросту населення, а частина з них перебуває на стадії депопуляції – скорочення чисельності народонаселення.

У комплексних країнознавчих характеристиках необхідно відповідно до конкретних територій співвідносити кількість населення із станом навколишнього середовища. Це важливо з причин кризового стану екосистеми, нестачею ресурсів та неоднорідним розміщенням населення на території країн та регіонів світу (на 1/10 частині Землі зосереджено 3/4 її населення).

Великий інтерес становить характеристика *демографічної поведінки населення*. Країнознавче значення мають показники народжуваності та смертності й чинники, що визначають ці демографічні параметри. Доцільним є аналіз тенденцій цих змін у

сільській місцевості, де переважають багатодітні родини, та в містах, де родини є малодітними. Для комплексних країнознавчих характеристик важливим є визначення демографічного потенціалу, що визначається чисельністю населення та є частиною загального сумарного потенціалу держав та регіонів. До густозаселених держав належать ті, що мають більше 50 тис. мешканців (табл. 5.1), в таких державах зосереджено до 70 % населення Землі. Із великих держав виділяють дві з найбільшою чисельністю населення – Китай (на 2021 р. – 1 338 612 968) та Індія (на 2021 р. – 1 166 079 217).

Таблиця 5.1

Країни світу за чисельністю населення (дані на 2021 р.)

№ з/п	Країна	Населення (осіб)
1	Китай	1 397 897 720
2	Індія	1 339 330 514
3	Сполучені Штати Америки	334 998 398
4	Індонезія	275 122 131
5	Пакистан	238 181 034
34	Україна	43 745 640

5.3. Територіальний розподіл населення

Поняття територіальний розподіл населення містить процеси соціального та господарського життя, що пов'язані з відмінностями в демографічних режимах відтворення населення та значними перепадами у рівні соціально-економічного розвитку, воєнними конфліктами, екологічними катастрофами, політичними переслідуваннями тощо. Під час дослідження територіального розподілу населення особлива увага приділяється міграціям.

Міграційні процеси населення як об'єктивна реальність сучасного світу підпорядковуються загальним закономірностям на територіях всіх континентів, регіонів та країн незалежно від національної належності людей та їх релігійних переконань. У більшості країн збільшується зовнішня та внутрішня міграція населення, виконуючи одну з основних своїх функцій, а саме поєднання засобів виробництва з трудовими ресурсами. У цьому аспекті стрімкість та масштаби міграційних процесів у сукупності з прогресом науки і техніки зменшують

взаємозв'язок між місцем застосування праці та місцем проживання.

Міжнародна (зовнішня) міграція у ХХІ ст. набула ознак глобального явища, що *впливає* на такі сфери:

- демографічна ситуація;
- економіка та фінанси;
- міжнародна безпека;
- загальнолюдські цінності та правила поведінки, еволюція яких сприяла формуванню країн із значною культурною та етнічною різноманітністю.

Серед *теоретичних обґрунтувань* зовнішньої міграції в країнознавстві на особливу увагу заслуговують такі наукові підходи:

- неокласична;
- концепції нової економіки міграції;
- концепція дуальності ринку праці;
- концепція загальносвітової міграційної системи.

Неокласична концепція міграції має за основу погляди англійського економіста-неокейнсіанця, лауреата Нобелівської премії Джона Хікса (1904–1989 рр.)¹⁸, автора теорії промислового конфлікту. Його наукова праця «Теорія заробітної плати» стала основою неокласичної концепції, що базується на міжнародній різниці в рівні оплати праці, яка безпосередньо є мотиваційним чинником зовнішньої міграції. Відмінності у рівні оплати праці зумовлені нерівномірністю розподілу праці та капіталу. Міжнародне пересування робочої сили помітно впливає на такі відмінності. Зокрема, прямо і опосередковано сприяє коригуванню та зрівнянню рівня доходів, стабілізації ринку праці на міжнародній арені. І навпаки, зниженню попиту та пропозиції на робочу силу в країнах з її надлишком. Непрямий вплив здійснюється за допомогою міжнародного трансферту мігрантів.

Обмеження в оцінці зовнішньої міграції неокласичної концепції доповнюють теорії *нової економіки міграції*, основою яких є такі твердження:

- об'єктом дослідження міграційних процесів є сім'я (домогосподарство);
- відмінності у рівні заробітку не є основним стимулом та умовою

зростання міграції;

- зайнятість, розвинене виробництво за місцем постійного проживання не перешкоджає міграційним процесам, тому що наявні інші мотиваційні чинники;

- міграційне переміщення не обов'язково зменшиться за умови вирівнювання заробітку в країні виїзду та приймаючій країні.

Концепція *дуальності ринку праці* демонструє інтегральний взаємозв'язок між країнами виїзду та в'їзду та зосереджена на аналізі міждержавних економічних відносин. Структура ринку праці розглядається як така, що містить два сектори, які регулюють зайнятість та визначають рівень зарплати. Співіснування цих двох секторів визначає дуальність ринку праці. Загалом концепція зводиться до пріоритету розвитку міжекономічних зв'язків, вирівнювання попиту та пропозиції на вітчизняному ринку праці.

Концепція *загальносвітової міграційної системи* базується на теорії світ-системи американського соціолога Іммануїла Валлерстайна (1930–2019 рр.)¹⁹. Сутністю концепції є гіпотеза, що процеси глобалізації призводять до активізації зовнішньої трудової міграції, яка є природним явищем. Міграційні процеси впливають на населення, ринок праці, внаслідок чого відбувається взаємообмін, який є необхідною складовою повсякденного життя.

Внутрішня міграція найбільше впливає на:

- демографічні характеристики регіонів;
- чисельність населення та його статеві характеристики;
- на можливості динамічного розвитку економіки територій.

Головними *закономірностями*, яким підпорядковуються міграційні процеси у світі, є такі:

- визначальними причинами міграції є економічні;
- масштаби міграції зростають з розвитком промисловості, торгівлі та транспортної інфраструктури;
- протягом останніх десятиліть найдинамічніше розвивається тимчасова трудова міграція, сприяючи глобальності світового ринку праці;
- зростання великих міст в основному зумовлено міграцією

¹⁹ Козаков В. С., Шевель І. П. Теорія світ- системного аналізу Іммануїла Валлерстайна: проблема ідентифікації системних та позасистемних соціальних конфліктів

населення, а не природним приростом.

Причини зовнішньої та внутрішньої міграції поділяють на такі групи:

- причини, що викликають переселення великих мас населення у відносно невеликі періоди часу:

- ✓ природні та техногенні катастрофи;

- ✓ війни та революції, що призводять до кардинальних змін політичних режимів;

- ✓ реалізація великих державних програм;

- причини, що призводять до постійного переміщення невеликих соціальних груп або окремих сімей та громадян протягом тривалого часу:

- ✓ економічні (падіння рівня життя та перенаселення території);

- ✓ демографічні (зміна складу населення, а також методичне руйнування усталеного релігійного або етнічного способу життя).

У країнознавчих характеристиках велику увагу надають дослідженням особливостей міграції через її кількісні показники (табл. 5.2), що виражаються через такі поняття:

- кількість емігрантів (E , особи) – характеризує кількість іноземців, які прибули до країни протягом конкретного періоду з метою зміни місця проживання або перебування більше року;

- кількість іммігрантів (I , особи) – характеризує кількість громадян, які виїхали зі своєї країни протягом конкретного періоду з метою зміни місця проживання або перебування в іншій країні понад рік;

- сальдо міграції ($CM = E - I$, особи) – міграційний приріст (або відтік). Найчастіше цей показник називають чистою міграцією. Він може бути позитивним (емігрантів більше, ніж іммігрантів) та негативним, коли більше іммігрантів;

- оборот міграції ($OM = E + I$, особи) – використовується для характеристики абсолютного розміру міграції, оскільки підсумовує дані щодо емігрантів та іммігрантів за певний період.

Показники міграційного обліку

Показник	Сутність	Формула розрахунку
Кількість іммігрантів (І, особи)	Кількість вибулих громадян з регіону або країни протягом конкретного періоду з метою зміни місця проживання або виїзду до іншої країни понад рік	Статистичні дані відповідних державних органів
Кількість емігрантів (Е, особи)	Кількість прибулих іноземних громадян до країни протягом конкретного періоду з метою зміни місця проживання або перебування понад рік	Статистичні дані відповідних державних органів
Сальдо міграції (СМ)	Показник чистої міграції, що визначає міграційний приріст або відтік	$СМ = Е - І$ (особи)
Оборот міграції (ОМ)	Показник абсолютної міграції, що визначає кількість осіб, що переселилися або виїхали з країни за певний період	$ОМ = Е + І$ (особи)

Аналіз показників міграційного обліку часто виявляє проблеми народонаселення, вирішення яких можливе лише на державному рівні. Наприклад, зміну в гендерно-віковій структурі населення, що відбувається внаслідок міграційного обороту, можна порівняти за масштабами з подібними змінами внаслідок військових дій, що спричиняє зменшення чисельності чоловічого населення, або, навпаки, може призвести до припливу переважно чоловічого населення працездатного віку, що прибуває на заробітки в країну, де відбувалися військові дії. В обох випадках відбувається «перекос» у складі населення за статевою ознакою. Відповідно до прийнятих ООН критеріїв у сучасному світі якісний рівень населення оцінюється показником індекс розвитку людського потенціалу. Тож зовнішня міграція та якісний рівень населення країн тісно взаємопов'язані, загально визнані як явище і повинні розглядатися завжди з урахуванням цієї закономірності, що впливає як на стан економіки і культури, так, зрештою, і на імідж країн у світі.

5.4. Якісні параметри народонаселення

До *якісних параметрів* народонаселення, що аналізуються в країнознавстві, належать такі:

- показники середньої тривалості життя;
- стан здоров'я громадян держави;
- рівень загальної та професійної освіти;
- рівень середніх доходів населення та його купівельна спроможність;
- умови життя населення.

Очікувана тривалість життя – один із головних демографічних показників, що є індикатором рівня соціально-економічного розвитку країни. Саме цей показник разом з таким показником, як смертність населення, відображає досягнення суспільного розвитку і характеризує рівень життя людей. Тривалість життя залежить від поєднання низки чинників біологічного та соціального характеру, що безпосередньо впливають на життєдіяльність та здоров'я людини, оцінюються за такими позиціями:

- спосіб життя;
- генетика людини;
- зовнішнє середовище;
- охорона здоров'я.

Причиною зміни тривалості життя можуть бути економічні, політичні, соціальні реформи, зміна ідеології суспільства та ін.

Забезпечення можливості довгого та здорового життя людей вважається фундаментальною основою розвитку людства. Високий рівень смертності на ранніх етапах розвитку людської цивілізації (35–40 %) знижується в процесі вдосконалення медицини та соціально-економічного розвитку. З середини ХХ століття тривалість життя у світі збільшилася більш ніж на 20 років – з 47,7 років у 1950–1955 рр. до 69,3 років у 2015 рр. За той же період з 1 до 57 % зросла частка населення світу, очікувана тривалість життя якого під час народження перевищує 70 років: якщо у 1950–1955 р. більше половини населення проживало в умовах, в яких новонародженому потрібно було прожити в середньому не більше 50 років, то тепер таким параметрам відповідає тільки 2 % населення. Якщо порівняти між собою розвинені та найменш розвинені країни світу, то різниця в тривалості життя становить понад 30 років на користь розвинених країн (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

**Країни з найвищими та найнижчими показниками
тривалості життя, 2018 р.**

Країни з найнижчою тривалістю життя, років		Країни з найвищою тривалістю життя, років	
Центральноафриканська Республіка	49	Японія	84
Лесото	50	Гонконг	83
Сомалі	57	Швейцарія	83
Свазіленд	57	Іспанія	83
Афганістан	57	Андорра	82
Замбія	58	Австралія	82
Гвінея-Бісау	58	Франція	82
Сьєрра-Леоне	59	Італія	82
Зімбабве	59	Ісландія	82
Південний Судан	59	Ізраїль	82

Джерело: The Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME)

Індекс людського розвитку (ІЛР) являє собою показник, що характеризує рівень життя людини в країнах світу та щороку розраховується експертами Програми розвитку ООН²⁰ спільно з незалежними експертами на основі обробки статистичних даних національних інститутів та міжнародних організацій. Першу доповідь з оцінкою соціального та економічного прогресу країн світу було опубліковано в 1990 році Програмою Розвитку ООН.

Індекс людського розвитку вимірюється трьома **показниками** (рис. 5.1):

- здоров'я та довголіття вимірюються тривалістю життя з моменту народження – кількість років, що може прожити новонароджений за умови незмінності тенденцій щодо показників смертності для певних вікових груп протягом його життя;
- доступ до освіти вимірюється за двома параметрами:
 - ✓ середня тривалість освіти, що отримана особами віком 26 років

та старше протягом життя, заснована на показнику середнього освітнього рівня населення, що перераховуються у кількість років навчання на основі теоретичної тривалості кожного освітнього рівня;

✓ очікувана тривалість освіти – кількість років освіти, що за прогнозами може мати дитина, яка досягла офіційно встановленого віку вступу до школи;

• гідний рівень життя вимірюється внутрішнім валовим продуктом на душу населення (ВВП).

Рис. 5.1. Структура Індексу людського розвитку

Наведені показники вираховують у числових значеннях від 0 до 1, середнє геометричне яких і є показником Індексу людського розвитку, за рівнем якого держави поділяють на чотири групи:

- країни з дуже високим рівнем розвитку людини;
- країни з високим рівнем людського розвитку;
- країни із середнім рівнем людського розвитку;
- країни з низьким рівнем людського розвитку.

Звіти ООН з даними про Індекси людського розвитку за країнами світу (табл. 5.4) потребують міжнародного зіставлення після публікації статистичними службами, що зумовлює затримку їх публікації до двох років. Охоплення країн дослідженням рівня їх розвитку визначається доступністю та достовірністю даних, тому в разі відсутності або ненадійності даних держави виключаються із розрахунків ООН.

Таблиця 5.4

Індекс людського розвитку країн світу, 2020 р.

Місце	Країна	Індекс 2019 (доповідь 2020)	Різниця з попереднім періодом
<i>Дуже високий Індекс людського розвитку</i>			
1	Норвегія	0,957	▲ 0,003
2	Ірландія	0,955	▲ 0,013
3	Швейцарія	0,955	▲ 0,009
4	Гонконг	0,949	▲ 0,010
5	Ісландія	0,949	▲ 0,011
6	Німеччина	0,947	▲ 0,008
7	Швеція	0,945	▲ 0,008
<i>Високий Індекс людського розвитку</i>			
70	Іран	0,783	▼ 0,014
74	Мексика	0,779	▲ 0,013
74	Україна	0,779	▲ 0,029
84	Бразилія	0,765	▲ 0,004
85	Китай	0,761	▲ 0,003
<i>Середній Індекс людського розвитку</i>			
131	Індія	0,645	▼ 0,002
148	Ангола	0,581	▲ 0,007
149	Республіка Конго	0,574	▼ 0,034
151	Сирія	0,567	▲ 0,018
154	Пакистан	0,557	▼ 0,003
<i>Низький Індекс людського розвитку</i>			
169	Афганістан	0,511	▲ 0,015
185	Південний Судан	0,433	▲ 0,020
187	Чад	0,398	▼ 0,003
188	Центральноафриканська Республіка	0,397	▲ 0,016
189	Нігер	0,394	▲ 0,017

Джерело: United Nations development programme, Human development reports

Для комплексних країнознавчих характеристик важливим є аналіз криміногенної ситуації, ціннісних орієнтацій населення, його традицій, рівня розвитку та особливостей розміщення інфраструктури. У своєму

взаємозв'язку усі ці аспекти характеризують різні сфери життя людини, що створює соціальний портрет. Але при цьому необхідно виявляти зв'язки та залежність якості населення з природними, соціально-економічними та етнокультурними особливостями.

Якість населення безпосередньо впливає на розвиток економіки країни. На сьогодні до країнознавчих показників введений такий, що відображає частину економічно активного населення у віці від 15 до 64 років, що може ефективно використовувати новітні технології та наукові досягнення. У розвинених країнах Заходу та Японії цей показник дорівнює 85–90 %. Дослідники зауважують, що такий високий рівень зумовлений, серед інших чинників, значним терміном середньої тривалості освіти у розвинених країнах.

5.5. Етнокультурні характеристики народонаселення в країнознавстві

Етнічна належність, традиції та культура є важливими якісними параметрами народонаселення, що характеризують поняття геокультурного простору. *Геокультурний простір* являє собою системне (багатошарове) територіальне утворення, що виникає внаслідок взаємодії різних територіальних систем: економічних, екістичних, територіальних людських спільнот людей тощо. Матеріальною основою геокультурного простору є територія, а сполучним елементом – культура в широкому розумінні, яка містить матеріальну, духовну та соціонормативну складові. Культура та її складові мають просторове значення і входять до будь-яких географічних утворень, надаючи їм геокультурної характеристики: природні системи містять антропогенні (культурні) ландшафти; економічні та екістичні містять у своєму складі елементи матеріальної культури; територіальні людські спільноти являють собою носії соціально-культурної діяльності. Отже, геокультурний простір розглядається як сукупність відносин між географічними об'єктами та географічними утвореннями та цілісними утвореннями культури та їх елементами.

Моделлю вивчення особливостей геокультурного простору регіону або країни є геокультурна характеристика території, що визначається такими *науковими напрямками*:

- етнокультурна географія вивчає процеси та результати просторової диференціації та організації етнокультурних спільнот.

Наприклад, компоненти етнічної культури: традиції та норми поведінки, спосіб життя та побут, етнічні стереотипи та ментальність;

- господарсько-культурна географія вивчає просторову різноманітність господарсько-культурних комплексів, тобто традицій природокористування, наявних у різних етнокультурних спільнотах, їх зв'язок з географічним середовищем та територіальні відмінності в економічній культурі населення;

- еколого-культурна географія зосереджена на дослідженні природно-культурних комплексів, місці у культурному ландшафті окремих елементів матеріальної та духовної культури, їх зв'язку з географічним середовищем;

- соціально-культурна географія аналізує процеси та результати диференціації геокультурних груп, тобто територіальних людських спільнот зі стійкими стереотипами мислення та поведінки, оригінальними системами цінностей та уподобань, вираженими у специфіці соціальної та політичної культури, які відображаються у геопросторовій ідентичності.

Структура геокультурної характеристики території містить такі розділи:

- культурно-географічне становище регіону;
- еколого-культурні особливості регіону;
- соціально-культурні особливості регіону;
- етнокультурні особливості населення регіону;
- господарсько-культурні особливості регіону.

У дослідженні геокультурної характеристики території на особливу увагу заслуговує характеристика етнокультурних особливостей народонаселення. **Етнічний склад населення** є важливою ознакою етнокультурної своєрідності регіону. Специфіка країн та регіонів розкривається через типологію регіонів за **структурою національного складу**:

- багатонаціональні;
- двонаціональні;
- мононаціональні.

Етнічний портрет держави або регіону в країнознавстві містить такі елементи:

- характеристику етнічних груп – національні риси, традиції, а й історію їхнього заселення;
- чисельність та співвідношення етнічних груп у загальному складі населення;
- опис «малих» народів;

- досвід спільного проживання та взаємодії народів.

До характеристики культурних особливостей населення доцільно додавати такі параметри, як:

- рівень освіченості;
- релігійні уподобання – під час їх характеристики необхідно виділити відмінні риси релігій, проаналізувати географію релігійних організацій на території країни, вплив релігії на ментальність, політику та ділові якості;
- етнографічні відмінності населення;
- лінгвістичні особливості, їх структурний аналіз проводиться на декількох рівнях – мовні сім'ї, мовні групи, мови, діалекти;
- географія творчої діяльності населення;
- територіальні аспекти наукової діяльності;
- культура побуту, народна культура.

Питання до самоперевірки

1. Розкрийте тенденції глобального приросту населення на сучасному етапі.

2. Яким є співвідношення зростання чисельності населення у розвинених країнах та країнах, що розвиваються? Проаналізуйте наслідки такого співвідношення.

3. Які наслідки має нестача орної землі у світі?

4. Наведіть визначення демографічної поведінки населення.

5. Наведіть визначення демографічного потенціалу населення.

6. Проаналізуйте сфери впливу міжнародної міграції.

7. Розкрийте сутність неокласичної концепції зовнішньої міграції.

8. Які аргументи становлять основу концепції нової економіки міграції?

9. Опишіть головні взаємозв'язки, що розкриває концепція дуальності ринку праці.

10. Розкрийте сутність концепції загальносвітової міграційної системи.

11. Проаналізуйте сфери впливу внутрішньої міграції.

12. Виділіть закономірності міграційних процесів сучасного світу.

13. Розкрийте причини зовнішньої та внутрішньої міграції.

14. Які поняття становлять кількісні показники міграції?

15. Наведіть характеристики країни, що зумовлюються аналізом показників міграційного обліку.

16. Розкрийте складові якісних параметрів народонаселення.

Завдання до індивідуальної роботи

1. Наведіть характеристику народонаселення країни світу (країна на вибір).

2. Складіть аналітичний документ за типом аналітичної довідки за проблемою міграційної кризи, що виникла на кордонах Білорусь–Польща, Україна–Білорусь наприкінці 2021 р. Предмет аналітичної довідки виберіть довільно (наприклад, міжнародні угоди про міграцію; законодавство України, що регулює міграцію; інформація про походження мігрантів, що зосередженні на кордонах та причини їх міграції тощо).

3. Визначте взаємовплив демографічних показників з природно-ресурсним потенціалом країн світу.

4. Проаналізуйте проблеми перенаселення та депопуляції в сучасному світі.

5. Проаналізуйте концепцію «плавильного казана» для характеристики формування американської нації.

6. Складіть таблицю «Вплив релігійного чинника на формування якостей держави»:

Релігія	Держава	Ментальні риси

Тестові завдання до самостійної роботи

1. Народонаселення:

А. Сукупність людей, що проживають на певній території.

Б. Наука про народонаселення, особливості його відтворення та поведінки на певній території.

В. Стійке зменшення абсолютної чисельності населення держави або території як наслідок звуженого відтворення населення.

Г. Дії індивіда, що спрямовані на зміну або збереження його демографічного стану.

2. Демографія:

А. Сукупність людей, що проживають на певній території.

Б. Наука про народонаселення, особливості його відтворення та поведінки на певній території.

В. Стійке зменшення абсолютної чисельності населення держави або території як наслідок звуженого відтворення населення.

Г. Дії індивіда, що спрямовані на зміну або збереження його демографічного стану.

3. *Депопуляція:*

А. Сукупність людей, що проживають на певній території.

Б. Наука про народонаселення, особливості його відтворення та поведінки на певній території.

В. Стійке зменшення абсолютної чисельності населення держави або території як наслідок звуженого відтворення населення.

Г. Дії індивіда, що спрямовані на зміну або збереження його демографічного стану.

4. *Демографічна поведінка:*

А. Сукупність людей, що проживають на певній території.

Б. Наука про народонаселення, особливості його відтворення та поведінки на певній території.

В. Стійке зменшення абсолютної чисельності населення держави або території як наслідок звуженого відтворення населення.

Г. Дії індивіда, що спрямовані на зміну або збереження його демографічного стану.

5. *Яке місце за чисельністю населення посідає Китай:*

А. Перше.

Б. Друге.

В. Третє.

Г. Четверте?

6. *Яке місце за чисельністю населення посідає Індія*

А. Перше.

Б. Друге.

В. Третє.

Г. Четверте?

7. *Яке місце за чисельністю населення посідають США:*

А. Перше.

Б. Друге.

В. Третє.

Г. Четверте.

8. *Кількість емігрантів характеризує:*

- А. Кількість іноземців, які прибули до країни.
- Б. Кількість громадян, які виїхали зі своєї країни.
- В. Міграційний приріст.
- Г. Абсолютний розмір міграції.

9. *Кількість іммігрантів характеризує:*

- А. Кількість іноземців, які прибули до країни.
- Б. Кількість громадян, які виїхали зі своєї країни.
- В. Міграційний приріст.
- Г. Абсолютний розмір міграції.

10. *Сальдо міграції характеризує:*

- А. Кількість іноземців, які прибули до країни.
- Б. Кількість громадян, які виїхали зі своєї країни.
- В. Міграційний приріст.
- Г. Абсолютний розмір міграції.

11. *Оборот міграції характеризує:*

- А. Кількість іноземців, які прибули до країни.
- Б. Кількість громадян, які виїхали зі своєї країни.
- В. Міграційний приріст.
- Г. Абсолютний розмір міграції.

12. *Що означає поняття етнографічні групи:*

А. Складові частини народу, які відрізняються певними особливостями у побуті, мові, традиціях, культур, під впливом різних викликів.

Б. Соціально-економічна, культурна-політична духовна спільність людей доіндустріальної епохи.

В. Належність особи до нації, держави або народу.

Г. Історично сформована стійка спільність людей?

13. *Діаспора – це:*

А. Фізичний масив людей некорінного етнічного статусу, які живуть в сучасному для себе етносередовищі.

Б. Назва груп, які за певних причин відірвались від основної частини етносу, але підтримують зв'язок з історичною батьківщиною.

В. Група осіб некорінного етнічного статусу, які претендують на отримання певного політичного статусу.

Г. Група осіб некорінного етнічного статусу, які претендують на отримання певного соціально-економічного статусу.

14. Етнізація – це:

А. Процес втрати етнічної традиції, що призводить до зникнення етносу як спільноти.

Б. Зменшення абсолютної чисельності населення країни або територіальне чи звужене його відтворення, за якого чисельність майбутніх поколінь менша попередніх.

В. Примусове виселення етнічних спільнот у віддалені регіони певної країни.

Г. Зростання впливу етнічних чинників на розвиток суспільства, проникнення етнічності у певні сфери його життя.

15. Етнічна дифузія – це:

А. Процес втрати етнічної традиції, що призводить до зникнення етносу як спільноти.

Б. Зменшення абсолютної чисельності населення країни або територіальне чи звужене його відтворення, за якого чисельність майбутніх поколінь менша попередніх.

В. Примусове виселення етнічних спільнот у віддалені регіони певної країни.

Г. Процес злиття кількох близьких за мовою і культурою етнічних спільнот у більш великий етнос.

16. Етнічна консолідація – це:

А. Посилення внутрішньої єдності великого етносу і згладжування між його внутрішніми складовими.

Б. Зменшення абсолютної чисельності населення країни або територіальне чи звужене його відтворення, за якого чисельність майбутніх поколінь менша попередніх.

В. Примусове виселення етнічних спільнот у віддалені регіони певної країни.

Г. Процес злиття кількох близьких за мовою і культурою етнічних спільнот у більш великий етнос.

17. Етнічна асиміляція – це:

А. Поглинання, розчинення самостійного етносу чи якоїсь його частини в середовищі іншого.

Б. Зменшення абсолютної чисельності населення країни або територіальне чи звужене його відтворення, за якого чисельність майбутніх поколінь менша попередніх.

В. Примусове виселення етнічних спільнот у віддалені регіони певної країни.

Г. Процес злиття кількох близьких за мовою і культурою етнічних спільнот у більш великий етнос.

18. Міжетнічна інтеграція – це:

А. Об'єднання всередині держави чи регіону кількох відмінних за мовою і культурою етносів.

Б. Зменшення абсолютної чисельності населення країни або територіальне чи звужене його відтворення, за якого чисельність майбутніх поколінь менша попередніх.

В. Примусове виселення етнічних спільнот у віддалені регіони певної країни.

Г. Процес злиття кількох близьких за мовою і культурою етнічних спільнот у більш великий етнос.

19. У країнах Латинської Америки переважає:

А. Православне віросповідання.

Б. Протестантизм.

В. Католицизм.

Г. Іслам.

Розділ 6 ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

6.1. Класифікація політичних компонент країнознавчого аналізу

Політичні чинники державного розвитку є динамічними, мінливими в часі і часто набувають важко передбачуваного, кон'юнктурного характеру. Особливістю політичного країнознавчого аналізу є комплексне дослідження просторових закономірностей розвитку елементів політичної структури, її регіональних особливостей та специфіки політичної картини світу. Цікавим є виділення політичних аспектів безпеки країн та прикордонних регіонів, про своєчасні взаємні попередження про аварії на промислових підприємствах, про катастрофічні стихійні лиха в прикордонних регіонах (землетрусах, ураганах, цунамі тощо) та інших інцидентах, що впливають на стан навколишнього середовища та викликають відповідальність одних держав перед іншими за завдання шкоди природі та здоров'ю населення. Важливими складовими елементами країнознавчих досліджень є проблеми міжнародної системи колективної безпеки. Тож політичне країнознавство спрямоване на виявлення головних політико-географічних особливостей країн та регіонів, загальних та регіональних політико-історичних та геополітичних закономірностей у розвитку світової спільноти. Воно передбачає вивчення політичного устрою держав, включно з аналізом політичного устрою, особливостей політичного життя країни та історії їхнього становлення.

Комплексний країнознавчий аналіз держави повинен обов'язково містити характеристику *політичної системи*, яка визначається як цілісна та динамічна сукупність відносин та інститутів влади, що взаємодіють на основі єдиних норм і цінностей, задаються інтересами домінуючих у суспільстві соціальних груп і дозволяють останнім реалізовувати свої цілі та наміри.

Сутність поняття політична система розкривається через форму держави та аналіз всіх її елементів. Форму держави прийнято характеризувати як спосіб формування, організації та здійснення

державної влади. Структурними елементами форми держав є:

- територіальний устрій;
- політичний режим;
- форма правління.

Форма держави у різних країнах має особливості, що характеризують кожну державу як унікальне політико-правове утворення. Водночас форма всіх сучасних держав має загальні ознаки, що дозволяє дати визначення кожному елементу форми держави.

6.2. Форми територіального устрою держави

Форма територіального устрою являє собою адміністративно-територіальну будову держави, що розкриває специфіку взаємовідносин між центральними та місцевими органами державної влади та демонструє таке:

- особливості складових внутрішньої структури держави;
- специфічні риси державної форми реалізації національних інтересів;
- правове становище центральних та місцевих органів державної влади.

Територіальний устрій держави поділяють на такі види:

- унітарний;
- федеративний;
- конфедеративний.

Більшість сучасних держав є *унітарними* за формою територіального устрою. Це пояснюється тим, що така держава є ефективно керованою і найкращим чином забезпечує політичну єдність. До *ознак* унітарної держави належать такі характеристики:

- наявність єдиних, загальних для всієї країни вищих представницьких виконавчих та судових органів, які здійснюють верховне керівництво відповідними місцевими органами;
- на території унітарної держави діє одна конституція, єдина система законодавства, одне громадянство. У ньому функціонує єдина грошова система, здійснюється обов'язкова для всіх адміністративно-територіальних одиниць загальна податкова та кредитна політика;
- складові унітарної держави (області, департаменти, округи, провінції, графства) не наділені державним суверенітетом. Складові частини унітарної держави не мають своїх законодавчих органів, самостійних військових формувань, зовнішньополітичних органів та

інших атрибутів державності;

- унітарна держава, на території якої проживають національні меншини, допускає національно-культурну автономію;
- в унітарній державі зовнішні міждержавні відносини здійснюють центральні органи, які офіційно репрезентують країну на міжнародній арені;
- унітарна держава має єдині збройні сили, керівництво якими здійснюється центральними органами державної влади.

Отже, унітарна держава є формою територіального устрою, що забезпечує державну цілісність і містить певні територіальні утворення, наділені особливими повноваженнями недержавного характеру. Тобто в складі унітарної держави можуть бути, крім адміністративно-територіальних одиниць, автономії, але без статусу державного утворення.

Федерація є формою політико-територіального устрою держави, за якої влада поділена між державою та її територіальними суб'єктами шляхом конституційного та іншого нормативно-правового закріплення певних обсягів державної влади за різними її рівнями, процедури співробітництва та узгодження їх інтересів під час ухвалення рішень. Поділ державної влади є найважливішою суттєвою ознакою федерації, що відображає її природу та повинна відповідати таким умовам:

- за кожним територіальним рівнем закріплюється певний обсяг державної влади;
- забезпечення співробітництва та узгодження інтересів різних рівнів влади, без яких неможлива федеративна держава. Відсутність згоди та співробітництва спричиняє соціальні конфлікти, детермінує дезінтеграцію та руйнування держави;
- представництво суб'єктів федерації у законодавчих органах влади;
- забезпечення єдності та цілісності держави через поділ єдиної державної влади між державою та складовими її суб'єктами, децентралізація державної влади не може бути безмежною, вона обмежена забезпеченням єдності та цілісності держави, утвореної цими суб'єктами.

При федеративному устрої держави зазначені вище особливості розподілу влади закріплюються конституційним шляхом, що забезпечує збереження державного устрою від змін шляхом ухвалення звичайного федерального закону.

Широке поширення у країнознавчих дослідженнях отримали

розробка та застосування різних моделей федералізму щодо держав світу. Виділення моделей федерацій необхідне для вивчення їх особливостей у різних країнах, що дозволяє поділити держави з федеративним державним устроєм на групи та виявити їх спільні риси та унікальність.

Класифікувати моделі федерацій можна за різними **критеріями**. Найбільш поширена типологія заснована на **типі нормативно-правового акта**, згідно з яким заснована федеративна держава. Відповідно до цього критерію прийнято виділяти:

- договірні федерації;
- конституційні федерації.

Договірні федерації створюються шляхом підписання договору, як правило, між незалежними державами. Так виникли одні з перших федеративних держав – США та Швейцарія, аналогічно відбувалося утворення федерацій у Канаді, Австралії та Югославії. Цей спосіб заснування федерацій «знизу вгору» вважається класичним та таким, що найбільш відповідає федеративній природі держави, яка заснована на згоді суб'єктів федерації, що об'єднуються.

Утворення **конституційних федерацій** починається з ухвалення конституції шляхом часткової централізації конфедерації або децентралізації унітарної держави. Таким методом «згори донизу» створювалися Німеччина,

Бельгія, Нігерія та Ефіопія. В конституційних федераціях також необхідне досягнення згоди між складовими її суб'єктами щодо єдності та поділу державної влади. В протилежному випадку виникає загроза порушення незгодною стороною формально-юридичної моделі федерації, закріпленої конституцією. Такий політичний конфлікт може призвести до руйнації федеративних основ державного устрою країни. Отже, незалежно від способу утворення федерації («знизу» або «зверху») домінуючою вимогою є добровільна згода суб'єктів єдиної держави. З цієї причини створенню конституційних федерацій, як правило, передуює період погодження, який у різних країнах має власну специфіку.

Поділ державної влади між центральною владою федеративної держави та складовими його суб'єктами форми також є об'єктом країнознавчого моделювання. Залежно від принципу поділу державної влади, виділяють такі типи федерацій:

- централізовані;
- нецентралізовані.

У **централізованих федераціях** державна влада максимально

зосереджена на федеральному рівні. У конституціях таких держав закріплюється відкритий перелік повноважень федерації та закріплюється застереження щодо можливості прийняття до розгляду будь-яких питань загальнофедерального значення.

Основою для вертикального поділу державної влади у *нецентралізованих федераціях* є принцип субсидіарності, тобто питання, які можна вирішити на рівні суб'єкта, не потрібно передавати нагору. Компетенції поділяють так, щоб проблеми могли бути врегульовані на тому рівні, на якому вони виникли, а федеральна влада втручалася тільки в разі виходу проблеми за межі повноважень суб'єктів федерації. У сучасній науці відзначається демократичний характер принципу субсидіарності як основи організації федеративного устрою.

Наступна класифікація федеративних держав заснована на правових аспектах державного управління, рівні децентралізації владних повноважень та правовій самостійності федеративних суб'єктів. За цими критеріями виділяють три *групи* федеративних держав:

- *країни з високим рівнем децентралізації*, що характеризуються наявністю у суб'єктів федерації власних конституцій (статутів), законодавчих та судових систем; фактичним невтручанням держави у регіональні повноваження; збереження за суб'єктами прав на регіональні природні ресурси; значний обсяг регіональних повноважень у соціальній сфері. До цієї групи входять Канада, Німеччина, Австрія, Бельгія та Австралія;

- *країни з помірним рівнем децентралізації*, за якого за державою зберігаються головні позиції у вирішенні проблем загальнонаціонального значення та у розподілі власності на природні ресурси. Особлива роль приділяється чиннику «федеральної інтервенції» та його практичному застосуванню, але водночас за суб'єктами збережено основні інститути державності, що характерні для федерацій першої категорії. До групи держав з помірним рівнем децентралізації належать Швейцарія, США та практично всі латиноамериканські федерації, конституції яких частково побудовані на зразок США;

- *держави з відносно низьким рівнем децентралізації*, до яких належить більшість «молодих» федерацій, серед них – Індія, Пакистан, Малайзія. У цих країнах федеральна влада наділена значно більшими повноваженнями, ніж у державах перших двох груп, а суб'єкти, що входять до їх складу, у багатьох випадках фактично позбавлені всіх

атрибутів державної влади.

Залежно від типу взаємодії між центральною та регіональною владою виділяють:

- дуалістичну модель федерації;
- кооперативну модель федерації.

Сутність *дуалістичної* федерації полягає у поділі влади таким чином, що обидва рівні управління є незалежними один від одного і мають самостійний статус, встановлений у конституції. Звідси концепція дуалістичного федералізму будується на двоїстості суверенітету у федерації. У США федерація зародилася саме як дуалістична, її основою був зафіксований на конституційному рівні поділ функцій та повноважень між центральною владою та владою штатів. Модель, яка орієнтується на сувору фіксацію поділу влади між федерацією та її суб'єктами, сьогодні у «чистому» вигляді не діє в жодній країні, оскільки, не відповідає політичним реаліям.

Традиційних способів поділу влади, коли права поділені між федерацією та її суб'єктами у вигляді фіксованого переліку або закріплення певного кола питань за однією зі сторін та надання іншою всіх залишкових повноважень, недостатньо. Виявилось, що є сфери, в яких потрібна кооперація, тобто співпраця, і солідарна відповідальність центру та складових частин федерації під час здійснення певних соціально значущих державних функцій. Модель федерації, заснована на використанні таких систем відносин, одержала найменування *кооперативної федерації*. В цей час практично всі держави з федеративною формою державного устрою є кооперативними за своєю природою.

Територіальний устрій в країнах світу має безпосередній вплив на формування правових доктрин. Зокрема, в унітарній державі наявний адміністративний поділ, що не передбачає державного статусу територій, сприяє утворенню класичної правової формули «сильний центр – слабка територія». В цьому разі наявна єдина для усієї держави система конституційного законодавства, один і єдиний її рівень. Федеративний характер держави об'єктивно визначає більш складний характер організації правової системи. У федераціях федеральний центр не має права в односторонньому порядку без згоди суб'єктів федерації змінювати не лише окремі елементи їх статусу, а й взагалі будь-які елементи їх конституційного правового становища. Проте федерація дає змогу поєднати переваги єдиного управління в масштабах всієї країни з багатоманітністю особливостей суб'єктів федерації, реалізуючи принцип єдності та різноманіття. Така

різноманітність особливостей федералізму істотно відбивається на законодавстві федеративної держави. Нерідко спроби виявлення та аналізу регіонального права критикуються як такі, що суперечать загально визнаному тлумаченню системи права і ведуть до розвалу єдності правової системи країни.

6.3. Типи політичних режимів

Для характеристики форми держави важливе значення має поняття *політичного режиму* як у вузькому значенні (сукупність прийомів і способів державного керівництва), так і в широкому розумінні (рівень гарантованості демократичних прав і політичних свобод особистості, ступінь відповідності офіційних конституційних та правових форм політичним реаліям, характер ставлення владних структур до правових основ державного та суспільного життя). Тож, маючи особливе місце у структурі політичного впливу, політичний режим демонструє як використовується політична влада і внаслідок цього здійснюється політичний вплив в будь-якій державі світу.

Основою визначення типу політичного режиму в конкретній державі є такі категорії:

- тип легітимації влади;
- структура політичних інститутів;
- система та місце партій;
- форма та роль держави у суспільстві;
- поєднання системи партій, способу голосування, методів ухвалення рішень, структури та ролі груп тиску.

Політичні режими поділяють на дві групи: демократичні та антидемократичні (рис. 6.1). Для сучасних політичних режимів характерні переходи від одного типу режиму до іншого. Зміна політичного режиму (навіть якщо форма правління та форма державного устрою залишаються незмінними) зазвичай призводить до різкої зміни внутрішньої та зовнішньої політики держави. Викликано це тим, що політичний режим пов'язаний як із формою організації влади, так і з її змістом.

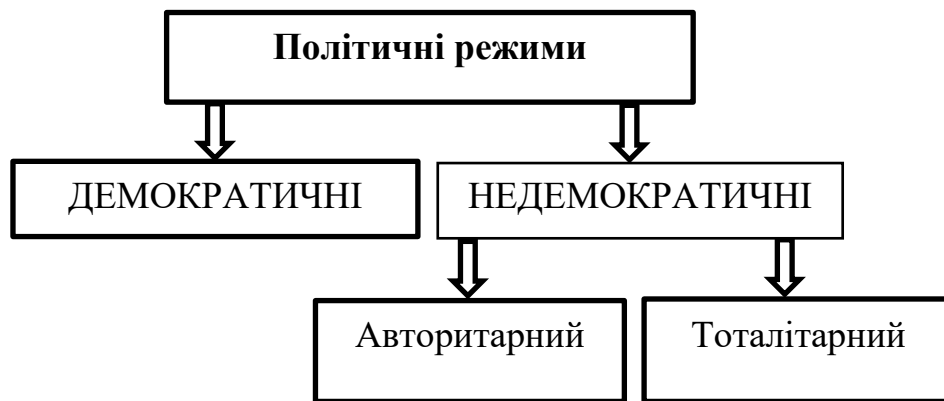

Рис. 6.1. Типи політичних режимів

Поняття політичний режим містить такі **якісні ознаки**:

- рівень участі народу у створенні та розвитку різних інститутів політичної влади;
- гарантованість державою прав і свобод людини та громадянина;
- характеристика реалізації окремих механізмів здійснення влади в суспільстві; ступінь реалізації політичної влади безпосередньо народом;
- становище засобів масової інформації, ступінь гласності у суспільстві та прозорості державного апарату;
- місце та роль недержавних структур у політичній системі суспільства;
- врахування інтересів меншості під час ухвалення політичних рішень;
- принципи відносин суспільства та влади;
- міра політичного плюралізму, включно з багатопартійністю;
- наявність реальних механізмів притягнення до юридичної відповідальності посадових осіб.

Вказані ознаки дають змогу охарактеризувати режим з позицій рівня демократичності або антидемократичності, який вимірюється ознаками та їх кількісним вираженням, що є наявними або відсутніми у політичній системі держави. Саме сукупність цих ознак дозволяє здійснювати подальшу внутрішню диференціацію основних видів політичних режимів.

Під час розгляду різних видів політичних режимів треба розрізняти такі близькі поняття, як тоталітарний режим та авторитарний режим. Однією з основних відмінностей тоталітаризму є те, що політична

структура будується навколо єдиної партії, яка формує правлячу верхівку та є носієм ідеології держави. Саме ця партія створює тоталітарний режим. Держава стає інструментом правлячої партії, її інститути стають головними знаряддями здійснення влади ідеологічною. Державні органи фактично зростаються з партійними органами та дублюють їх. При тоталітарному режимі значно зростає роль ідеології у житті суспільства. Можна відзначити, що тоталітарне суспільство створює свою, особливу, самостійну та самодостатню ідеологію та культуру, орієнтовану на «внутрішнього» споживача, що ставить за мету підтримання стабільності суспільства і держави.

Офіційна ідеологія, що є в тоталітарній державі, формується правлячою партією і стає єдиною державною ідеологією. Держава надає офіційній ідеології загальнообов'язковий характер шляхом законодавчої діяльності та забезпечує її дотримання державним примусом. Офіційна ідеологія проникає у всі сфери суспільства, держава діє на основі цієї ідеології як у внутрішній, так і зовнішній діяльності. Державна ідеологія стає обов'язковою для всіх суб'єктів права, будь-які інші погляди, що не відповідають державній та політичній ідеології, піддаються заборонам і гонінням. Тоталітарна ідеологія охоплює всі сфери життєдіяльності і при цьому держава і правляча партія ставлять за мету поширення її ще більш активно стосовно всіх громадян. На основі такої оцінки тоталітарну ідеологію можна розглядати як різновид квазірелігії. Тоталітарна держава спрямована на поширення своєї ідеології не тільки серед власних громадян, але й на території інших держав. Це сприяє формування агресивному зовнішньополітичному курсу тоталітарних держав, що, зі свого боку, зумовлює високий рівень мілітаризації.

Ознаки тоталітарної держави, що оцінюються в країнознавстві, є такими:

- наявність єдиної політичної партії з власною ідеологією, що очолюється лідером з харизматичним типом легітимності, який є диктатором;
- єдина державна ідеологія, в межах якої регулюються усі суспільні відносини;
- повна монополія і контроль над засобами масової інформації, діяльність яких суворо регламентується і контролюється партійними функціями;
- монополія на всі засоби збройної боротьби;
- державний політичний внутрішній терор, переслідування опозиції;
- планова директивна економіка держави.

Для авторитарної держави не характерна наявність такої систематизованої обов'язкової державної ідеології. При авторитаризмі можуть бути деякі ознаки контрольованого плюралізму, ідеологія не має всеохоплюючого характеру, як у тоталітарних державах, держава меншою мірою втручається в особисте життя, проте в обмеженому обсязі може диктувати населенню обов'язкові норми поведінки та контролювати політичну діяльність у державі. Авторитарний режим ґрунтується на звичайних традиційних цінностях. Авторитарні держави, як правило, не прагнуть до поширення своєї ідеології на інші держави.

У значній кількості сучасних держав політичний розвиток зумовлений **демократичним режимом**, який має такі ознаки:

- легальність та легітимність державної влади;
- правовий характер державного примусу;
- визнання та забезпечення юридичними гарантіями основних прав і свобод людини та громадянина та політико-правова рівність громадян;
- взаємний характер відповідальності держави та суспільства, держави та особи;
- правління більшості та повага до прав меншості;
- виборність та представницький характер влади;
- плюралізм.

Для країнознавчого аналізу важливим є визначення рівня демократії країн світу, що прямо впливає на рівень їх відкритості або збільшення ефекту ізоляції на міжнародній арені, держави з повноцінною демократією мають менше інвестиційних ризиків, тому визначення індексу демократії країни уможливорює прогнозування наслідків налагодження міжнародної співпраці.

Індекс демократії країн світу (Democracy Index) (Додаток 7) являє собою глобальне дослідження із складання рейтингу країн світу за показником рівня демократії. Індекс розраховується за методикою британського дослідницького центру Economist Intelligence Unit (аналітичний підрозділ британського журналу Economist), що ґрунтується на комбінації експертних оцінок та результатів опитувань громадської думки з відповідних країн. Дослідження проводиться з 2006 року та публікується раз на два роки.

Індекс демократії вимірює рівень демократії всередині держави та ґрунтується на методології експертних оцінок та результатах опитувань громадської думки з відповідних країн, що характеризують стан 60 головних показників, згрупованих у п'ять основних понять:

- виборчий процес та плюралізм;
- діяльність уряду;

- політична участь;
- політична культура;
- громадянські свободи.

У підсумковому рейтингу всі держави ранжуються на основі Індексу демократії та класифікуються за типом режиму влади чотирма категоріями:

- повноцінна демократія;
- недостатня демократія;
- гібридний режим;
- авторитарний режим.

Запитання до самоперевірки

1. Назвіть структурні елементи форми держави.
2. Які види відносин та особливостей держави характеризує форма територіального устрою?
3. Проаналізуйте ознаки унітарної держави.
4. Якими особливостями характеризується федеративна держава?
5. Розкрийте поняття договірної федерації.
6. Назвіть риси конституційної федерації. У яких державах вона є?
7. Які типи федерацій виділяють відповідно до критерію поділу державної влади?
8. Порівняйте особливості дуалістичної та кооперативної федерації.
9. У чому відмінності авторитарного та тоталітарного режиму?
10. Що являє собою принцип більшості за демократичного режиму?
11. Наведіть головні характеристики президентської, парламентської та змішаної форм республіки та порівняйте їх ефективність.

Завдання до індивідуальної роботи

1. На наявність якого політичного режиму та які риси держави вказує наявність розвиненого громадянського суспільства?
2. Складіть аналітичну довідку щодо наслідків можливої співпраці з державою, що характеризується авторитарним політичним режимом.

Тестові завдання до самостійної роботи

1. Для якої політичної системи є характерним таке положення: «Державна влада поділена на незалежні одна від іншої гілки – законодавчу, виконавчу, судову влади»:

- А. Авторитарної.
- Б. Тоталітарної.
- В. Демократичної.
- Г. Для жодної з вказаних вище систем?

2. Форма правління сучасної Канади:

- А. Конституційна монархія.
- Б. Республіка.
- В. Абсолютна монархія.
- Г. Унітарна держава.

3. Територіальний устрій сучасної Канади:

- А. Конфедерації.
- Б. Федерація.
- В. Абсолютна монархія.
- Г. Унітарна держава.

4. Оберіть правильне твердження:

- А. США унітарна держава.
- Б. США федеративна держава.
- В. США парламентська республіка.
- Г. США парламентська монархія.

5. Який тип партійної системи наявний у США:

- А. Багатопартійна.
- Б. З домінуючою партією.
- В. Атомізована партійна система.
- Г. Двопартійна?

6. Що таке унітарна держава:

А. Централізована держава, окремі частини якої не мають ознак державності.

Б. Держава з автономною системою органів влади.

В. Тимчасовий політичний союз держав.

Г. Союзна держава, що містить декілька державних утворень на

основі договору?

7. Під час якого з відомих типів легітимності влади досягається найбільша політична стабільність у суспільстві?

- А. Харизматичного.
- Б. Традиційного.
- В. Раціонально-легального.
- Г. Ідеологічного?

8. Легітимна влада – це:

- А. Влада, оформлена юридичним актом.
- Б. Влада, що отримала визнання світового співтовариства.
- В. Влада, визнана громадянами цієї країни як законна і необхідна.
- Г. Влада, що домагається підкорення громадян силою.

9. Правову державу характеризують:

А. Концентрація усієї повноти влади в одній особі або інституту державної влади.

Б. Надання виборчого права тільки окремим групам населення.

В. Верховенство закону та його панування в суспільстві.

Г. Невизначений характер системи взаємостримування і взаємопротиваг гілок державної влади.

10. Зазначте рису, яка не характерна авторитаризму:

А. Втілення в життя однопартійної системи.

Б. Регламентация сфери політичної активності громадян.

В. Опора переважно на приватний сектор економіки.

Г. Можливість наявності (нехай в обмеженому вигляді) політичної опозиції.

Розділ 7

МІЖНАРОДНИЙ ІМІДЖ ДЕРЖАВИ: СТРУКТУРА ТА СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ В УМОВАХ БАГАТОПОЛЯРНОГО СВІТУ

7.1. Теоретичні основи визначення міжнародного іміджу держави

Грунтовні теоретико-методологічні дослідження категорії імідж держави та його вплив на світову політику та міжнародні відносини почалися у другій половині ХХ ст., коли західні дослідники стали формувати іміджеві концепції.

На сьогодні накопичений значний масив мультидисциплінарних досліджень, що присвячені різноманітним проблемам формування міжнародного іміджу держави (рис. 7.1):

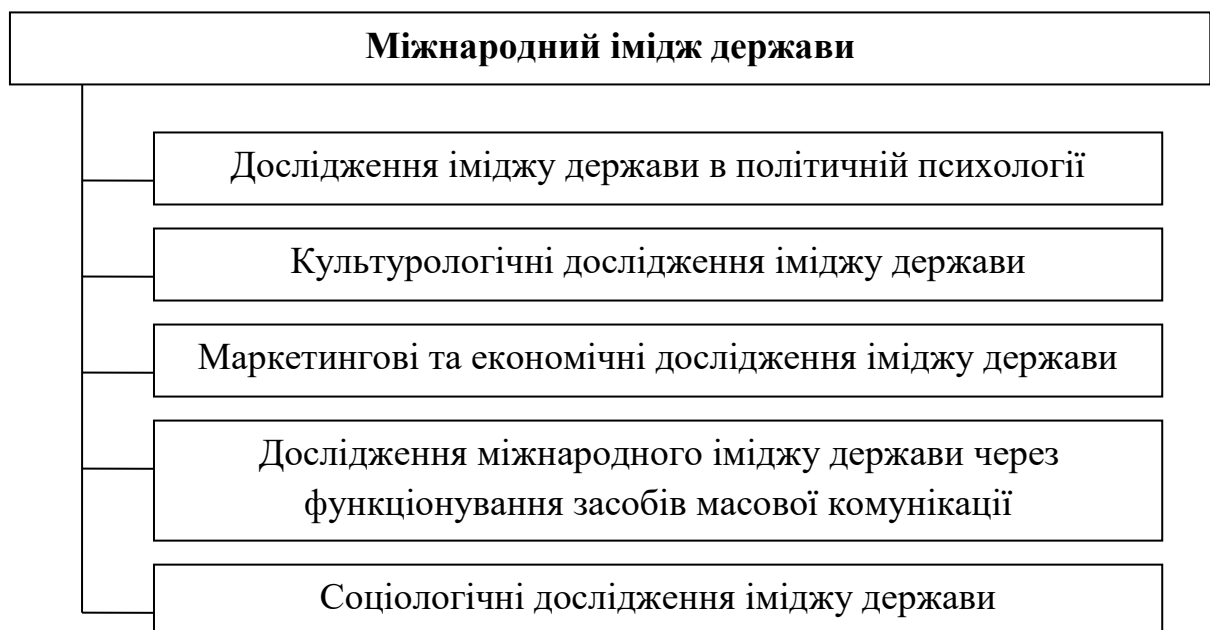

Рис. 7.1. Напрями дослідження міжнародного іміджу держави

Критерії добробуту нації та методика SWOT-аналізу для визначення сильних та слабких рис держави подано у фундаментальних класичних роботах з маркетингу Ф. Котлера. Такі дослідники, як

Д. Белл, М. Кастельс, М. Маклюен, Е. Тоффлер у своїх роботах аналізували основи інформаційного суспільства та засоби його впливу на глобалізаційні процеси в сучасних міжнародних відносинах, встановлення нового міжнародного інформаційного порядку та можливості інформаційних потенціалів держав. Такі дослідження певним чином вплинули на розвиток сучасної іміджології, зокрема на сферу вивчення міжнародного іміджу країн світу.

Сучасні науковці та практики, що зайняті у сфері міжнародного політичного маркетингу, приділяють велику увагу як дослідженню, так і безпосередньому формуванню ефективного міжнародного іміджу країн світу. Наприклад, британський експерт у сфері міжнародного брендингу Девід Адам визначає національний імідж як державну стратегію щодо створення репутаційного капіталу через самопрезентацію країни, її економічних та політичних інтересів за кордоном²¹.

Нідерландський політолог-міжнародник Пітер Ван Хем, досліджуючи взаємозв'язок міжнародного іміджу та дипломатії м'якої сили, зазначав, що зростання ролі державного іміджу зумовлено зміною модерністської геополітичної концепції на постмодерністську концепцію «світу образів та впливу». Традиційна дипломатія поступається новим методам, що містяться в галузі сучасного міжнародного бренд-менеджменту. Тому, на думку Пітера Ван Хема, сучасні політики повинні визначити бренд-нішу власної держави та готуватися до конкуренції як з іміджами інших держав, так і з глобальними брендами. В конкурентній боротьбі держави з неефективним іміджем не будуть мати успіху²².

На думку Сонді Дердя, публічна дипломатія та національний імідж мають на меті формування в іноземній аудиторії вигідного для держави сприйняття її ідентичності. Але публічна дипломатія спрямована на досягнення політичних вигод, тимчасом як імідж держави орієнтований більше на економічний результат

²¹ David Adam. 21st Century Public Diplomacy. Towards Good Governance in the 21st Century: The Role of Place-Branding in Building Global Civil Society. Political and Economic Context

²² Van Ham P. The Rise of the brand state: The postmodern politics of image and reputation

У працях С. Анхольта та К. Дінні розроблено питання дієвої ефективної комерційної реклами та торговельних марок у формуванні міжнародного іміджу держави. Визначаючи головні критерії, за якими оцінюється імідж держави, фахівець у сфері побудови державного іміджу Саймон Анхольт²³ стверджує, що імідж держави не може бути створений виключно комунікаціями та рекламними акціями. Ефективний імідж формується через міжнародну репутацію держави, яка засновується на її діях щодо вирішення глобальних проблем світового співтовариства²⁴. Отже, результативна міжнародна активність держави прямо корелює з державним іміджем.

Зважаючи на складність міжнародного іміджу держави як об'єкта для наукових досліджень та практичної діяльності фахівців із міжнародних відносин, визначення терміна міжнародний імідж держави є багатоваріантним. Зокрема, Філіпп Котлер²⁵ під іміджем місця (поняття містить і міжнародний імідж держави) розуміє комплекс переконань та вражень людей щодо держави, спрощені та узагальнені асоціації з певною територією.

З позицій міжнародного PR імідж держави є штучно створюваним образом (політичний товар), що виконує функції позиціонування та стабільної присутності держави у світовому інформаційному та політичному просторі.

Всесвітня організація туризму визначає імідж держави як сукупність емоційних та раціональних уявлень, що є наслідком співставлення всіх ознак держави, власного досвіду та чуток, що

23 Anholt S. Brand New Justice: The upside of Global Branding

24 Dinnie K., Nation Branding. Concepts, Issues, Practice

25 Kotler P. Country as brand, product, and beyond: a place marketing and brand management perspective

впливають на створення певного образу²⁶.

Український дослідник В. Чекалюк визначає міжнародний імідж держави як комплекс об'єктивних, пов'язаних між собою властивостей (економічні, географічні, національні, демографічні показники), що сформувалися в процесі історичного розвитку як складної підсистеми світового устрою, ефективність взаємодії наведених складових визначає тенденції соціально-економічних, суспільно-політичних, національно-конфесійних та інших процесів як в самій державі, так і у світі²⁷. До наведених вище визначень треба додати, що міжнародний імідж держави є стереотипним уявленням про неї, сформований на основі власного досвіду та інформації, отриманої з різних джерел.

За визначенням української дослідниці Г. Полішко²⁸, іміджем країни є описові інформаційні переконання міжнародної спільноти стосовно певної держави, її офіційних або неофіційних представників, які відображають безліч об'єктивних чи суб'єктивних узагальнень.

Тож, зважаючи на наведені характеристики міжнародного іміджу держави, вважаємо за потрібне визначити його як відображення та поширення усієї системи цінностей (політичних, соціальних, культурних тощо) та ідеалів суспільства, в якому функціонує держава, з метою зростання впливу держави на процеси світової політики та економіки.

26 Marketing and Promotion Plan

27 Чекалюк В. В. Позитивний імідж держави і суспільства – результат ефективних комунікацій

28 Полішко Г. Національний брендинг у глобальній економічній системі

7.2. Структурно-функціональний аналіз міжнародного іміджу держави

Державний імідж всередині країни формується такими чинниками: рівень життя громадян, законодавче регулювання суспільного життя, ступінь розвиненості соціальної політики, використання засобів масової інформації та державних інструментів впливу на населення. За таких умов імідж держави виконує функції ідентифікації, адаптації соціалізації, інтеграції, комунікації та програмування суспільства.

На відміну від внутрішнього іміджу головними інструментами формування іміджу держави на світовій арені є суб'єкти міжнародної сфери, які являють собою дипломатію, зовнішньоекономічну діяльність, науку, спорт, культуру, туризм, транспорт, готельну справу. Міжнародний імідж держави формується зусиллями різноманітних акторів для досягнення певних цілей на міжнародній арені – держави, міжнародні організації, корпорації, академічні кола, діячі культури, спецслужби тощо. Об'єктами формування міжнародного іміджу є міжнародні фестивалі, виставки, спортивні змагання, наукові конференції, гастролі тощо.

Американський економіст та соціолог Кеннет Болдинг у роботі «Імідж» надає ґрунтовний аналіз впливу державного іміджу на міжнародні відносини. Вказуючи на відносини національний імідж – міжнародна політика, К. Болдинг формулює імідж держави як поєднання пізнавальної, емоційної та оціночної систем, які в разі успішної реалізації сприяють формуванню ефективного державного іміджу.

Ефективний міжнародний імідж держави прямо впливає на її успіхи в економічній інтеграції, залученні іноземних інвестицій, забезпечує участь у глобальних проєктах соціального та науково-гуманітарного співробітництва, спільній боротьбі з безпековими проблемами міжнародного співтовариства.

Очевидним є те, що держава, яка не може належним чином сформувати власний імідж або буде пасивно реагувати на кампанії, що шкодять її іміджу, буде позбавлена можливостей вигідної співпраці та міжнародної інтеграції. Розвинені держави давно та активно використовують механізми створення та оптимізації міжнародного іміджу з метою збільшення свого впливу на процеси світової політики та економіки, просування власних інтересів в інших країнах та регіонах, виправдання деяких контраверсійних аспектів своєї зовнішньої

політики.

Міжнародний імідж має низку суттєвих ознак:

- імідж є компактним відображенням певного об'єкта або явища країни, що характеризується спрощеним коротким символічним поданням;
- імідж виділяє виняткові ознаки об'єкта та індивідуалізує його;
- створення міжнародного іміджу держави спирається на об'єктивні характеристики, зокрема географічне становище, політичний режим, економіка, демографічні показники тощо.

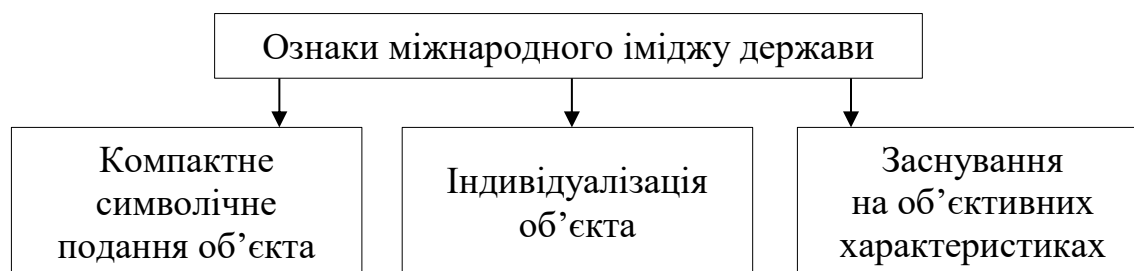

Рис. 7.2. Ознаки міжнародного іміджу держави

Однією з характеристик сучасної багатопольярної міжнародної системи є її конфліктність через амбіції великої кількості як традиційних, так і нових геополітичних гравців. У таких умовах державний імідж являє собою інструмент конкуренції між країнами. Визначається міжнародний імідж держави на основі рейтингів глобальної конкурентоспроможності. Зокрема, щорічно індекс глобальної конкурентоздатності країн світу визначається за версією Всесвітнього економічного форуму (WEF) в різноманітних сферах життєдіяльності держави за 113 показниками²⁹.

Всесвітній економічний форум визначає національну конкурентоспроможність як здатність держави та її інститутів забезпечувати стабільні темпи розвитку. Автори рейтингу наголошують, що держави з високим показником національної конкурентоздатності забезпечують більш високий рівень життя для своїх громадян. Міжнародна конкурентоспроможність держав визначається за різноманітними чинниками: інституціональне

середовище, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я і початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність товарних ринків, ефективність ринку праці, досконалість фінансових ринків, технологічний розвиток, розміри ринку, якість бізнес-процесів, інновації.

На основі рейтингу формується імідж успішних, привабливих для інвестицій держав, які є надійними партнерами на міжнародній арені у сфері економіки. Такі іміджеві економічні характеристики сприяють збільшенню авторитету держави у світовій політиці загалом. Такі висновки підтверджуються результатами рейтингування Всесвітнього економічного форуму – традиційно в першій двадцятці найбільш конкурентоспроможних держав світу опиняються США, Швейцарія, Німеччина, Велика Британія, Австралія, Канада та інші розвинені країни світу, які, без сумнівів, є державами, що мають значний вплив на міжнародні політичні та економічні процеси.

Крім визначення ефективності держави у сфері побудови міжнародного іміджу, міжнародні рейтингові агенції визначають критерії оцінки державного іміджу. Зокрема, регулярні глобальні дослідження Anholt-GfK Roper Nation Brands Index («Індекс національних брендів») оцінюють міжнародний імідж за такими критеріями: політика, економіка, рівень людського капіталу, експорт, туристична привабливість, відкритість суспільства, гостинність тощо.

Засновник Anholt-GfK Roper Nation Brands Index Саймон Анхольт є автором методу бренд-індексування держав світу, на основі якого здійснюється кількісний аналіз чинників, що впливають на привабливість держави. Тож держава перетворюється на своєрідний товар, імідж якого можна виставляти на міжнародних політичних та економічних ринках.

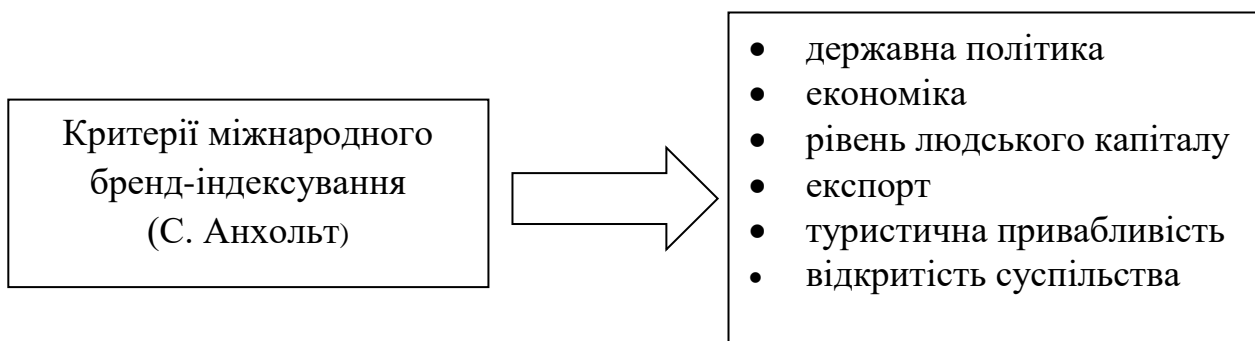

Рис. 7.3. Складові міжнародного бренд-індексування держави за С. Анхольтом

Більшість міжнародних рейтингових агенцій дотримуються наведених вище критеріїв для визначення успішності іміджу держави на світовій арені. Однак універсальні підходи не завжди враховують специфіку окремих держав та регіонів, тому розробляються інші методики, які розширюють стандартний перелік критеріїв. Зокрема, доцільним вважається додавання критеріїв, що враховують культурну привабливість держави, її зовнішньополітичну активність, специфіку особистості глави держави.

7.3. Напрями сучасного міжнародного державного іміджмейкінгу

У період глобалізації головними чинниками успішного розвитку держави на світовій арені є її імідж. Управління власним іміджем сприяє позитивному сприйняттю образу та бренду країни міжнародними акторами, що є необхідною умовою інтеграції держави у світове співтовариство. Необхідність формування позитивного іміджу держави у міжнародних відносинах отримала свій розвиток як цілеспрямоване управління враженням від держави.

Із середини ХХ ст. спостерігається формування спільноти фахівців, що спеціалізуються на побудові іміджу, серед них є такі, що створюють державний імідж. На сьогодні одним із найвідоміших консультантів у сфері державного іміджу є Саймон Анхольт, який зауважує на відмінності між іміджем держави та товару, що зумовлює розробку специфічних підходів до формування державного іміджу.

У сучасному міжнародному політичному маркетингу виділяють різноманітні *підходи* до державного іміджування:

- геополітичний;
- маркетинговий;
- брендинговий.

Геополітичний підхід заснований на аналізі географічного простору з погляду створення геополітичних образів, що розраховані на вплив на свідомість суспільства. Відповідно, *геополітичний образ держави*, як складова загального міжнародного іміджу, являє собою цілеспрямовані структуровані уявлення про географічний простір держави, які містять яскраві образи та характеристики окремих країн світу, що добре запам'ятовуються. Саме географічні регіони асоціюються у свідомості міжнародної спільноти з конкретним політичним курсом держави. Наприклад, геополітичний образ України часто трактується як

географічна та ментальна межа між Заходом та Сходом, або буферна зона, що відокремлює Європу від Росії.

Іншим напрямом формування міжнародного іміджу держави є маркетинговий підхід. Головними категоріями є поняття маркетинг місць та маркетинг територій, що визначаються як маркетинг, який забезпечує інтереси держави, її суб'єктів, як внутрішніх, так і зовнішніх, які визначаються за тим, наскільки держава зацікавлена в залученні зовнішніх акторів до своїх внутрішніх справ.

Формування міжнародного іміджу держави в межах маркетингового підходу Котлер визначав як стратегічне управління іміджем, що становить: постійний процес моніторингу типу іміджу, що утворюється у різних аудиторіях; сегментування та виділення цільових аудиторій; позиціонування пам'яток культури так, щоб вони підтримували її імідж; поширення інформації про ці пам'ятки в цільових групах.

Маркетинговий підхід спирається переважно на економічні категорії, а його головною метою є економічний розквіт держави загалом. Але не можна заперечувати і політичний потенціал маркетингового підходу, адже соціально-економічні аспекти прямо пов'язані із забезпеченням політичної сили держави, збільшенням її ваги на світовій арені та посиленням ефективності впливу на ухвалення рішень міжнародною спільнотою. Перевагою маркетингового підходу є необхідність при його реалізації в постійній діяльності з управління міжнародним іміджем держави, зокрема політичним.

У межах брендингового підходу виділяють такі складові:

- офіційна символіка держави, зокрема, не тільки традиційна офіційна (герб, гімн, прапор), але й вербальні символи;
- неформальні символи – історичні особи, міфи, найвідоміші тварини або рослини, унікальні експортні продукти тощо;
- історія держави, особистості, лідер, відомі бренди.

Цінності бренду часто передаються загалом продукції, що має походження з певної країни, що впливає на імідж держави загалом. Вже стереотипними є асоціації Італії зі стилем та модою, Швейцарії з точністю та надійністю, Франції зі смаком та модою, Швеції з вишуканими дизайном. Отже, імідж держави пов'язаний з брендами національних компаній, зокрема, для багатьох споживачів США асоціюється із Coca-Cola, Apple; Франція – Chanel; Німеччина – Mercedes-Benz; Швеція – ІКЕА тощо.

Таблиця 7.1

Методологічні напрями міжнародного державного іміджмейкінгу

Напря́м	Об’єкт аналізу	Специфіка створюваного іміджу
Геополітичний	Географічний простір держави	Уявлення про географічний простір як територію з певною державною політикою
Маркетинговий	Економічні та політичні процеси певної території	Імідж забезпечує економічний розвиток держави та її суб’єктів
Брендинговий	Формальні та неформальні символи держави	Формування образів стійкої асоціації з певною державою. Полегшення її пізнаваності на міжнародній арені

У сучасній практичній державній іміджології часто відбувається поєднання наведених вище підходів, що дозволяє говорити про напрям міжнародний іміджмейкінг держави, який містить у собі:

- міжнародні PR-технології та рекламу;
- маркетинг іміджу – створення візуальної складової державного іміджу;
- маркетинг привабливості – популяризація пам’яток архітектури, історичних місць;
- маркетинг інфраструктури – створення та поширення інформації про готелі, аеропорти, ресторани тощо;
- маркетинг державної політики – формування позитивного ставлення міжнародних акторів або нав’язування моделей політичного та економічного розвитку держави.

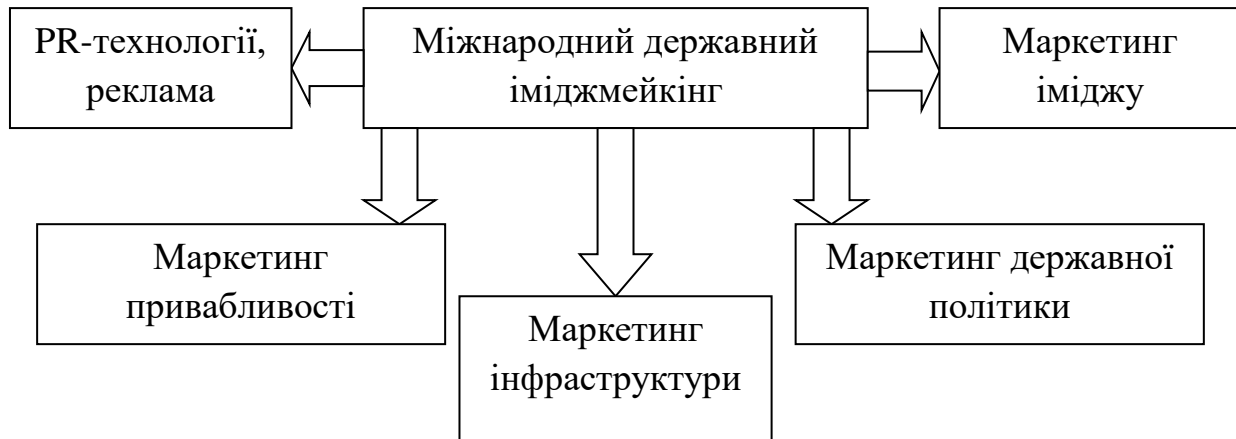

Рис. 7.4. Структура міжнародного державного іміджмейкінгу

У сучасній системі міжнародних відносин значна кількість розвинених держав із різних регіонів світу, зокрема Австралія, Велика Британія, Польща, Південно-Африканська Республіка, Сінгапур, Швейцарія створили власні іміджі, на основі яких реалізують скоординовані урядом активні зовнішньополітичні стратегії з урахуванням економічного розвитку держави, історико-культурних та географічних особливостей, сприйняття населенням унікальних рис країни тощо. Як показує практика, такий підхід сприяє формуванню цілісного позитивного іміджу країни.

7.4. Вплив дипломатичних технологій на розробку міжнародного іміджу держави

У сучасних міжнародних відносинах формування іміджу держави є одним із завдань дипломатії. Адже показником успішності діяльності дипломатів є зміцнення статусу держави в системі світової політики, гармонізації національних інтересів з інтересами інших держав. Професійні дипломати, як представники держави, у зовнішній політиці мають значний вплив на підвищення її статусу та формування позитивного міжнародного іміджу, захищаючи національні інтереси на найвищому рівні. Поряд з іншими ресурсами дипломатичні технології посідають особливе місце в процесі формування міжнародного іміджу держави. Одним із найяскравіших, на нашу думку, проявів дипломатичних технологій у формуванні міжнародного іміджу держави є її м'яка сила.

У 80-х рр. ХХ ст. у теорії міжнародних відносин, міжнародному політичному маркетингу активно вивчається проблема

зовнішньополітичних стереотипів та міжнародного державного іміджу. Причиною інтересу теоретиків та практиків міжнародних відносин до цих питань стали процеси згортання «холодної війни» та втрати результативності використання державами у міжнародних відносинах елементів «жорсткої сили», що містить військову інтервенцію, примусову дипломатію, економічні санкції та спирається на такі матеріальні ресурси, як збройні сили та економічні засоби. В нових умовах міжнародного розвитку особливу увагу стали надавати не економічній або військовій потужності, а пошукам шляхів поліпшення міжнародного іміджу держави, який буде мати унікальні характеристики, що впливатимуть на основні цільові аудиторії. Отже, в умовах трансформації міжнародної системи держави почали шукати нові стратегії впливу як на окремих міжнародних акторів, так і на світове співтовариство загалом, а одним із головних завдань зовнішньої політики держави стало формування її конкурентоспроможної ідентичності. Саме тоді відбувається оцінка реальної ролі привабливості іміджу держави, який стає складовою стратегії м'якої сили. Одним із перших науковців, що дав визначення поняття «м'якої сили», став представник неоліберального напрямку Джозеф Най. М'яка сила за Джозефом Наєм – це здатність досягати бажаного не примусом, а через переконання та власну привабливість. Результативність впливу на об'єкт залежить від ресурсів та умінь їх використовувати. Ресурсами «м'якої сили» є:

- культурно-ціннісна привабливість, що заснована на поширенні масової культури. Серед інструментів просування культурно-ціннісної привабливості є створення національних торгівельних мереж в інших країнах, розповсюдження національного кінематографу, популярної музики, організація спортивних змагань тощо;;
- національно-державна та економічна моделі розвитку;
- привабливість політичної моделі.

Рис. 7.5. Ресурси м'якої сили держави

Отже, «м'яка сила» формується привабливими політичними ідеалами, культурними чинниками та економічною політикою держави. Незважаючи на неагресивний характер чинників м'якої сили, Джозеф Най наголошує, що помилково вважати її гуманнішою за жорстку, адже кінцевою метою переконання можуть бути дії, які суперечать інтересам іншого суб'єкта. Зважаючи на це, треба уникати протиставлення м'якої та жорсткої сили, адже використання м'якої сили не лише не виключає наявності в державі жорстокості, а навпаки, може спиратися на військову та економічну могутність, які зміцнюють статус та авторитет держави на міжнародній арені. М'яка сила може виявлятися у формі пропагандистського тиску. А жорстка, навпаки, використовувати інструменти економічних дотацій та стимулювання прибутку.

У контексті аналізу понять м'якої та жорсткої сили доцільним вважаємо охарактеризувати поняття розумної сили. Концепція розумної сили – йдеться про поєднання елементів м'якої та жорсткої сили для створення єдиної стратегії, «розумність» якої полягає в ефективному використанні різних за змістом ресурсів з метою досягнення певної цілі. Розумна сила, насамперед, має на меті оптимізацію зовнішньої політики держави, гармонізацію та взаємозв'язок використання дипломатії, економічних та військових засобів.

Загалом концепція м'якої сили вписується в неоліберальну теорію міжнародних відносин, також вона пов'язана з теоріями демократичного миру, комерційного лібералізму, міжнародних організацій.

Головними каналами реалізації м'якої сили є:

- публічна дипломатія;
- культурна дипломатія;
- інформаційна політика, включно із використанням соціальних мереж та інших медіаресурсів;
- міжнародна освітня політика;
- використання фінансово-економічних інструментів, робота із залучення іноземних інвестицій;
- експорт продукції масової культури (кінематограф, музика, шоу-бізнес тощо).

У межах цієї роботи вважаємо за доцільне зупинитися на характеристиці публічної дипломатії – найефективнішого, на нашу думку, каналу, який містить як традиційні, так й інноваційні інструменти формування міжнародного іміджу.

Трактування публічної дипломатії через концепцію м'якої сили запропонував Дж. Най, який визначав публічну дипломатію як

комунікативний механізм, інструмент підвищення привабливості та посилення авторитету держави на світовій арені.

За визначенням американських спеціалістів у сфері міжнародних відносин публічна дипломатія являє собою урядову діяльність, що спрямована на просування національних інтересів держави через інформування та розширення діалогу з іншими націями.

Отже, публічна дипломатія повинна транслювати або продавати компоненти м'якої сили (культура, політичні цінності та зовнішня політика держави) іншим міжнародним акторам. Держава, що не має привабливих цінностей, не буде мати вплив на світове співтовариство через публічну дипломатію. Значний практичний досвід публічної дипломатії належить США, зокрема план Маршалла є одним із прикладів публічно-дипломатичної діяльності США, що має стратегічний характер – надання економічної допомоги країнам Західної Європи супроводжувалося інформаційною кампанією, яка мала на меті формування позитивного іміджу США серед європейців.

У постбіполярному світі публічна дипломатія є важливим інструментом у досягненні зовнішньополітичних цілей провідних держав світу через просування позитивного міжнародного іміджу держави в межах стратегії м'якої сили. Наприклад, країни Західної Європи та США після закінчення «холодної війни» з метою прискорення переорієнтації Східної Європи до табору держав західної демократії створили на постсоціалістичному просторі значну кількість ресурсних центрів, що залучали громадян до освітніх, культурних та соціальних програм. Така діяльність сприяла розвитку інститутів демократії у цих країнах і одночасно, на основі формування позитивного іміджу, держави Заходу відкривали для себе нові ринки збуту, робочої сили та фактично посилили свої політичні позиції, залучивши на свій бік нові країни.

Запитання до самоперевірки

1. За якими напрямками здійснюється наукове дослідження іміджу держави?
2. Розкрийте поняття іміджа місця за Філіппом Котлером.
3. Як розкривається міжнародний імідж держави з позицій міжнародного PR?
4. Назвіть чинники формування державного іміджу.
5. Які актори впливають на міжнародний імідж держави?

6. Проаналізуйте ознаки міжнародного іміджу держави.
7. Охарактеризуйте критерії визначення ефективності міжнародного іміджу держави.
8. Дайте визначення поняття геополітичний образ держави.
9. Які категорії становлять маркетинговий підхід до державного іміджу?
10. Проаналізуйте складові брендингового підходу до формування міжнародного іміджу держави.
11. Визначте структуру міжнародного державного іміджмейкінгу.
12. Наведіть визначення м'якої сили та дайте оцінку її ресурсам на міжнародній арені.

Завдання до індивідуальної роботи

1. Складіть прогноз розвитку міжнародного іміджу України на найближчі 5 років.
2. Складіть аналітичну записку з рекомендаціями щодо поліпшення іміджу України на міжнародній арені.

Тестові завдання до самостійної роботи

1. *Сутністю міжнародного іміджу з позицій міжнародного PR є:*
 - А. Імідж держави є штучно створюваним образом (політичний товар), що виконує функції позиціонування та стабільної присутності держави у світовому інформаційному та політичному просторі.
 - Б. Сукупність емоційних та раціональних уявлень, що є наслідком співставлення усіх ознак держави, власного досвіду та чуток, що впливають на створення певного образу.
 - В. Комплекс об'єктивних, пов'язаних між собою властивостей.
 - Г. Описові інформаційні переконання міжнародної спільноти стосовно певної держави.
2. *Сутністю міжнародного іміджу з позицій Всесвітньої організації туризму є:*
 - А. Імідж держави є штучно створюваним образом (політичний товар), що виконує функції позиціонування та стабільної присутності держави у світовому інформаційному та політичному просторі.
 - Б. Сукупність емоційних та раціональних уявлень, що є наслідком

співставлення усіх ознак держави, власного досвіду та чуток, що впливають на створення певного образу.

В. Комплекс об'єктивних, пов'язаних між собою властивостей.

Г. Описові інформаційні переконання міжнародної спільноти стосовно певної держави.

3. *Об'єктивними характеристиками міжнародного іміджу держави є:*

А. Науковий та мистецький потенціал.

Б. Географічне становище.

В. Інновації.

Г. Усе зазначене вище.

4. *Ідентифікація, інтеграція та комунікація суспільства є:*

А. Функціями державного іміджу.

Б. Ознаками державного іміджу.

В. Видами державного іміджу.

Г. Складовими державного іміджу.

5. *Компактність міжнародного іміджу держави характеризується:*

А. Спрощеним коротким символічним поданням.

Б. Об'єктивними характеристиками.

В. Детальною країнознавчою характеристикою.

Г. Індивідуалізацією об'єкта.

6. *Геополітичний підхід до державного іміджування засновується на:*

А. Аналізі географічного простору.

Б. Моніторингу типу іміджу, що формується у різних аудиторій.

В. Формуванні образів стійкої асоціації з державою.

Г. Поліпшенні іміджу керівника держави.

7. *Маркетинговий підхід до державного іміджування засновується на:*

А. Моніторингу типу іміджу, що формується у різних аудиторіях.

Б. Аналізі географічного простору.

В. Поліпшенні іміджу керівника держави.

Г. Формуванні образів стійкої асоціації з державою.

8. *Брендинговий підхід до державного іміджування засновується на:*

- А. Поліпшенні іміджу керівника держави.
- Б. Формуванні образів стійкої асоціації з державою.
- В. Моніторингу типу іміджу, що формується у різних аудиторіях.
- Г. Аналізі географічного простору.

9. *Маркетинг іміджу – це:*

- А. Створення візуальної складової державного іміджу.
- Б. Популяризація пам'яток архітектури, історичних місць.
- В. Створення та поширення інформації про готелі, аеропорти, ресторани тощо.
- Г. Формування позитивного ставлення міжнародних акторів.

10. *Маркетинг привабливості – це:*

- А. Створення та поширення інформації про готелі, аеропорти, ресторани тощо.
- Б. Популяризація пам'яток архітектури, історичних місць.
- В. Створення візуальної складової державного іміджу.
- Г. Формування позитивного ставлення міжнародних акторів.

11. *Маркетинг інфраструктури – це:*

- А. Формування позитивного ставлення міжнародних акторів.
- Б. Популяризація пам'яток архітектури, історичних місць.
- В. Створення візуальної складової державного іміджу.
- Г. Створення та поширення інформації про готелі, аеропорти, ресторани тощо.

12. *Маркетинг державної політики – це:*

- А. Створення візуальної складової державного іміджу.
- Б. Формування позитивного ставлення міжнародних акторів.
- В. Популяризація пам'яток архітектури, історичних місць.
- Г. Створення та поширення інформації про готелі, аеропорти, ресторани тощо.

СЛОВНИК ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ ТЕРМІНІВ

Аналіз – поділ об'єкта на складові частини з метою їх окремого вивчення.

Антропогеографія – вивчення впливу географічного середовища на життя людини.

Валовий внутрішній продукт – показник, що виражає сукупну вартість спожитих населенням товарів та послуг, державних закупівель та капіталовкладень, ринкова вартість кінцевих товарів та послуг, вироблених економікою країни протягом року.

Великі держави – держави, що впливають на світовий розвиток, але не переважають у світовій політиці. Ресурси цих держав обмежують їх окремою сферою міждержавних відносин на рівні регіону.

Відкритість поверхні – співвідношення та територіальне поширення гірського (закритого) та рівнинного (закритого) рельєфів.

Виробнича сфера економіки – сукупність галузей, що створюють матеріальні блага (матеріальне виробництво): предмети споживання та засоби виробництва.

Галузева структура економіки – сукупність якісно однорідних груп господарських одиниць, що характеризуються особливими умовами виробництва в системі суспільного поділу праці та специфічною роллю в процесі відтворення.

Географічний детермінізм (лат. *determine* – визначати) – теорії, що вважають вплив природно-географічного середовища головною рушійною силою розвитку держави.

Геокультурний простір – системне (багатошарове) територіальне утворення, що виникає внаслідок взаємодії різних територіальних систем: економічних, екістичних, територіальних людських спільнот людей тощо.

Геополітика – політична теорія, що заснована на розкритті залежності зовнішньої політики держави від її географічного становища, клімату, природних ресурсів, території тощо.

Геополітичне положення – це співвідношення розташування держави до основних комунікаційних напрямів цивілізаційного розвитку, воєнно-політичних блоків та зонам конфліктів.

Демографічна поведінка – дії індивіда, що спрямовані на зміну або збереження його демографічного стану.

Демографія – наука про народонаселення особливості його відтворення та поведінки на певній території.

Демографія – наука, що вивчає закони відтворення людей на певних територіях.

Депопуляція – стійке зменшення абсолютної чисельності населення держави або території як наслідок звуженого відтворення населення.

Державний кордон – лінія на поверхні землі (суходолі та акваторії) та уявна вертикальна площина, що проходить через неї в повітряному просторі і надрах, яка визначає межі держави і відділяє одну територію держави від іншої або від відкритих морів.

Діаспора – назва груп, які з певних причин відірвались від основної частини етносу, але підтримують зв'язок з історичною батьківщиною.

Економіко-географічне положення – просторове розташування держави відносно шляхів сполучення та місцевостей, з якими держава пов'язана як джерело постачання, поповнення робочої сили тощо.

Етнізація – зростання впливу етнічних чинників на розвиток суспільства, проникнення етнічності в певні сфери його життя.

Етнографічні групи – складові частини народу, які відрізняються певними особливостями в побуті, мові, традиціях, культурі під впливом різних викликів.

Етнографія – наука, що вивчає походження, склад, розселення, матеріальну та духовну культуру різних етнічних утворень.

Етнос – стійка багатопоколінна група людей, що об'єднана тривалим спільним проживанням на певній території спільною мовою, культурою, ментальністю та назвою.

Картографічний метод – дослідження, засновані на отриманні інформації за допомогою географічних карт.

Кількість емігрантів (Е, особи) – показник, що характеризує кількість іноземців, які прибули до країни протягом конкретного періоду з метою зміни місця проживання або перебування більше року.

Кількість іммігрантів (І, особи) – показник, що характеризує кількість громадян, які виїхали зі своєї країни протягом конкретного періоду з метою зміни місця проживання або перебування в іншій країні понад рік.

Країнознавство – синтетична наука, спрямована на комплексне міжгалузеве вивчення країн світу через характеристику особливостей території населення, економіки, суспільно-політичну організацію, зовнішні відносини.

Легітимна влада – влада, визнана громадянами цієї країни як законна і необхідна.

Малі держави – держави, що є обмеженими та слабкими, але мають достатньо ресурсів для збереження своєї незалежності та територіальної цілісності.

Метод аналогії – перенесення властивостей одного явища на інше.

Метод класифікацій – впорядкування країнознавчих об'єктів за

істотними ознаками.

Метод пошуку закономірності – пошук стійкої і не випадкової характеристики або зв'язків між явищами.

Мікродержави – держави, що не здатні захистити суверенітет власними силами.

Наддержави – держави, які здатні впливати на зміни у міжнародних системах.

Народонаселення – сукупність людей, що проживають на певній території.

Оборот міграції ($OM = E + I$, особи) – показник, що використовується для характеристики абсолютного розміру міграції, підсумовує дані щодо емігрантів та іммігрантів за певний період.

Паритет купівельної спроможності – співвідношення двох та більше грошових одиниць різних країн, показники купівельної спроможності стосовно певного набору товарів та послуг.

Передгір'я – контактні зони між рівнинними та гірськими територіями.

Повітряний простір – розташований над сухопутною та водною територією держави, висотна межі повітряної території – 100–110 км над рівнем моря.

Політична система – цілісна та динамічна сукупність відносин та інститутів влади, що взаємодіють на основі єдиних норм і цінностей, задаються інтересами домінуючих у суспільстві соціальних груп і дозволяють останнім реалізовувати свої цілі та наміри.

Природні властивості – стійкі показники, що представлені кліматичними умовами та природними ресурсами, які є потенціалом та умовами для виробництва та духовного розвитку людини в конкретних географічних умовах.

Природні ресурси – сукупність об'єктів та систем живої та неживої природи, компоненти природного середовища, що оточують людину і використовуються в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних та культурних потреб людини та суспільства.

Рекреаційні ресурси – природні ресурси, що можуть використовуватися для потреб туризму, лікування, відпочинку.

Республіка – форма державного устрою, за якої влада належить особам або органам, що обираються населенням на певний термін.

Розподіл праці – виділення і закріплення різних видів трудової діяльності за окремими людьми і групами.

Сальдо міграції ($CM = E - I$, особи) – міграційний приріст (або відтік), показник чистої міграції, що набуває типу позитивного (емігрантів більше, ніж іммігрантів) та негативного, коли більше іммігрантів.

Середні держави – держави, що мають стабільний вплив на своє найближче оточення.

Синтез – поєднання складових частин (властивостей, ознак, зв'язків тощо) досліджуваного об'єкта, розчленованих внаслідок аналізу, на основі чого відбувається вивчення об'єкта як єдиного цілого.

Соціальна структура – сукупність соціальних груп, інститутів і відносин, взаємодія яких забезпечує функціонування суспільства як цілісної системи.

Структура зайнятості — розподіл економічно активного населення за основними сферами діяльності.

Територіальна структура держави – параметри, що визначені природними чинниками та відображають найсуттєвіші риси внутрішнього устрою та поділу території.

Територіальна структура економіки – розміщення виробничих сил в економічних районах, що становлять у сукупності єдину систему національної економіки.

Територіальне море – прибережний морський пояс шириною до 12 морських миль, що перебуває під суверенітетом прибережної держави.

Територія – узагальнюючий ресурс, що має кордони, в межах яких об'єднані інші види ресурсів: природні, народонаселення, виробничі потужності, культурний потенціал.

Територія держави – частина земної кулі, що перебуває під суверенітетом окремої держави, до складу якої належать суша з надрами, води та повітряний простір.

Тривалість життя – кількість років, що може прожити новонароджений за умови незмінності тенденцій щодо показників смертності для певних вікових груп протягом його життя.

Унітарна держава – форма територіального устрою, за якої її частини є адміністративно-територіальними одиницями та не мають статусу державного утворення, в унітарній державі діють єдині для всіх органи державної влади, правова система.

Федерація – держава, що містить територіальні утворення, які не мають державного суверенітету, але наділені широкими повноваженнями у здійсненні внутрішньої політики.

Фізико-географічне положення – просторове розташування держави відносно фізико-географічних характеристик.

Форма територіального устрою держави – адміністративно-територіальна будова держави, що розкриває специфіку взаємовідносин між центральними та місцевими органами державної влади та поділяється на такі типи: унітарну, федеративну, конфедеративну.

БІБЛІОГРАФІЯ

Підручники, навчальні посібники та довідкові видання

1. Адміністративно-територіальний устрій країн Європейського Союзу : навч. посібник ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, М. К. Орлатого. Київ : НАДУ, 2015. 628 с.
2. Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна : навч. посібник. Київ, 1997. 200 с.
3. Будз М. Д. Короткий довідник з комплексного країнознавства (методика країнознавчих досліджень, основні поняття та визначення, країни, персоналії). Київ : ПП Самборський, 2002. 255 с.
4. Гелей С. Д. Політико-правові системи країн світу: навч. посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2012. 346 с.
5. Головченко В. І., Дорошко М. С., Ігнат'єв П. М., Кравчук О. А., Кривонос Р. А., Крижанівський В. П., Сербіна Н. Ф. Країнознавство : підруч. для студентів вищих навч. закладів. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. 658 с.
6. Гудзеляк І. І. Географія населення : навч. посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 342 с.
7. Дахно І. І. Країни світу : енциклоп. довідник. Київ : Мапа, 2011.
8. Дубович І. А. Країнознавчий словник-довідник. Львів : Ліга-прес, 2005.
9. Загальний огляд економіки країн світу. URL : <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/countries/>.
10. Ігнат'єв П. М. Країни Азії: особливості культури та побуту. Чернівці : Книги – ХХІ, 2011. 340 с.
11. Крижанівський В. П. Країнознавство : підруч. Київ : Знання, 2012. 439 с.
12. Лизогуб В. А. Країнознавство : підруч. Харків : Право, 2019. 384 с.
13. Лісничий В. В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн : навч. посібник. 2-ге вид., випр. Київ : ВД „Професіонал”, 2004. 336 с.
14. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Занько Ю. С., Ганич Н. М. Країнознавство: теорія та практика : підруч. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 528 с.
15. Ровенчак І. І., Мамчур О. І. Географічне країнознавство: навч.-метод. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 106 с.
16. Система державного управління Сполучених Штатів Америки: досвід для України / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. В. Загороднюка. Київ : НАДУ, 2011. 52 с.
17. Система державного управління Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії: досвід для України / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. В. Загороднюка. Київ : НАДУ, 2011. 48 с.
18. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів : ЛНУ, 2001. 744 с.

Монографії та інші наукові видання

1. Anholt S. Brand New Justice: The upside of Global Branding/S. Anholt//Butterworth-Heinemann. Oxford. 2003. URL : http://www.culturaldiplomacy.org/academy/pdf/research/books/nation_branding/Brand_Name_Products_Brand_New_Justice_How_Branding_Places_And_Products_Can_Help_The_Developing_Wo.pdf.
2. Anholt S. Brand New Justice: The upside of Global Branding/S. Anholt//Butterworth-Heinemann. Oxford.2003. URL : http://www.culturaldiplomacy.org/academy/pdf/research/books/nation_branding/Brand_Name_Products_Brand_New_Justice_How_Branding_Places_And_Products_Can_Help_The_Developing_Wo.pdf.
3. David Adam. 21st Century Public Diplomacy. Towards Good Governance in the 21st Century: The Role of Place-Branding in Building Global Civil Society. Political and Economic Context//Cultural diplomacy. URL: http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/2013-12-annual/21st_Century_Public_Diplomacy_David_Adam.pdf.
4. Dinnie K., Nation Branding. Concepts, Issues, Practice. URL : http://www.culturaldiplomacy.org/academy/pdf/research/books/nation_branding/Nation_Branding_-_Concepts,_Issues,_Practice_-_Keith_Dinnie.pdf.
5. Kotler, P. Country as brand, product, and beyond: a place marketing and brand management perspective/P. Kotler, D. Gertner //Journal of Brand Management. № 9(4/5). 2002. URL: <https://www.scholars.northwestern.edu/en/publications/country-as-brand-product-and-beyond-a-place-marketing-and-brand-m>.
6. Nye J., Soft Power: The Means to Success in World Politics. URL: https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/joe_nye_wielding_soft_power.pdf.
7. Van Ham, P. The Rise of the brand state: The postmodern politics of image and reputation. URL:<https://www.foreignaffairs.com/articles/2001-09-01/rise-brand-state>.
8. Van Ham, P. The Rise of the brand state: The postmodern politics of image and reputation. URL:<https://www.foreignaffairs.com/articles/2001-09-01/rise-brand-state>.
9. Аніщук Н. В. Полігамія в Індії: гендерно-правовий аспект. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 27. Одеса : Гельветика, 2020. С. 3–12.
10. Бакуліна Г. Ю. Урбанізація як тенденція розвитку суспільства: міжнародний аспект. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2018. № 18. С. 22–27.
11. Болдирєв С. В., Стешенко Т. В. Еволюція територіальної організації влади в країнах Східної Європи (Польща, Чехія, Болгарія, Угорщина, Словенія). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 32. С. 48–60.
12. Брензович К. С. Роль Великобританії у політичній та економічній інтеграції Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 10(1). С. 55–58.

13. Boulding, Kenneth. National Image and International System. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/National-images-and-international-systems-Boulding/60d52900ee54811aad78f1fd4e07af580e7d4e7c>.

14. Вацеба В. Я. Економіко-географічний аналіз природно-ресурсного потенціалу фізико-географічних регіонів (на матеріалах України) : автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 19 с.

15. Войткова А. В. Географічний детермінізм у становленні морської держави. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)*. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 1. С. 121–123.

16. Гамбург І., Гамбург С. Закріплення моделі політико-територіального устрою в конституціях держав: плюралізм підходів і досвід для України. *Міжнародне право*. 2020. № 4. С. 365–370.

17. Герасіна Л. М. Особливості модернізації політичних систем країн Азії та Близького Сходу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування. Право*. 2004. Вип. 7. С. 26–39.

18. Гришко Л. М. Особливості престолонаслідування в монархіях арабського сходу. *Право і безпека*. 2011. № 2. С. 28–32.

19. Дорошко М. Вплив геополітичного середовища на зовнішню політику держави (на прикладі країн пострадянського простору). *Географія і туризм*. 2010. Т. 5. URL: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk5/v510.pdf>.

20. Зазуляк З. М. Фактор США у регіоні Латинської Америки на сучасному етапі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 120(1). С. 173–181.

21. Іваненко В. І., Дударенко С. В. Аналіз процесу побудови соціальної ринкової економіки у Німеччині у 1949–1958 роках. *Молодий вчений*. 2017. № 1. С. 598–604.

22. Китайська цивілізація: традиції та сучасність : матеріали XIV міжнародної наукової конференції (м. Київ, 5 листоп. 2020 р.) Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 496 с.

23. Козачук О. Проблема етнополітичної стабільності в Центрально-Східній Європі та концептуальні засади неінституціоналізму. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2018. Вип. 37–38. С. 249–255.

24. Козенко Р. В. Політична модернізація країн Центральної та Східної Європи: порівняльна характеристика. *Теорія та практика державного управління*. 2008. Вип. 3 (22). С. 402–407.

25. Козинець О., Ігнатенко С. Вплив географічних факторів на форму правління: теоретичне обґрунтування. *Підприємництво, господарство та право*. 2019. № 5. С. 200–204.

26. Коломієць Ю. М. Інститут глави держави в системі органів влади й

управління зарубіжних країн : монограф. Харків : Основа, 1998. 244 с.

27. Коппель О., Гаспарян А. Американський чинник трансформації Близького Сходу. *Американська історія та політика*. 2016. № 2. С. 128–134.

28. Корнат Л. Я. Управління етнокультурною різноманітністю у країнах розвиненої демократії. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_14_29//.

29. Кривонос Р. А. Країнознавча характеристика як засіб отримання та передачі наукового знання про країни світу. *International relations, part "Political sciences"*. 2015. № 9. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2642/2348

30. Крисяк Л. М. Аналіз економічної стратегії розвитку Японії. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8. С. 169–173.

31. Лепська Н. В. Простір як фундаментальна категорія в теоріях німецько-центричної геополітики. *Політичне життя*. 2017. № 4. С. 108–114.

32. Мейш А. В., Матвійчук О. В. Моделі та типи національних економік. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 4. Т. 1. С. 132–135.

33. Піляєв І. С. Концепція регіону Центрально-Східної Європи: актуальний погляд. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 116(1). С. 34–48.

34. Полішко Г. Г. Національний брендинг у глобальній економічній системі : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02 / КНЕУ. Київ, 2016. 19 с.

35. Салах Гасім. Африка в сучасній моделі світової економіки: quo vadis? *Ефективна економіка*. 2015. № 5. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_5_46.

36. Скриль С. А. Політичні реформи в Болгарії та Румунії в умовах інтеграції до Європейського Союзу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015 р. № 10. С. 164–166.

37. Ткач О. Привабливі можливості неоліберальної глобалізації в країнах Латинської Америки. *Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації*. 2012. № 2.

38. Чекалюк В. В. Позитивний імідж держави і суспільства – результат ефективних комунікацій. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 57. С. 247–251.

39. Чупира В. Східна Європа як цивілізаційна периферія. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. № 2. С. 12–21.

40. Швед З.В. Відносини між державою та релігією в Японії. *Політологічний вісник*, 2014. Випуск 74. С. 99-110.

41. Шеверєва В. Є. Італія як регіональна держава: досвід для України. *Наука державного будівництва та місцевого самоврядування на етапі модернізації Української державності : зб. наук. доп. за матеріалами круглого столу (м. Харків, 19 трав. 2017 р.)* / ред. кол. С. Г. Серьогіна, А. П. Гетьман, І. І. Бодрова, О. О. Петришин. Харків : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2017. С. 72–77.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Динаміка товарної структури експорту України, 2017-2021 рр.

Найменування груп товарів	2017	2018	2019	2020	2021
УСЬОГО, млн дол. США	39 701	43 341	46 091	45 143	63 113
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	17 739	18 594	22 123	22 161	27 688
Мінеральні продукти	3 517	3 883	4 405	4 963	7 874
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	2 052	2 381	2 171	2 308	3 173
Деревина та вироби з неї	1 647	1 965	1 780	1 758	2 491
Промислові вироби	575	649	697	722	946
Чорні й кольорові метали та вироби з них	9 890	11 402	9 994	8 782	15 719
Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	2 862	3 002	3 426	3 390	3 819
Різне*	1 419	1 465	1 495	1 059	1 403
Структура, %					
УСЬОГО	100	100	100	100	100
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	44,7	42,9	48,0	49,1	43,9
Мінеральні продукти	8,9	9,0	9,6	11,0	12,5
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	5,2	5,5	4,7	5,1	5,0
Деревина та вироби з неї	4,1	4,5	3,9	3,9	3,9
Промислові вироби	1,4	1,5	1,5	1,6	1,5
Чорні й кольорові метали та вироби з них	24,9	26,3	21,7	19,5	24,9
Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	7,2	6,9	7,4	7,5	6,1
Різне*	3,6	3,4	3,2	2,3	2,2

*З урахуванням неформальної торгівлі.

Джерело: Статистика Національного банку. Статистика зовнішнього сектору (<https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#3>)

Додаток 2. Держави Європи, які мають доступ до моря

	Держава	Столиця	Море/океан/морські протоки
1	Франція	Париж	Атлантичний океан, Середземне море, Північне море, протока Ла-Манш
2	Іспанія	Мадрид	Атлантичний океан, Середземне море, Гібралтарська протока
3	Португалія	Лісабон	Атлантичний океан
4	Бельгія	Брюссель	Північне море
5	Литва	Вільнюс	Балтійське море
6	Латвія	Рига	Балтійське море
7	Естонія	Таллінн	Балтійське море
8	Фінляндія	Гельсінкі	Балтійське море
9	Польща	Варшава	Балтійське море
10	Норвегія	Осло	Баренцове море, Норвезьке море Північне море
11	Ісландія	Рейк'явік	Атлантичний океан
12	Данія	Копенгаген	Атлантичний океан, Північне море, Балтійське море
13	Великобританія	Лондон	Атлантичний океан, Північне море, протока Ла-Манш
14	Ірландія	Дублін	Атлантичний океан, Ірландське море
15	Швеція	Стокгольм	Північне море
16	Нідерланди	Амстердам	Північне море
17	Німеччина	Берлін	Балтійське море, Північне море
18	Болгарія	Софія	Чорне море
19	Хорватія	Загреб	Адріатичне море
20	Албанія	Тірана	Адріатичне море, Іонічне море
21	Чорногорія	Подгориця	Адріатичне море
22	Греція	Афіни	Середземне море, Іонічне море, Егейське море
23	Словенія	Любляна	Адріатичне море
24	Румунія	Бухарест	Чорне море
25	Україна	Київ	Чорне море, Азовське море
26	Італія	Рим	Середземне море, Адріатичне море, Іонічне море

Додаток 3. Показники глобалізації за країнами світу, 2021 р.

Країна	Загальний обсяг експорту у ВВП, %	Загальний обсяг торгівлі у ВВП, %	Частка імпорту у внутрішньому кінцевому попиті, %	Торгівельний баланс, в мільйонах доларів США, в поточних цінах	Темпи зростання загального обсягу торгівлі, %
Австрія	55,9	111,0	55,6	4,361.1	6,5
Угорщина	81,3	161,9	81,2	1,384.3	5,2
Німеччина	47,5	89,4	44,4	233,669.5	5,2
Греція	40,6	89,2	45,0	-17,139.1	9,7
Іспанія	34,9	68,3	33,9	21,532.4	7,6
Італія	32,7	63,1	31,1	50,760.0	6,8
Казахстан	34,3	58,8	27,3	18,823.8	1,0
Канада	30,7	61,2	30,6	3,094.3	0,7
Латвія	64,1	130,2	64,8	-807,4	3,0
Литва	80,4	156,6	79,5	2,751.0	8,3
Польща	60,7	117,0	58,9	30,880.6	6,1
Сполучені Штати Америки	10,8	25,5	14,2	-918,200.0	1,9
Фінляндія	38,9	77,6	39,1	701,5	2,3
Франція	29,9	62,0	31,4	-60,850.9	4,4
Чорногорія	43,0	105,8	52,4	-1,142.4	22,5
Чехія	72,6	142,1	71,7	8,608.9	2,7
Швейцарія	69,9	125,1	64,7	120,160.4	6,9
Швеція	46,3	88,2	43,8	27,305.8	4,0
Естонія	80,5	160,8	80,9	95,2	9,7

Джерело: Статистична база даних Європейської економічної комісії ООН (https://w3.unece.org/PXWeb2015/pxweb/ru/STAT/STAT__20-ME__7-GLOBIND/ZZZ_ru_MENCGlobalY_r.px/table/tableViewLayout2/)

Додаток 4. Площа лісів, 2020 р.

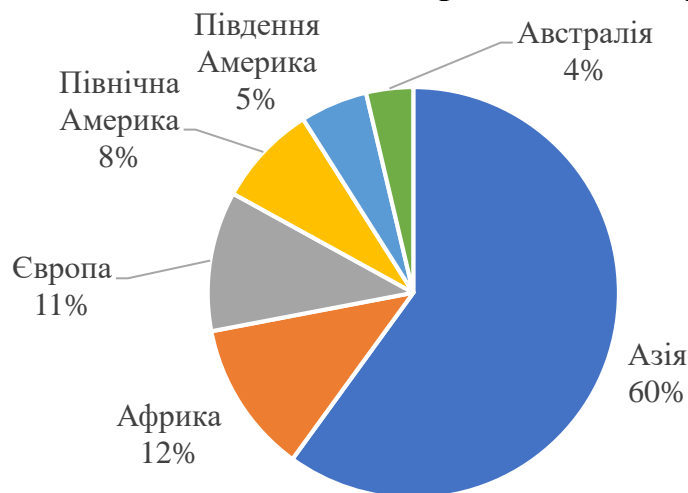
Країна	Площа лісів, тис. га	Площа лісів, як доля від загальної площі зелених насаджень	Площа лісів на душу населення, га/люд.
Канада	346,938.10	38,15	9,19
Сполучені Штати Америки	309,795.00	33,87	0,94
Фінляндія	22,409.00	73,74	4,04
Україна	9,690.00	16,73	0,22
Таджикистан	423,8	3,05	0,04
Ізраїль	140,0	6,47	0,02

Джерело: Статистична база даних Європейської економічної комісії ООН (https://w3.unece.org/PXWeb2015/pxweb/ru/STAT/STAT__26-TMSTAT1__020-TM21_FA/010_ru_TM21_01_r.px/)

Додаток 5. Демографічні профілі країн світу

Країна	Територія	Загальна чисельність населення	Щільність населення люд. на кв. км	Загальна кількість населення, чоловіки (%)	Загальна кількість населення, жінки (%)	Тривалість життя при народженні, жінки/чоловіки
Німеччина	357,030	83,160,871	233	49	51	83,5/78,7
Греція	131,957	10,698,598	81	49	51	83,9/78,8
Іспанія	505,992	47,365,654	94	49	51	85,2/79,6
Італія	301,337	59,438,850	197	49	51	84,5/80,0
Канада	9,970,610	37,593,384	4	50	50	84,2/80,0
Латвія	64,589	1,900,449	29	46	54	80,0/70,6
Литва	65,300	2,794,885	43	47	53	80,1/70,1
Польща	312,685	37,899,070	121	48	52	80,7/72,5
Сполучені Штати Америки	9,629,090	328,239,523	34	49	51	81,97/77,32
Фінляндія	338,150	5,529,542	16	49	51	84,8/79,2
Франція	551,500	67,488,449	122	48	52	85,3/79,2
Чехія	78,866	10,697,858	136	49	51	81,3/75,3
Швейцарія	41,285	8,638,166	209	50	50	85,1/81,0
Швеція	449,964	10,353,442	23	50	50	84,2/80,6
Естонія	45,228	1,329,522	29	53	47	83,0/74,4
Японія	377,914	126,919	347	49	51	88,26/81,4
Китай	9,598,962	1,402 млрд	146	51	49	77,8/73,4
Індія	3,287,000	1,380 млрд	441	52	48	69,4/66,9
Бразилія	8,511,965	212,55, 417	25	49	51	77,25/69,99
Об'єднані Арабські Емірати	83,600	10,308,880	109,5	69	31	80,04/74,67

Додаток 6. Розподіл населення за регіонами світу, %

**Додаток 7. Індекс демократії, рейтинг
країн світу, 2021 р.***

Місце	Країна	Категорія демократії	Вибірчий процес	Діяльність уряду	Політична участь	Політична культура	Права людини	Індекс
1	Норвегія	Повноцінна	10.00	9.64	10.00	10.00	9.41	9.81
2	Ісландія	Повноцінна	10.00	8.57	8.89	10.00	9.41	9.37
3	Швеція	Повноцінна	9.58	9.29	8.33	10.00	9.12	9.26
4	Нова Зеландія	Повноцінна	10.00	8.93	8.89	8.75	9.71	9.25
5	Канада	Повноцінна	9.58	8.93	8.89	9.38	9.41	9.24
14	Німеччина	Повноцінна	9.58	8.21	8.33	8.13	9.12	8.67
16	Велика Британія	Повноцінна	10.00	7.50	8.89	7.50	8.82	8.54
18	Австрія	Повноцінна	9.58	7.50	8.33	6.88	8.53	8.16
21	Японія	Повноцінна	8.75	8.57	6.67	8.13	8.53	8.13
22	Іспанія	Повноцінна	9.58	7.14	7.22	8.13	8.53	8.12
23	Південна Корея	Повноцінна	9.17	8.21	7.22	7.50	7.94	8.01
24	Франція	Недосконала	9.58	7.50	7.78	6.88	8.24	7.99
25	США	Недосконала	9.17	6.79	8.89	6.25	8.53	7.92
27	Естонія	Недосконала	9.58	7.86	6.67	6.88	8.24	7.84
27	Ізраїль	Недосконала	9.17	7.50	9.44	7.50	5.59	7.84
42	Литва	Недосконала	9.58	6.07	5.56	5.63	8.82	7.13
50	Польща	Недосконала	9.17	5.71	6.67	5.63	7.06	6.85
53	Індія	Недосконала	8.67	7.14	6.67	5.00	5.59	6.61
55	Угорщина	Недосконала	8.33	6.43	5.00	6.25	6.76	6.56
79	Україна	Перехідний	8.25	2.71	7.22	5.00	5.88	5.81
80	Молдова	Перехідний	7.00	4.64	6.11	4.38	6.76	5.78
89	Вірменія	Перехідний	7.50	5.00	6.11	3.13	5.00	5.35
91	Грузія	Перехідний	7.83	3.57	6.11	3.75	5.29	5.31
104	Туреччина	Перехідний	3.50	5.36	5.56	5.63	2.35	4.48
118	Ірак	Авторитарний	5.25	0.00	6.67	5.00	1.18	3.62
124	Росія	Авторитарний	2.17	2.14	5.00	3.13	4.12	3.31
128	Казахстан	Авторитарний	0.50	3.21	5.00	3.75	3.24	3.14
138	Єгипет	Авторитарний	1.33	3.21	3.33	5.00	1.76	2.93
139	Афганістан	Авторитарний	3.42	0.64	3.89	2.50	3.82	2.85
146	Азербайджан	Авторитарний	0.50	2.86	3.33	3.75	2.94	2.68
151	КНР	Авторитарний	0.00	4.29	2.78	3.13	1.18	2.27
152	Іран	Авторитарний	0.00	2.50	3.89	3.13	1.47	2.20
164	Сирія	Авторитарний	0.00	0.00	2.78	4.38	0.00	1.43
165	Центральноафриканська Республіка	Авторитарний	1.25	0.00	1.11	1.88	2.35	1.32
166	ДР Конго	Авторитарний	0.00	0.00	1.67	3.13	0.88	1.13
167	Північна Корея	Авторитарний	0.00	2.50	1.67	1.25	0.00	1.08

* Джерело: Economist Intelligence Unit: Democracy Index 2021

Навчальне видання

Єремєєва Ірина Анатоліївна

ТЕОРЕТИЧНЕ КРАЇНОЗНАВСТВО

Підручник

Редактори, оригінал-макет –
Є. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга

Підп. до друку 16.11.2022. Формат 60x84/16. Гарнітура – Times.
Друк трафаретний (RISO), цифровий. Папір офісний. Ум.-друк. арк. 8,40.
Обл.-вид. арк. 9,00. Тираж 30 прим. Зам. № 02/22-п

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49000, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018